

Наргис ҚОСИМОВА, Назира ТОШПЎЛАТОВА

**ЎЗБЕКИСТОН ОАВДА БОЛАЛАР МАВЗУСИНИ ЁРИТИШНИНГ
НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ АСОСЛАРИ**

Олий ўқув юрларининг журналистика факультетларининг талабалари учун ўқув-амалий
қўлланма

ТОШКЕНТ-2014

Наргис ҚОСИМОВА, филология фанлари номзоди, доцент.
Назира ТОШПЎЛАТОВА, филология фанлари номзоди, доцент.

Мазкур ўқув-амалий қўлланма журналистика факультети талабалари ҳамда Ўзбекистон ОАВ таҳририятларида фаолият юритаётган журналистлар учун мўлжалланган бўлиб, бола хуқуқларининг кужудга келиш тарихи, турли жабҳаларда болалар мавзусини ёритиш борасида методик тавсияларни ўз ичига олган.

Ўқув-амалий қўлланма Ўзбекистондаги ЮНИСЕФ ваколатхонаси тавсиялари, суратлари ва молиявий қўмагида тайёрланди ва чоп этилди.

Такризчилар:

Ёқутхон МАМАТОВА,
филология фанлари доктори.

Бобоқул ТОШЕВ,
юримдик фанлари доктори.

Гульнора НИШОНОВА,
филология фанлари номзоди, доцент.

Гульнора БОБОЖОНОВА,
филология фанлари номзоди.

Масъул муҳаррир:
Хуршид ДЎСТМУҲАММЕДОВ,
филология фанлари доктори.

Мазкур ўқув-амалий қўлланма Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети Халқаро журналистика факультети Илмий Кенгашининг 2013 йилдаги 6 -сонли қарори ва Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети Илмий-методик кенгашининг 2014 йил 12 апрель куни бўлиб ўтган 7- сонли мажлисида тасдиқланиб, нашр этишга тавсия қилинди.

СЎЗБОШИ

Ўзбекистон Республикаси истиқлолининг илк кунлариданоқ замонавий талаблар ва халқаро ҳамжамият тан олган тамойилларга асосан ўз ҳуқуқий-меъёрий базасини яратишга киришди. Мазкур йўналишдаги биринчи қадам Конституцияни қабул қилиш ва унда фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини мустаҳкамлаш бўлди. Республиканинг Бош Қомуси эълон қилинар экан Ўзбекистон инсоннинг, шу жумладан болаларнинг ҳуқуқ ва эркинларини ҳимоя этувчи ҳуқуқий ва ташкилий-ҳуқуқий шароитларни яратишни ўз зиммасига олди. “Ўзбек модели” асосини ташкил этувчи бешта тамойиллардан бири - кучли ижтимоий сиёсатни юргизиш асносида Ўзбекистон Республикаси халқимизнинг миллий кадриятлари ва анъаналаридан бири бўлмиш бола ҳуқуқларини азалдан ҳимоя қилмоқда ва бундан кейин ҳам фарзандларини кўз қорачиғидек асрашга бел боғлагани бугунги кунда бу йўналишда давлат миқёсида олиб борилаётган фаолиятда яққол ўз аксини топган.

Давлатимизнинг Конституцияни (1992 йил 8 декабрь) қабул қилганидан сўнг биринчилар қаторида ратификация қилган халқаро ҳужжатлардан бири Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциядир (1992 йил 9 декабрь).

Конвенция сурати ёки болалар расми

Конвенциянинг қатнашчи давлатига айланган Ўзбекистон унинг барча ҳолатларига риоя этиш ва жаҳон ҳамжамияти олдида уларнинг бажариш мажбуриятини олди. Ўзбекистон Республикасида бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасидаги қонунчилик Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, қонун ва қонуности ҳужжатларнинг меъёрларини ўз ичига олади. Ўзбекистонда фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий давлатнинг барпо этилиши жамият аъзоларининг болалик чоғиданоқ ҳуқуқий онгини ўстириш ва ҳуқуқий маданиятини шакллантириш масалалари билан бевосита боғлиқ. Шу сабабли бу борадаги миллий ва халқаро қонунчиликни, хусусан Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияни ўрганиш муҳим аҳамият касб этади. Мамлакатимиз аҳолисининг аксарият қисмини болалар ташкил этишини инобатга оладиган бўлсак, бола ҳуқуқларини ўрганиш ва уларга асосий эътиборни қаратиш куннинг долзарб масалаларидан биридир. Зеро, юртимизда болалик давлат ҳимоясидадир.

“Ўзбекистон ОАВда болалар мавзусини ёритишнинг назарий ва амалий асослари” ўқув-амалий қўлланмаси Халқаро болалар ташкилоти ЮНИСЕФнинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси ва Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети Халқаро журналистика факультети билан ҳамкорликда олиб борилган “Журналистика факультетларининг талабалари учун болалар масалаларини ёритиш ва журналист этикаси бўйича махсус ва факультатив курсларни тадбиқ этиш” лойиҳаси доирасида тайёрланиб, бола ҳуқуқлари бўйича ОАВ ва унда фаолият кўрсатадиган журналистларнинг бу мавзунини қай даражада ёритишлари, мазкур йўналишда халқаро ҳуқуқий меъёрлар ва миллий қонунчилик нормаларига қай даражада амал қилиши ва касбий бурчи, журналистнинг жамият ва халқ олдидаги мажбуриятлари нимадан иборат эканлиги ҳақида тушунча берилади. Бола ҳуқуқлари ва миллий журналистика муаммолари, болалар мавзусининг оммавий ахборот воситаларида ёритилиши, бола ҳуқуқлари ва профессионал маҳорат, бола ҳуқуқлари ва ахборот манбалари билан ишлаш тамойиллари, болаларни ОАВда ёритиш амалиёт натижаларини назарий жиҳатдан ўрганиш имконини яратади.

Қўлланманинг асосий мақсади талабаларда бола ҳуқуқларининг халқаро ҳуқуқий-меъёрий асослари, бола ҳуқуқларининг ОАВда ёритилиши ва журналист этикасига доир халқаро ва миллий меъёрий ҳужжатларини билиши, фаолият жараёнида ОАВ ҳамда

журналистларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ва уларни болаларни ёритиш амалиётида қўллаш юзасидан малакани шакллантириш бўлса, асосий вазифаси талабаларда болалар ҳуқуқларини билишлари, журналистик фаолият жараёнида қонуний талаблар асосида иш олиб бориш ҳамда журналист одобига риоя қилиш ҳақида тасаввур уйғотишдан иборат.

1-БОБ. БОЛА ҲУҚУҚЛАРИ ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИНИНГ АЖРАЛМАС ҚИСМИ СИФАТИДА

1.1§. Бола ҳуқуқлари ва журналистика

Инсоният вужудга келибдики, у авлодининг давомчиси, қолаверса давлат пойдевори бўлган болани асраб-авайлаш, уни вояга етказиб, жамиятнинг етук аъзоси сифатида тарбиялашга ҳаракат қилиб келган. Аммо ҳар доим ҳам улар болаликнинг бахтиёр онларини бошдан кечирмаганлар. Ҳанузгача дунёда очликдан, турли касалликлардан азият чекаётган, мактаб остонасига қадам қўймаган, оиласига ёрдам бериш мақсадида беғубор болаликни оғир, машаққатли меҳнатга алмаштирган миллионлаб болалар бор. Уларнинг ҳуқуқлари ҳар куни, ҳар дақиқа бузилмоқда.

Ҳўш, бола ким? Неча ёшгача бўлган шахслар бола дейилади? Уларнинг қандай ҳуқуқлари бор? Бола ҳуқуқларининг катталардан фарқи нимада?

Бирорта ўйинчоқ ушлаб турган боланинг сурати

Дунёнинг турли мамлакатларида қонунчиликда белгиланган ёшга етмаган инсонлар вояга етмаганлар ҳисобланади. Масалан, Европа давлатларида 21 ёшга тўлмаган инсонлар вояга етмаган ҳисобланса, мамлакатимизда 18 ёшгача бўлган одамларга бола дейилади, ҳамда “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг қонунига биноан болалар, етим, жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган, ижтимоий ҳимояга муҳтож, ногирон, ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларга ажратилади.

! бола (болалар) — ўн саккиз ёшга тўлгунга (вояга етгунга) қадар бўлган шахс (шахслар); **етим бола** — отаси ҳам, онаси ҳам вафот этган ёки улар суд қарорига биноан вафот этган деб эълон қилинган бола;

жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган бола — ногиронликни белгилаш учун етарли бўлмаган жисмоний, ақлий, сенсор (сезги) ва (ёки) руҳий нуқсонлари бўлган бола;

ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар — юзага келган ҳолатлар сабабли оғир турмуш шароитида қолган, давлат ва жамият томонидан алоҳида ҳимоя қилишига ҳамда қўллаб-қувватлашга муҳтож болалар

ногирон бола — жисмоний, ақлий, сенсор (сезги) ва (ёки) руҳий нуқсонлари бўлганлиги туфайли турмуш фаолияти чекланганлиги муносабати билан ижтимоий ёрдамга, ҳимояга муҳтож ҳамда қонунда белгиланган тартибда ногирон деб топилган бола;

ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган бола — ҳар қандай сабабга кўра ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган бола, бундан етим бола мустасно

**“Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”
Ўзбекистон Республикасининг Қонуни
3-модда**

Ҳозирда дунё аҳолисининг 40 фоизидан ортиғроғи болалардир. Ўзбекистоннинг умумий аҳолисини қарийб 40 фоизини 18 ёшга етмаган шахслар ташкил қилади. Салкам

30 миллионли Ўзбекистон аҳолисининг 60 фоизини 18 ёшгача бўлган ёшлар, унинг 40 фоизини эса 14 ёшгача бўлган болалар ташкил этади.

Жилмайиб турган қиз ёки ўғил
боланинг расми

Демак, аҳолининг салкам ярми ҳисобланган болаларга ғамхўрлик кўрсатиш, уларнинг тарбияси ва ўқиши учун етарли шароит яратиш, соғлиғини муҳофаза қилиш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш давлатнинг устувор вазифасига айланган. Бундан кўзланган асосий мақсад болаларни ҳар қандай шароитда, ҳар доим ҳимоя қилиш, уларни ота-оналари бағрида эмин-эркин ўсиб, улғайишларини таъминлаш, айниқса ҳақиқий маънода кўмакка муҳтож бўлганларни давлат ўз муҳофазасига олиш, уларга ёрдам бериш, уларни ижтимоий муҳофаза қилиш орқали соғлом авлодни вояга етказишдир.

Она сайёрамизнинг қайси бурчагида чақалоқ дунёга келмасин, мурғак инсон катталар сингари ўз ҳуқуқларига эга бўлади. Бу Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция ва унга асосан турли мамлакатларда қабул қилинган шу йўналишдаги қонунларда белгилаб берилган ҳуқуқлар туркумидир.

Чақалоқни кўтариб турган
онанинг расми

Болалар ҳақида ўйлаганда, кўча-кўйда уларга кўзи тушганда одамнинг юзида бирдан табассум пайдо бўлади. Қайсидир қилиғи билан, хатти-ҳаракати ёки айтган гапи билан ҳар қандай жиддий одамни ҳам кулдира оладида бу миттивойлар. Уларнинг ҳаракатлари табиий, ўйланмаган, режалаштирилмаган, ҳар қандай мақсаду манфаатлардан ҳоли ва тоза. Шунинг учун ҳам болаларни софлик, тозалик, беғуборлик рамзи сифатида қабул қиламиз. Болалар қанчалик беғубор бўлганликлари каби шунчалик ҳимоясиз ҳамдир. Расмий манбаларда ҳам аҳолининг мазкур қатлами энг ҳимоясиз ҳисобланади.

! Болалар инсониятнинг энг ҳимоясиз қатлами бўлиб, катталар ўз ҳуқуқларини талаб қилиб, ўзларини ҳимоя қила олсалар, болалар буни қила олмайдилар ва буткул катталарга қарамдилар.

Фарзанд туғилишни, унинг оиласининг қувончи, ота-онасининг ҳаёти мазмуни деб таърифланадиган кўп оилаларда, аксарият ҳолатларда болалар ўз ҳуқуқига эга эмаслар. Айниқса, улар бола бўлгани учун ҳам, кўлида бир иш келмай, оиланинг даромадига таъсир қилгани, баъзан ота-онанинг ҳаётига халақит бергани учун ҳам камситилади, уларнинг фикрлари инобатга олинмайди. Қолаверса, халқ орасида қолган айрим эскича қарашлар, стереотипларнинг мавжудлиги, боланинг катталар сингари оила аъзоси сифатида унинг ташвишларини тенг кўтаришга, ҳали кичик ёшидан оиланинг манфаатлари учун катталар билан тенг хизмат қилишга мажбурлаш, оғир, жисмоний

меҳнатга жалб қилиш уларнинг ҳуқуқларини бузади. Болаларга қилинган ҳар қандай муносабат йиллар давомида уларнинг тасаввурида салбий ёки ижобий таассурот билан шаклланиб боради ва ўзининг маълум бир ҳосиласини беради. Шунинг учун ҳалқ орасидаги “Нима эксанг—шуни ўрасан” деган мақол бола тарбиясига ҳам бевосита тааллуқли бўлиб, унинг замирида агар болани ёшлигидан иззат қилсанг, аясанг, шахс сифатида ҳуқуқини ҳурмат қилсанг, келажакда унинг ҳурматини, роҳатини кўрасан деган маъно келиб чиқади. Тўғри, бутун дунёда болаларнинг кўпчилик қисми яшаш, таълим олиш, ривожланиш учун оддий шароитга эга эмаслар.

Дунёдаги ҳуқуқи бузилган болаларнинг сурати (оч қолган ёки уруш қурбони бўлган)

Таъкидлаш жоизки, бола аввало инсон сифатида худди катталар сингари ўз ҳуқуқига эга. Яъни, ҳар бир бола эркин яшаш, табиат (муайян бир ҳудудда туғилиши, аниқ бир ота-онага, наслга тааллуқли бўлиши, оилада яшаш, ота-онанинг қарамоғида бўлиши) ва жамият (таълим олиш, дам олиш, даволаниш, болаларга аталган маданий-маиший масканлардан фойдаланиш ва ҳ.з.) неъматларидан баҳраманд бўлиш, шахсий ва тураржой дахлсизлиги, ўзига тааллуқли бўлган маълумотларнинг сир тутилиши ҳуқуқига эга. Болага ҳуқуқ туғилган вақтдан бошлаб давлат томонидан берилади. Яъни, туғилган бола аввал туғруқхонада дафтарга рўйхатга олинади, кейин фуқаролик ҳолати далолатномаларини қайд этиш органлари томонидан боланинг исми, ота-онасининг исми, туғилган санаси, вақти, жойи (туман, шаҳар, вилоят, мамлакат) қайд этилади ва шу асосида унга туғилганлик ҳақида гувоҳнома берилади.

Туғруқхонадан сурат

Бу ҳужжат боланинг фуқаро сифатидаги ҳуқуқий мақомини белгилайди, яъни мамлакатда фуқаролар қандай ҳуқуқларга эга бўлса, туғилган бола ҳам худди шу ҳуқуқларга эгалик қиладилар. Ҳатто айрим мамлакатларда боланинг ота-онасида (мигрант сифатида) фуқаро сифатида ҳуқуқ бўлмаслиги мумкин, аммо ўша давлатда туғилган болага бу ҳуқуқ ҳеч қандай тўсиқсиз берилади. Баъзан бундай болалар ота-онасига муайян мамлакатда яшашлари учун ҳимоя воситасини ўташлари ҳам реал ҳаётда кўп учрайди.

Инсон ҳуқуқлари тизимида бола ҳуқуқлари алоҳида ўрин тутади, зотан, бундай ҳолат бир неча омиллар билан тавсифланади, жумладан, бир томондан, болалар катталар эга бўлган ва фойдаланадиган ҳуқуқларнинг ҳаммасидан ҳали фойдалана олмайди, иккинчи томондан эса, айнан уларнинг ҳали вояга етмаганликлари боис давлат ва жамият томонидан алоҳида ғамхўрона муносабат кўрсатилиши ва айрим имтиёзлар берилиши талаб этилади¹.

Қайд этиш лозимки, бола ҳуқуқларини таъминлаш ҳозирги даврнинг глобал муаммоларидан бири бўлиб, уни ҳал этиш билан боғлиқ масалалар жаҳон ҳамжамиятининг доимий диққат-эътиборида турибди. Бу албатта бежиз эмас, чунки ёш авлод жамият тараққиёти ва истиқболини таъминловчи етакчи куч ҳисобланади. Бола

¹ Данибоева Ш. Международный механизм контроля реализации конвенции о правах ребенка// Давлат ва ҳуқуқ. 2002. № С. 27-31.; Л.Азаматова. Международное институциональное обеспечение прав ребенка// Ҳуқуқ.Право.Law. 2003.№4.С.87-89.

ҳуқуқларини халқаро миқёсда ҳимоя қилиш, таъминлаш давлатлар ва халқаро ташкилотларнинг ўзаро ҳамжихатликдаги саъй-ҳаракатлари тизимидан иборат бўлиб, бу халқаро миқёсда бир неча йўналишда амалга оширилади. Жумладан, бола ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро стандартларни шакллантириш мақсадида декларация, резолюция, конвенциялар ишлаб чиқиш, бола ҳуқуқлари ҳимояси бўйича махсус назорат органи тузиш, давлатларнинг миллий қонунчилигини халқаро стандартларга мувофиқлаштириш, БМТ Болалар жамғармаси – ЮНИСЕФ орқали халқаро кўмак беришдан иборатдир.

(ЮНИСЕФ логоси)

! ЮНИСЕФ ҳукуматларга бола ҳуқуқларини илгари суришга ёрдам беради ва унинг фаолияти адвокатив фаолиятни, ҳамкорлик ва техник ёрдамни ўз ичига олиб, мақолалар эълон қилиши, ахборот компаниялари, йирик халқаро конференцияларда иштирок этиши ва оммавий баёноتلар ёрдамида ташиқот компаниясини ўтказиши билан бирга нафақат донор, балки ривожланаётган мамлакатларнинг ҳукуматлари билан ҳам ҳамкорлик олиб боради. ЮНИСЕФ ёрдамида амалга ошириладиган дастурлар болаларнинг иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларини ҳимоя қилишини соғлиқни сақлаш, таълим орқали амалга оширилади ва миллий бюджетдан фойдаланишда асосий хизматларга унинг 20 фоизини ажратишни рағбатлантиради;

бошқа, хусусан БМТ тизими доирасидаги халқаро ташкилотлар билан ҳамкорлик қилади. Буларга Бирлашган миллатлар ташкилотининг ривожланиш мақсадларида ёрдам кўрсатиш дастури (ЮНДАФ) ва халқаро молия институтлари киради;

фуқаролик жамияти ташкилотлари билан болалар, оилалар ва бошқа жамият аъзолари билан биргаликда ҳамкорлик ришталарини ўрнатишга хизмат қилади;

Бола ҳуқуқлари бўйича қумитага техник ёрдам кўрсатади;

барқарор натижаларга эътиборини қаратади ва доимий равишда олиб бориладиган мониторинг ва дастурларни баҳолаб боришни қўллаб-қувватлайди.

Ўзбекистон Республикасида ҳар бир боланинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва манфаатлари қонуний ҳимоя қилинишига қарамай, афсуски объектив ва субъектив сабабларга кўра, барча оилаларда боларнинг барча тадбирлардаги тенг ҳуқуқли иштироки таъминланмайди. Бу эса табиий равишда боланинг кайфиятига таъсир кўрсатиб, унинг тўлоқонли шахс сифатида шаклланишига тўсқинлик қилади. Биз катталар болани шахс сифатида эътироф этмаслигимизнинг объектив-субъектив сабабларига психология фанлари номзоди М.Мавлонов қуйидаги омилларни кўрсатади²:

“ - боланинг жамиятда туганган ижтимоий мавқеи ва роли, у катталар учун ҳар қандай шароитда ҳам “ўқувчи” сифатида идрок қилинади. Афсуски, баъзи стеритотиплар таъсирда ҳам уларга нисбатан муносабатларимизни уюштирамиз босим ўтказишда, мавқеимизни суистеъмол қилишга йўл қўямиз;

- боланинг иқтисодий жиҳатдан ота-онаси ёки катталарга тобе эканлиги. Фарзандларни моддий таъминлаш бизнинг конституциявий бурчимиз бўлсада, афсуски баъзида бу ҳолатни ҳаддан зиёд бўрттириб юборамиз...

- турли вазиятларда бола ўзини катталардек тутишга интилса, бироқ унинг ҳулқида болаларга хос одат ва ўйинқароқликнинг намоён бўлишини баъзида илғаб қоламиз, афсуски бундай ҳолатлар бола ҳақидаги тасаввуримизни тубдан ўзгартирмайди;

- боланинг таклиф ёки фикрлари билан ҳар доим ҳам ўртоқлашавермаймиз, уларнинг ҳам фикр-мулоҳазаларига эътибор бериш, мақсадларини тушунишимиз зарур;

-боланинг жисмоний, ижтимоий, ақлий имкоинятларидан келиб чиқиб, турли тадбирларда (тўй, хашар ва шу кабилар) унинг зиммасига жиддий топшириқ ва вазифаларни юклатиш туфайли ижтимоий жараёни тезлаштиришга сабаб бўлади.”

Рўхшунос олимнинг таҳлиллари ва эътирофларини қўллаб-қувватлаган ҳолда таъкидлаш жоизки, фарзандига тарбия бераётган ота-оналарнинг кўпчилиги бола ҳуқуқи билан боғлиқ маълумотларни билмайдилар.

(Оила сурати)

Бунда жамиятга жамоатчиликка энг кўп таъсир кўрсатадиган оммавий ахборот воситалари кўпроқ самарали таъсир кўрсатади. Аҳолини тўлиқ ахборот билан таъминлашда ОАВи муҳим роль ўйнаб, фуқароларнинг ҳуқуқий билимини ошириш масалаларини илгари суришда асосий восита бўлиб хизмат қилади. Айниқса, бола ҳуқуқлари ва эркинликлари каторида уларнинг эркин фикрлаши, ҳар қандай турдаги ахборотни қандай тарзда (оғзаки, ёзма ёки бошқа шаклда) олишлари ёки оммавий ахборот воситаларининг ижтимоий маданий йўналишларда ахборот материаллари билан қатнашишларига тўсқинлик қилмаслик зарур. Афсуски, сўнгги йилларда бола ҳуқуқлари мавзусида ёритилаётган журналистик материаллар таҳлил этилганида кўпроқ бир томонламалikka йўл қўйилиши, бола ҳуқуқлари билан боғлиқ меъёрларнинг бузилиши, эълон қилинаётган материалларда асосан ахборот жанрларида берилаётгани, таҳлилий, аҳолига осон етиб борадиган материаллар камлиги кўзга ташланади. Шунингдек, болалардан интервью олишда журналист этикасига риоя этмаслик ҳолатларининг учраши журналистларнинг, хусусан журналистика факультети талабаларининг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини шакллантиришни тақозо этади. Бу ўз навбатида оилада бола тарбияси, унинг фаровонлигини таъминлаш йўллари, ота-оналарнинг бола тарбиясида тутган ўрни, вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, катталарнинг болаларга бўлган муносабати ҳақида сифатли ва таҳлилий материаллар тайёрлаш учун зарурдир.

Айни пайтда бола ҳуқуқлари масаласи жаҳондаги етакчи университетларнинг журналистика факультетларида ўрганилади. Хусусан, Дублин технологик университетида (Ирландия), Стамбул университетиди (Туркия) у асосий фан сифатида киритилган. МДХ мамлакатлари ичида биринчи маротаба Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети халқаро журналистика факультетида 2012 йилдан бошлаб ЮНИСЕФ халқаро болалар жамғармасининг молиявий кўмагида бакалаврият ва магистратура йўналишидаги талабаларга “Бола ҳуқуқларининг ОАВда ёртилиши ва журналист этикаси” махсус ва факультатив курслари ўтилади бошланди.

Назорат учун саволлар:

1. Бола ким?
2. Неча ёшгача бўлган шахслар бола дейилади?
3. Уларнинг қандай ҳуқуқлари бор?
4. Бола ҳуқуқларининг катталардан фарқи нимада?
5. Нима учун бугунги кунда болалар мавзуси ОАВда долзарб ҳисобланади?

Мустақил ўрганиш учун топшириқлар:

1. Ўзбекистонда болалар журналистикаси қай даражада ривожланган? Ўзбекистон Республикасида “Ғунча”, “Класс” ва “Гулхан” журналида болалар фикрлари қай тарзда берилишини ўрганинг ва олинган натижалар асосида реферат ёзинг.

2. Халқаро болалар жамғармаси ЮНИСЕФнинг Ўзбекистон Республикасидаги фаолиятини ўрганинг.

1.2§. Бола ҳуқуқларининг вужудга келиши тарихи

Ҳар бир давлатнинг демократик тараққиётини белгиловчи энг муҳим мезонлардан бири, шубҳасиз, инсон ҳуқуқларидир. Бугунги кунда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг халқаро ва миллий механизмлари изчил такомиллашиб бормоқда. “Аёллар ҳуқуқлари”, “ногиронлар ҳуқуқлари”, “беморлар ҳуқуқлари” сингари шахснинг алоҳида ҳуқуқлари шаклланмоқда. Бундай ҳуқуқли шахслар, ўзининг жисмоний ва ижтимоий аҳволи, алоҳида эътиборга эҳтиёжи борлиги туфайли жамиятнинг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида ҳаёт кечириши билан бир қаторда, ёрдамга муҳтожлиги учун алоҳида ҳуқуқ, имтиёз ва кафолатлардан фойдаланади. Шу нуқтаи назардан, халқаро ҳуқуқ тизимида жисмоний ва ақлий жиҳатдан камолга етмаган, алоҳида эътибор ва ғамхўрликка, бинобарин, туғилгунча ва туғилгандан кейин ҳам ҳимояга муҳтож болаларга тақдим этилаётган ҳуқуқ, имтиёз ва кафолатларни қамраб олувчи “бола ҳуқуқлари” деган ҳуқуқ соҳаси юзага келди. Бола ҳуқуқлари ўзига хос тараққиёт йўлини босиб ўтган муҳим соҳа бўлиб, инсон ҳуқуқлари концепциясининг ажралмас таркибий қисмидир.

Гап инсон ҳуқуқлари тизимида бола ҳуқуқларининг халқаро-ҳуқуқий асослари ҳақида борар экан, бу борада 1989 йил 20 ноябрда қабул қилинган БМТнинг асосий шартномаларидан бири – Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциясига асосий меъёрий ҳужжат сифатида кенгроқ тўхталмоқ жоиздир. Ушбу ҳужжатнинг пайдо бўлиши тарихига назар ташлайдиган бўлсак, у 1919 йилда бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида жаҳоннинг турли мамлакатларида ташкилотларнинг вужудга келишидан бошланади.

Тарихий фото.
Болаларнинг газета
сотиб юрганлиги ёки
кўчада тиланчилик
қилиб юргани

АҚШнинг Балтимор шаҳрида истиқомат қилган 8 ёшли Мари Элен Уильсон исмли қизалоқнинг онаси томонидан мунтазам калтакланишини кўрган Ҳайвонларни қийноққа солишга қарши курашиш жамиятининг маҳаллий бўлими аъзолари унга ёрдамга келиб, қизини хўрлагани учун онасини судга берадилар. Ана шу воқеа бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида қўйилган илк қадамлардан бири эди³.

1919 йил 19 май куни Лондонда Джебб Эглантин ва унинг сингласи Дороти Бакстон томонидан “Болаларни қутқаринг” ташкилоти тузилади⁴. Мазкур ташкилот кейинчалик Болалар хавфсизлиги жамғармасининг вужудга келишига туртки бўлади.⁵ Ташкилотнинг асосий мақсади - болалар ҳимояси билан шуғулланувчи, дунёнинг ҳар бир бурчагида ваколатхонасига эга бўлган жамғарма тузиш эди.

Шу йилнинг _____ куни Россияда

Шу йилнинг 19 ноябрь куни Швецияда “Рада-Барнен” номи билан аталмиш мамлакатда биринчи болаларни ҳимоя қилиш ва ҳар қандай қийноқ ва азоблар, очлик ва муҳтожликдан қутқаришга қаратилган ташкилот дунёга келади. Унинг асосчилари Элен

3

4

5

Пальмшерна (раиси), ёзувчи Элин Вагнер ва Герда Маркуслар ҳаётларининг охиригача ташкилот фаолияти доирасининг кенгайиши учун жон куйдиришади.⁶ 1920 йили Женевада “Халқаро болаларни қутқариш иттифоқи”га асос солинади. Унга биринчилардан бўлиб, Буюк Британиянинг “Болаларни қутқаринг” ва Швециянинг “Рада-Барнен» ташкилотлари аъзо бўладилар.

! 1919 йил 19 май куни Лондонда Джебб Эглантин ва унинг синглиси Дороти Бакстон томонидан “Болаларни қутқаринг” ташкилоти тузилади.

! 1920 йили Женевада “Халқаро болаларни қутқариш иттифоқи”га асос солинади.

Шундан кейин бола ҳуқуқлари бўйича иккита муҳим ҳужжат, яъни 1924 йилда Джебб Эглантин томонидан ишлаб чиқилган⁷ Бола ҳуқуқлари бўйича Миллатлар Лигасининг Бешинчи Ассамблеяси томонидан тасдиқланган Женева декларацияси⁸ ҳамда 1959 йил 20 ноябрда БМТ Бош Ассамблеясининг Бола ҳуқуқлари Декларацияси қабул қилинди⁹. Ушбу Декларацияда жамиятнинг асосий ташкилоти оила эканлиги ва унинг барча аъзолари, айниқса болаларнинг ўсиб улғайишлари учун жамият доирасидаги мажбуриятларни ўз зиммасига олиши кўрсатиб берилди.

Оиланинг сурати

! 1959 йил 20 ноябрда БМТ Бош Ассамблеясининг Бола ҳуқуқлари Декларацияси қабул қилинди.

Бола туғилгандан бошлаб, унда ҳуқуқ лаёқатининг вужудга келиши, аниқ бир исм билан аталиши ва фуқароликка эга бўлиши, яшаш ҳуқуқи, шунингдек ўз ота-онасини билиши ва уларнинг ғамхўрликларидан баҳраманд бўлиши каби ҳуқуқлари вужудга келди. 1979 йил эса Халқаро бола йили деб эълон қилинди¹⁰. Орадан 10 йил ўтгач, 1989 йилнинг 20 ноябрь куни Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция қабул қилинди.

! 1979 йили Халқаро бола йили деб эълон қилинди. 1989 йил 20 ноябрда Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция қабул қилинди.

Ўзбекистон Республикаси қонунчилик тизими халқаро ҳуқуқ меъёрларини тан олади ва қадрлайди. Бундан табиийки, болалар ҳуқуқлари ҳам мустасно эмас. Аввало, Ўзбекистон Республикасининг мустақил давлат сифатида ратификация қилган дастлабки халқаро ҳужжатларидан бири – бу Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси ҳисобланади. Ушбу меъёрий ҳужжатнинг 27-моддасида, “оналик ва болалик алоҳида ғамхўрлик ва ёрдам ҳуқуқини беради. Барча болалар, никоҳда ёки никоҳсиз туғилишидан қатъи назар, бир хил ижтимоий ҳимоядан фойдаланиши керак” лиги қайд этилган.

! “Оналик ва болалик алоҳида ғамхўрлик ва ёрдам ҳуқуқини беради. Барча болалар, никоҳда ёки никоҳсиз туғилишидан қатъий назар, бир хил ижтимоий ҳимоядан фойдаланиши керак”

Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси ҳисобланади. Ушбу меъёрий ҳужжатнинг 27-моддаси

6

7

8

9

10

БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 1989 йил 20 ноябрда қабул қилинган Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция Ўзбекистон Республикаси томонидан дунёнинг 193 давлати қаторида 1992 йил 9 декабрда ратификация қилинди. Давлат ўз зиммасига мазкур халқаро ҳужжатда қайд этилган болаларнинг барча ҳуқуқларини, жумладан боланинг шахси, турар жой дахлсизлиги, хат-хабарлари сир тутилишини таъминлаш ҳамда бола эксплуатациясининг барча шаклларида, шу жумладан жисмоний, руҳий ва жинсий зўравонликлардан, қийноққа солишлардан ёки шафқатсизлик, қўпол ёхуд инсон кадр-қимматини камситувчи бошқа шакллардаги муомаладан, жинсий фаолиятга, фоҳишалик билан шуғулланишга жалб этилишдан ҳимоя қилиш мажбуриятини олди.

Боғчадаги болалар сурати

Мамлакатдаги ҳар бир боланинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари суд орқали ҳимоя қилиниши, шунингдек, давлат, фуқаролар ўз-ўзини бошқариш органлари, нодавлат, ноижорат ташкилотларнинг бола ҳуқуқларига зид қарорлари, мансабдор шахсларнинг ғайриқонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқлари кафолатланди. Ҳар бир боланинг ўз оиласида яшаши ва тарбияланиши, ўз ота-онасини билиши, улар билан бирга яшаши ва уларнинг ғамхўрликларидан фойдаланиш ҳуқуқига эгаллиги, боланинг ота-онаси бўлмаганда ёки улар ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинганда, бола ота-она қарамоғидан маҳрум бўлганда ёхуд бошқа ҳолларда унинг оилада яшаши ва тарбияланиши ҳуқуқи васийлик ва ҳомийлик органлари томонидан таъминланиши белгиланди.

Назорат учун саволлар:

1. Илк мартаба Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ташкилоти қачон вужудга келди ва бунга нима сабаб бўлди?
2. Нима учун 1979 йили жаҳонда Халқаро бола йили деб эълон қилинди?
3. БМТ Бош Ассамблеяси томонидан Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро Конвенция қачон қабул қилинди?
4. Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонунининг қабул қилиниши натижасида бола ҳуқуқлари ҳимоясида қандай ўзгаришлар юз берди?

Мустақил ўрганиш учун топширик:

Жаҳонда Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи қандай ташкилотлар мавжуд?
Уларнинг фаолиятини интернетдаги сайтлари орқали таҳлил этинг.

2-БОБ. БОЛА ҲУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО ТАЖРИБА

2.1§.Бола ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳужжатлар

Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва таъминлаш ҳозирги замоннинг глобал муаммоларига тегишли бўлиб, уларнинг ҳал этилишидан бутун дунё ҳамжамияти манфаатдордир. Бу жамиятнинг яшаш қобиляти ва унинг келажакдаги ривожланиш истиқболларини кафолатлашда ўсиб улғайиб бораётган авлоднинг тугган ўрни билан таърифланади. Бироқ, тан олиш керакки, дунёда ҳеч қандай давлат бола ҳуқуқларига риоя этиш бўйича намуна бўла олмайди.

Хорижий давлатдаги ҳимояга муҳтож бола тасвири

Демократик ва иқтисодий жиҳатдан ривожланган давлатлар учун ҳам вояга етмаганлар жиноятчилигининг ўсиши, паст ҳаёт даражасига эга оилаларнинг мавжудлиги, тиббий хизматнинг етарли даражада эмаслиги оқибатида болалар ўлими, қаровсиз, бошпанасиз қолган болаларнинг кўпайиши каби хусусиятлар мавжуд бўлади.

Бундай омилларнинг барчаси болалар муаммоларини фақатгина миллий воситалар билан ҳал этиш мумкин эмаслигини исботлаб, дунё ҳамжамияти доирасида ҳаракатларни бирлаштиришни ва бола ҳуқуқларини ҳимоя қиладиган халқаро-ҳуқуқий институтнинг пайдо бўлишини тақозо этади. Бугунги кунда бола ҳуқуқларини халқаро ҳимоя қилиш шахсининг ҳар томонлама баркамол ривожланиши ва мукамал шаклланиши, бола ҳуқуқларини миллий қонунчиликда белгиланишига кўмаклашиш ва ривожланаётган давлатларда болаларга халқаро ёрдам кўрсатиш мақсадида бола ҳуқуқларини ишлаб чиқиш ва таъминлашга қаратилган давлат ва ноҳукумат халқаро ташкилотларнинг ўзаро келишилган ҳаракатларини ифодалайди.

1923 йилда Болаларни қутқариш халқаро иттифоқи ноҳукумат ташкилоти кенгаши томонидан Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Декларациянинг¹¹ қабул қилиниши,

Миллатлар Лигаси эса **1924 йил Женева шахрида** бўлиб ўтган ўзининг 5-сессиясида Болаларни қутқариш халқаро иттифоқи томонидан таклиф этилган **Бола ҳуқуқлари Декларациясини¹²** қабул қилиниши инсоннинг энг ҳимоясиз қатлами бўлмиш болалар муаммосига бўлган эътиборнинг илк кўртаклари эди. Бу болалар манфаати ва ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасидаги халқаро-ҳуқуқий тусга эга биринчи ҳужжат ҳисобланади.

! *Беш тамойилдан иборат бўлган Декларация болаларни халқаро ҳимоя қилишининг мақсадларини белгиланган: болага унинг меъёрда ривожланиши учун моддий ва маънавий имконият бериши (1-модда); оч қолган бола овқатлантирилган бўлиши, бетоб бўлган болани парвариши қилиши, ахлоқи бузилган болаларни тўғри йўлга солиши, етим ва бошпанасиз болаларга жой бериши ҳамда уларни яшаши учун барча зарур нарсалар билан таъминлаш (2-модда); фалокат содир бўлган вақтда бола биринчилардан бўлиб ёрдам олиши шарт (3-модда); болага тирикчилик воситасига эга бўлиши учун ишлаш имконияти берилиши, ва у эксплуатациянинг барча кўринишларидан сақланган бўлиши шарт (4-модда); бола шундай онгли равишда тарбияланиши керакки, унинг яхши фазилатларидан келажак авлоднинг саодати йўлида фойдаланиши мумкин бўлсин (5-модда)¹³.*

Декларацияда биринчи марта бола ҳақида ғамхўрлик қилиш ва уни ҳимоя қилиш оиланинг, жамиятнинг ёки қолаверса, алоҳида бир давлатнинг бурчи бўлмасдан, балки бутун инсоният боланинг бахт-саодати тўғрисида қайғуриши таъкидланган. Бироқ, инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг таркибий қисми сифатида бола ҳуқуқларини халқаро ҳимоя қилиш тизими узил-кесил Иккинчи жаҳон урушидан сўнг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти доирасида шаклланди, унинг асосий тамойилларидан бири инсон эркинлиги ва ҳуқуқларини ҳеч қандай камситишларсиз ҳурмат қилиниши эълон қилинди. Инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш принципи БМТ Низомида ҳам белгиланган¹⁴. Ушбу Низомнинг муқаддима қисмида “... инсоннинг асосий ҳуқуқларига, инсон шахсининг кадр-қимматига нисбатан ишончли қайта қарор топтириш” тўғрисида халқларнинг қатъиятлиги билдирилган.

11

12

13

14

БМТ Низомининг 1-моддаси 3-бандига мувофиқ, Ташкилотнинг мақсадларидан бири “барчанинг ирқи, жинси, тили ва динидан қатъий назар инсон ҳуқуқларини ва асосий эркинликларини хурмат қилишни рағбатлантириш ва ривожлантиришда... халқаро ҳамкорликни амалга ошириш” БМТ кўмаги билан “барчанинг асосий эркинликларига ва инсон ҳуқуқларига риоя этилишига ялпи хурмат билан қараш (55-модда с-банди)”

Низом инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича давлатлар ҳамкорлигини мувофиқлаштириб борадиган органларни ҳам белгилаган: Бош Ассамблея тадқиқотлар уюштиради ва тавсиялар беради (13-модда), Иқтисодий ва Ижтимоий кенгаш маслаҳат ва тавсиялар бериш ҳамда инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш бўйича комиссиялар тузади (63, 68-моддалар). Бундай мақсадлар учун универсал хусусиятга эга бўлган махсус органлар ҳам ташкил этилган (Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия), шунингдек, аҳолининг алоҳида қатламларини ҳимоя қилиш бўйича функционал (Аёллар ишлари бўйича комиссия, Озчиликни ҳимоя қилиш ва камситишларни олдини олиш бўйича комиссия, Қочоқлар ишлари бўйича Олий комиссар бошқармаси, Ҳуқуқбузарлар билан муносабатда бўлиш ва жиноятчиликка қарши курашиш бўйича БМТ Конгресси).

Тарихий сурат. Бирорта ирқдаги бола ёки болалар сурати

Шундай қилиб, БМТ Низоми инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида халқаро стандартларни ишлаб чиқишни ва уларга риоя этилишини назорат қиладиган халқаро назорат органларини ташкил қилишни ўз ичига қамраб олган инсон ҳуқуқларини халқаро ҳимоя қилиш механизмини шакллантириш учун ҳуқуқий асосни яратди. Бола ҳуқуқларини муҳофаза қилиш бўйича чоралар ишлаб чиқиш зарурияти ҳамда унинг жисмоний ва ақлий жиҳатдан камолотга эришмаганлиги болалар ҳуқуқларини халқаро ҳимоя қилишни асосий соҳага ажратишни талаб қилади. Ушбу мақсадда БМТ доирасида Ижтимоий комиссия ва Болалар жамғармаси (ЮНИСЕФ) ташкил қилинган¹⁵. Бундан ташқари, алоҳида соҳаларда болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан БМТнинг куйидаги ихтисослашган муассасалари ҳам шуғулланишади: Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ), Бутунжаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (БССТ), Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг фан, маданият ва таълим масалалари бўйича ташкилоти (ЮНЕСКО).

(ЮНИСЕФ логоси) Фақат болалар муаммолари билан шуғулланадиган ташкилот - бу БМТнинг Болалар жамғармаси (ЮНИСЕФ) ҳисобланади.

! ЮНИСЕФ БМТ Бош Ассамблеясининг ЮНИСЕФни таъсис этиш тўғрисидаги 1946 йил 11 декабрда қабул қилинган 57(1)-Резолюцияси асосида ташкил этилган. Ушбу резолюцияда урушдан кейинги Европада болаларга ёрдам кўрсатиш мақсадида Жамғарма ташкил қилиниши белгиланган.

Жамғарма ўзининг тассарруфида мавжуд бўлган маблағлари доирасида ташкил қилиниши ва фойдаланилиши лозим. ЮНИСЕФдан ёрдам оладиган ҳукуматлар ушбу ёрдамни эҳтиёжга қараб ҳамда ирқи, дини, миллати ва сиёсий эътиқодига нисбатан камситишларсиз тақсимлаши мажбур. Резолюцияга мувофиқ, ЮНИСЕФнинг бошқарув органи - Ижройи кенгаш ташкил этилган.

1953 йилда Болалар жамғармаси БМТ тизимига киритилди (Бош Ассамблеянинг 1953 йил 6 октябрдаги 802(8)-Резолюцияси) ва унинг ваколатлари кенгайтирилди¹⁶: унга

15

16

давлатларда юзага келган иқтисодий ва сиёсий ҳолатлар натижасида, шунингдек қуролли тўқнашувлар вақтида етишмовчиликни бошидан кечирган болаларга узоқ муддатли ёрдам кўрсатиш ҳуқуқи берилди. ЮНИСЕФнинг асосий вазифаси -ривожланаётган давлатлар ҳукуматларига мактаблар учун жиҳозлар, озиқ-овқатлар, дори-дармонлар етказиб бериш, ўқитувчилар учун стипендиялар ажратиш ҳисобланади. ЮНИСЕФнинг Ижроий кенгаши 36 аъзодан иборат бўлиб, фаолиятнинг асосий йўналишларини белгилайди, дастурларни таҳлил қилади ва Жамғарма бюджетини тасдиқлайди. ЮНИСЕФ котибиятининг бош қароргоҳи Нью-Йоркда жойлашган бўлиб, ўз фаолиятини 140 дан ортиқ мамлакатда (жумладан, Ўзбекистон Республикасида) жойлашган ўзининг бюrolари (200 дан ортиқ) орқали амалга оширади. ЮНИСЕФ ҳузурида болани ривожлантириш халқаро маркази фаолият юритиб келмоқда.

У 1988 йилда Италия ҳукуматининг молиявий таянч кўмаги билан Инноченти ихтисослашган тадқиқот ва ўқув муассасаси сифатидан ташкил қилинган¹⁷.

! *Болалар ҳуқуқларини халқаро ҳимоя қилиш қўйидаги бир неча йўналишларда амалга оширилади: 1) болалар ҳуқуқлари соҳасида халқаро стандартларни тайёрлаш мақсадида конвенция, резолюция, декларацияларни ишлаб чиқиш; 2) болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича махсус назорат органини ташкил этиш; 3) миллий қонунчиликни халқаро мажбуриятларга мувофиқлаштиришга кўмаклашиш (имплементация фаолияти); 4) БМТ Болалар жамғармаси орқали халқаро ёрдам кўрсатиш.*

Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишда энг самарали восита бу ҳуқуқ-ижодкорлик фаолиятидир. У икки йўналишда олиб борилди: **1) инсон ҳуқуқлари бўйича умумий конвенция ва декларацияларда ёки бола билан узвий боғланган алоҳида ижтимоий гуруҳлар ҳуқуқларини (аёллар ҳуқуқи) белгилайдиган ёки муайян соҳалардаги муносабатларда (оила, меҳнат ҳуқуқи, таълим олиш ва бошқалар) халқаро шартномаларда бола ҳуқуқларини мустаҳкамлаш; 2) бола ҳуқуқларини тартибга соладиган махсус декларация ва конвенцияларни ишлаб чиқиш.**

Инсон ҳуқуқларини халқаро ҳимоя қилиш доирасида БМТнинг Бош Ассамблеяси томонидан **1948 йил 10 декабрда Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси¹⁸, 1966 йилда Фуқаролик ва сиёсий ҳамда Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро пактлар қабул қилинди¹⁹.** Мазкур Декларация ва пактларда бевосита бола ҳуқуқлари ва манфаатларига тааллуқли қатор қоидалар ифодаланган: **болаларнинг тенглик принципи, оналик ва болаликни муҳофаза қилиш тўғрисида, болаларни эксплуатация қилинишидан ҳимоя қилиш тўғрисидаги нормалар, болаларнинг таълим олиш ҳуқуқи ва бошқалар.** Шунингдек, Декларация ва пактларда болаларнинг тенглик принципи эълон қилинган. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пактда ҳар бир бола ирқи, танасининг ранги, жинси, тили, дини, миллий ва ижтимоий келиб чиқиши, туғилиши ва мулкый ҳолати белгилари бўйича ҳар қандай камситишларсиз оила, жамият ҳамда давлат томонидан унинг бола сифатида талаб қилинадиган ҳимоя чоралари ҳуқуқига эга (24-модда 1-банд)²⁰.

Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пактда оилавий келиб чиқиш ҳамда бошқа белгилар бўйича камситишлар таъқиқланади (10-модда 3-банд)²¹.

17

18

19

20

21

Декларацияда болалар ота-онасининг никоҳи давомида туғилганлиги ёки никоҳсиз туғилганлигидан қатъий назар уларнинг тенглиги тўғрисида қуйидагича белгиланган: “Никоҳда ёки никоҳсиз туғилган ҳамма болалар бир хил ижтимоий ҳимоядан фойдаланишлари шарт” (25-модда)²².

Декларациянинг 25-моддаси “оналик ва болаликка нисбатан алоҳида ғамхўрлик кўрсатилади ва ёрдам берилади” деб белгилаган.

Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пакт²³ оилага “асосан унинг пайдо бўлишида ва унинг жавобгарлигида мустақил бўлмаган болалар ҳамда улар тарбияси билан боғлиқ ташвишлар ётганда имконият даражасида жуда кенг муҳофаза ва ёрдам кўрсатилиши” шарт (10-модда 1-банд), шунингдек оналар туғишгача бўлган ва ундан кейинги маъкул даврларда алоҳида муҳофаза остида бўлишлари эътироф этилган (10-модда 2-банд). Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пактда²⁴ оиланинг жамият ва давлат томонидан ҳимояга ҳуқуқи борлиги тўғрисида сўз юритилган (23-модда). Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пактга мувофиқ, давлат “болалар ўлими ва уларнинг нобуд туғилиши ҳамда боланинг соғлом ривожланишини таъминлаш” учун чоралар қўради (12-модда). Декларациянинг 26-моддаси ҳар бир инсоннинг таълим олишга бўлган ҳуқуқини эътироф этган: “Умумий ва бошланғич таълим текин бўлиши лозим; бошланғич таълим мажбурий бўлиши шарт», ва шунингдек “ота-оналар ўзларининг ёш болаларига таълим турини танлашда устунлик ҳуқуқига эга” деб белгилаган. Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро Пактда ҳам бошланғич таълимнинг ҳамма учун текин ва мажбурийлиги тўғрисида сўз юритилган (13-модда).

Болалар соғлиғи ва уларнинг ҳуқуқларини муҳофаза қилиш учун болалар никоҳларини таъқиқлаш тўғрисидаги халқаро ҳуқуқий нормалар муҳим аҳамият касб этади. Никоҳ ёшида никоҳга киришга розилик ва никоҳни қайд этиш тўғрисидаги 1962 йилги Конвенцияда²⁵ давлат томонидан энг кичик никоҳ ёшини белгилайдиган қонун ҳужжатларининг қабул қилиниши белгиланган. Конвенция “никоҳга кирувчи томонлар манфаатларида ваколатли органнинг ушбу қоидадан истисно ҳолатида рухсатидан ташқари ҳолларда белгиланган ёшга тўлмаган шахслар билан никоҳ тузишни” таъқиқлаган (2-модда).

БМТ Бош Ассамблеяси томонидан **1965 йил 1 ноябрда ва 1967 йил 7 ноябрда қабул қилинган Энг кичик никоҳ ёшида никоҳга киришга розилик ва никоҳни қайд этиш тўғрисидаги Тавсиянома²⁶ ҳамда Аёлларга нисбатан камситишларни тугатиш тўғрисидаги Декларация²⁷** бола ёшида никоҳга кириш ва ёш қизларни унаштиришни таъқиқлаш ҳақидаги қоидаларни ўз ичига олган, давлатларга никоҳга кириш учун энг кичик ёшни белгилаш ва никоҳни расмий муассасаларда қайд этиш бўйича самарали чораларни қабул қилишни таклиф қилган.

Ёш оила чақалоғи билан сурати

Шу билан биргаликда, болаларнинг қўллиги ва қўл савдоси билан боғлиқ, ҳамда фоҳишабозлик мақсадларда аёллар ва болаларнинг савдосига қарши курашга бағишланган халқаро ҳужжатларни ҳам таъкидлаб ўтиш лозим.

1953 йилда Бош Ассамблея ўзининг 794(8)-Резолюцияси билан 1926 йилда қабул қилинган Қўллик тўғрисидаги Конвенцияга²⁸ ўзгартиришлар киритиш ҳақида

22

23

24

25

26

27

28

Протоколни маъқуллади. 1956 йилда Женевада бўлиб ўтган конференцияда Куллик, кул савдоси, куллик билан боғлиқ одатлар ва институтларни тугатиш тўғрисида қўшимча Конвенция²⁹ қабул қилинди.

Конвенция, жумладан болалар меҳнатини эксплуатация қилиш каби кулликка ўхшаш институтни йўқотишни белгилаган. Бунда ҳар қандай институт ёки одат деганда “18 ёшга тўлмаган ўсмир ёки бола ўзининг ёлғиз онаси ёки отаси, ёхуд ота-онаси томонидан ёки васийси томонидан ҳақ эвазига ёки ҳақсиз ушбу болани ёки ўсмирни ёхуд унинг меҳнатини эксплуатация қилиш мақсадида” бошқа шахсга бериш тушунилади, дейилган (1-модда d-банди). Конвенция кул савдоси учун жиной жавобгарликнинг белгиланишини назарда тутган.

1947 йил 20 октябрда БМТ томонидан 1921 йилги Аёллар ва болалар савдосига қарши кураш тўғрисидаги халқаро Конвенцияга³⁰ ҳамда 1933 йилги Вояга етган аёллар савдосига қарши кураш тўғрисидаги Конвенцияга Протоколлар³¹ қабул қилинди. Мазкур Конвенция ва Протоколларда аёлларни фоҳишабозликка жалб қилиш ва аёллар ҳамда болаларни савдоси билан шуғулланадиган шахсларни жиной жавобгарликка тортиш, аёллар ва болалар савдоси билан шуғулланадиган профессионал савдогарлар ҳақидаги маълумотларни бир бирига бериш тўғрисида давлатларнинг мажбуриятлари белгиланган.

1960 йил 14 декабрда ЮНЕСКО давлатларнинг таълим соҳасида ирқи, жинси, тили дини, ижтимоий келиб чиқиши, сиёсий эътиқоди каби белгилар бўйича камситишларга йўл қўймаслик, таълим олишда камситишларни бартараф қилиш бўйича барча чораларни кўриш мажбуриятини ўз ичига олган таълим соҳасида камситишларга қарши кураш тўғрисидаги Конвенцияни³² қабул қилди. Конвенцияда, жумладан шундай қоида белгиланганки, унга кўра давлатнинг зиммасига бошланғич таълим мажбурий ва бепул бўлиши юклатилган (4-модда а-банди).

Мақтабда таълим олаётган болалар сурати

Қуролли тўқнашувлар даврида аёллар ва болаларни ҳимоя қилишга доир халқаро ҳужжатларни алоҳида кўрсатиш лозим. **1949 йилги Уруш вақтида аҳолини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Женева конвенцияси³³ ва 1977 йилда қабул қилинган ушбу Женева конвенциясининг Қўшимча Протоколлари³⁴ аёллар ва болаларга ҳарбий ҳаракатлар оқибатида махсус ҳимоя тақдим этилишини белгилаган.**

! 1974 йилда тинч аҳолига мансуб бўлган аёллар ва болаларни алоҳида ҳимоялаш борасида давлатларга берилган тавсияларни ўз ичига олган фавқулодда ҳолатларда ва қуролли тўқнашувлар даврида аёллар ва болаларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги Декларация қабул қилинди.

Болалар меҳнатини муҳофаза қилиш тўғрисидаги халқаро нормалар **Халқаро меҳнат ташкилоти (ХМТ) томонидан қабул қилинган конвенцияларда акс этган. Таъкидлаш жоизки, ХМТ доирасида қабул қилинган дастлабки конвенцияларда (5, 6**

29

30

31

32

33

34

ва 7) болалар меҳнатидан фойдаланишни қисқартириш бўйича талаблар белгиланган³⁵.

ХМТнинг 1946 йилда қабул қилинган 77 ва 78-Конвенциялари болалар ва ўсмирларни, уларнинг саноатда ва бошқа корхоналарда меҳнат қилишга яроқлилигини аниқлаш мақсадида мажбурий тиббий кўриқдан ўтказишни белгилаган³⁶. Ушбу ҳужжатларда, агар 18 ёшга тўлмаган болалар ва ўсмирлар тиббий кўриқ натижасига кўра, улардан фойдаланиладиган ишларга яроқсиз деб белгиланса, ишга қабул қилинмаслиги лозим. 79 ва 90-конвенциялар саноат ва бошқа корхоналарда болалар ва ўсмирларнинг тунги меҳнатини чеклашга қаратилган.

1973 йилда Ишга қабул қилиш учун энг кичик ёш тўғрисидаги 138-Конвенция³⁷ қабул қилинган бўлиб, унга мувофиқ, давлатлар “болалар меҳнатини самарали равишда тугатишни ва ишга қабул қилиш учун энг кичик ёшни ўсмирларнинг тўлиқ жисмоний ва ақлий ривожланишига кўпроқ мос келадиган даражагача оширишни таъминлаш” мажбуриятини олади (1-модда).

Мазкур Конвенцияда, уни ратификация қилган ҳар бир давлат ўз ҳудудида ўсмирларни ишга қабул қилишнинг энг кичик ёши тўғрисидаги маълумотлардан хабардор қилиш лозимлиги тўғрисида махсус қоидалар белгиланган.

Меҳнат қилаётган бола сурати

ХМТнинг Меҳнат соҳасида асосий принцип ва ҳуқуқлар ҳамда уларни амалга ошириш тўғрисидаги Декларацияси 2-моддасида: “барча аъзо-мамлакатлар, ҳаттоки агар улар кўрсатилган Конвенцияларни ратификация қилмаган бўлсалар ҳам уларнинг ушбу Ташкилотга аъзолигидан келиб чиққан ҳолда, Низомга мувофиқ, ушбу Конвенцияларнинг предмети ҳисобланган асосий ҳуқуқларга дахлдор принципларга риоя этиш, уларни қўллаш ва ҳаётга татбиқ этишга кўмаклашиш мажбуриятига эга”, деб белгиланган.

1999 йилда қабул қилинган Болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари тугатиш бўйича кечиктириб бўлмайдиган чораларни кўриш ва уларни таъқиқлаш тўғрисидаги 182-Конвенция³⁸ давлатлардан болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари (БМЁШ) тугатиш учун зарур чоралар кўришни талаб қилади. БМЁШга қуйидагилар киради:

а) қулликнинг барча шакллари ёки қулликка ўхшаш амалиёт, масалан болалар сотуви ёки улар совдоси, қарз эвазига қул бўлиб қолиши ва крепостной қарамлик, шунингдек мажбурий меҳнат, жумладан болалардан ҳарбий тўқнашувлар вақтида фойдаланиш учун уларни мажбурий ва куч ишлатиш йўли билан ёллаш;

б) фоҳишалик билан шуғулланиш учун, порнографик маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун ёки порнографик томошалар учун болалардан фойдаланиш, уларни ёллаш ёки таклиф қилиш;

в) ноқонуний фаолият билан, хусусан халқаро шартномаларда кўрсатилганидек, гиёҳванд моддаларни ишлаб чиқариш ва уларнинг савдоси билан шуғулланиш учун болалардан фойдаланиш, уларни ёллаш ёки таклиф қилиш;

г) ўзининг хусусияти ёки шароитига кўра бажариладиган иш болаларнинг соғлигига, хавфсизлигига ёки ахлоқига зарар етказадиган иш.

35

36

37

38

2001 йилда қишлоқ хўжалигида фойдаланиладиган болалар меҳнатининг асосий нормаларини белгилаган “Қишлоқ хўжалигида меҳнат хавфсизлиги ва гигиенаси тўғрисида”ги ХМТнинг 184- Конвенцияси³⁹ қабул қилинди.

2.2.§ Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция

1990 йил 2 сентябрда Бола ҳуқуқлари тўғрисида Конвенциянинг кучга кириши болаларнинг заифлиги ва алоҳида эҳтиёжларини халқаро ҳамжамият томонидан тан олиниши учун қарийб 70 йиллик курашнинг энг юксак нуктаси бўлди. Конвенциянинг қабул қилиниши болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида муҳим воқеа ҳисобланади. Конвенцияда биринчи марта бола нафақат махсус ҳимояни талаб қиладиган объект сифатида кўриб чиқилмасдан, балки инсон ҳуқуқларининг бутун спектри бериладиган ҳуқуқ субъекти сифатида қабул қилинмоқда. 3 Қисм 54 моддадан иборат бўлган Конвенция болаларнинг фуқаролик-сиёсий ҳамда ижтимоий-иқтисодий ва маданий ҳуқуқларини қамраб олган.

Бирор тадбирда қатнашаётган ўсмир сурати

БХКнинг Муққадимасида мазкур ҳужжатнинг тарихий шаклланиш асослари, матнида Инсон ҳуқуқлари тўғрисида Умумжаҳон декларациядан, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро Пактдан, Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро Пактдан, шунингдек Бола ҳуқуқлари декларациясидан ҳаволалар келтирилган. Конвенция айниқса, муҳим аҳамиятга эга идрокини аниқлашни изоҳлашда асосий манба ҳисобланади.

Бола ҳуқуқлари тўғрисида Конвенциянинг 1-моддасида «18 ёшга тўлмаган ҳар бир инсон, агар болага нисбатан қўлланиладиган қонун бўйича у эртароқ балоғатга етмаган бўла, бола ҳисобланади», деб белгиланган⁴⁰.

Конвенция, унинг иштирокчилари бўлган давлатлар учун юридик мажбуриятларни келтириб чиқарадиган ҳужжатни акс эттиришини ҳисобга олган ҳолда, ушбу ёшнинг чегараларини аниқлаш муҳим аҳамиятга эгадир. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияда катта ёшдагилар учун жиноий жавобгарлик ёши 18 ёш этиб белгиланган бўлиб, унинг иштирокчилари ҳисобланган давлатларга, агар уларнинг миллий қонунларида балоғат ёшига етишнинг бошқача ёши белгиланган бўлса, унда мазкур ёшни қабул қилмаслигига руҳсат берилган. Таъкидлаш керакки, ушбу Конвенциянинг аъзо-мамлакатлари нафақат Конвенция қоидаларига риоя этиши, балки ўзларининг миллий қонунчилигини ушбу қоидаларга мослаштиришлари лозим. 1989 йилда Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияни қабул қилиниши билан халқаро ҳамжамият болаларнинг жисмоний ва ақлий жиҳатдан камолотга етмаганлиги боис уларни махсус ҳимоя билан таъминлаш зарурлигини эътироф этди.

Она ва бола сурати

Ва шу даврда халқаро ҳуқуқда “бола” тушунчасини аниқлаш масаласи жиддий масала сифатида юзага келди. “Бола” тушунчаси ижтимоий контекстда кўриб чиқилишига қарамадан ушбу терминни ҳуқуқий нуктаи-назардан таърифлаш ёки унинг вақтинчалик чегарасини белгилаш жуда муҳим ҳисобланиб, бола шахс сифатида фақатгина мазкур

39

40

даврда ўзига хос махсус ҳуқуқлардан фойдаланади. Халқаро ҳуқуқда бундай таърифлашнинг мушкуллиги мамлакатлар ўртасида маданият соҳасида, диний масалаларда, сиёсий, ҳуқуқий тизимларда (хусусан, аборт қилишга нисбатан ҳар хил қонунчилик) мавжуд фарқланишлар “бола” тушунчасига барча манфаатдор томонларни қониқтирадиган аниқ таъриф бериш мумкин эмаслигидан далолат беради.

Одатда давлатлар қонунчилигида “бола” тушунчаси ёшга оид мезонлар билан ўлчанади, яъни муайян вақт мобайни мавжуд бўлиб, у даврда шахс бола ҳисобланади. Халқаро ҳуқуқий тизимда вақтинчалик чегара асос қилиб олиниб, у қайси даврдан бошлаб болаларни ҳуқуқий ҳимоя қилиш бошланишини ва у қачон тугашини белгилаш йўли билан “бола” тушунчасини таърифлашга ҳаракат қилинди.

! *Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциянинг қабул қилинишига қадар фақатгина 1959 йилда қабул қилинган Бола ҳуқуқлари Декларациясида қайси вақтдан бошлаб шахснинг бола ҳисобланиши айтиб ўтилган.*

Ушбу ҳужжатнинг Муқаддимасида “бола, унинг жисмоний ва ақлий камолотга етмаганлиги боис туғилишига қадар ундан сўнг алоҳида муҳофазага ҳамда ғамхўрликка, шунингдек зарур бўлган ҳуқуқий ҳимояга эҳтиёж сезади” дейилган. Чунончи, бола ҳаётининг бошланғич даврини аниқлаш масаласи Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция лойиҳасини муҳокама қилишда жиддий баҳслашувларга сабаб бўлди. У Конвенциянинг Муқаддимаси ва 1 ҳамда 6-моддаларини муҳокама қилишда юзага келди.

Таъкидлаш жоизки, **Конвенция қабул қилиниши билан боланинг қатор янги ҳуқуқлари жорий қилинди: омон яшаш ва соғлом ривожланиш ҳуқуқи (6-модда),**

**Тиббий
кўриқдан
ўтаётган бола
сурати**

ўзига хос хусусиятларини сақлаб қолиш ҳуқуқи (8-модда), ўз қарашларини эркин ифодалаш ҳуқуқи (12-модда), ҳарбий ҳаракатларда иштирок этмаслиги (38-модда), ишлатиш ва сунистеъмолликларнинг қурбони бўлган боланинг жисмоний ва руҳий тикланиши ҳамда ижтимоий жиҳатдан ўзини ўнглаб олишига кўмаклашиш (39-модда).

! *Конвенцияда илк бор оммавий ахборот воситаларининг аҳамияти алоҳида кўрсатилган: иштирокчи-давлатлар бола турли хил миллий ва халқаро манбаларнинг ахборотларидан баҳраманд бўлиши учун оммавий ахборот воситаларининг ижтимоий ва маданий муносабатларда бола учун фойдали ахборот ҳамда материалларни тарқатишини рағбатлантиради (17-модда). 42-моддага мувофиқ, иштирокчи-давлатлар “Конвенциянинг принциплари ва қоидалари ҳақида катта ёшдагиларни ҳам болаларни ҳам кенг хабардор этишни” ўз зиммасига оладилар.*

Конвенциянинг II-қисмида (42-45 моддалар) бола ҳуқуқи бўйича кўмитани таъсис этиш, Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг принцип ва нормаларини бажарилиши ҳақида миллий маърузаларни тақдим этиш жараёнини ўз ичига олган ҳолда конвенцияга рия қилиниши устидан мониторингни амалга ошириш тартиби тавсифланган.

Шунингдек, Конвенциянинг ушбу қисмига мазкур ҳужжат қоидалари тўғрисида “катта ёшдагилар ва болаларни кенг хабардор қилиш учун зарур чораларни қабул қилиш” ҳақида муҳим талаблар киритилган (42-модда)⁴¹. Тарихда илк бор Конвенция доирасида унинг қоидаларини бажарилиши устидан халқаро назорат механизми – Бола ҳуқуқлари бўйича кўмита яратилган. У вақти вақти билан (5 йилда бир марта) иштирокчи-давлатларнинг Конвенция қоидаларини амалга оширилиши бўйича қабул қилган чора-тадбирлари

тўғрисидаги маърузаларини кўриб чиқиш ваколатига эга (44-модда). Бундан ташқари, Қўмита шунингдек, Конвенцияда қўйилган мақсадларни бажариш бўйича халқаро ҳамкорликнинг мувофилаштирувчиси ҳисобланади, деб белгилаган (45-модда). Бунинг учун Қўмита ишида БМТнинг Болалар жамғармаси, ихтисослаштирилган муассасалари, халқаро ноҳукумат ташкилотлари иштирок этишлари мумкин. Конвенциянинг яна бир янгилиги – бу шундай қоидаки, унга биноан иштирокчи-давлатлар “маърузаларини ўз мамлакатларида кенг ошқора этилишини” таъминлайдилар (44-модда 6-банд).

Конвенцияни III-қисмида (46-54 моддалар) уни имзолаш, ратификация қилиш ва унга қўшилиш жараёнлари белгиланган. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция бола ҳуқуқлари тўғрисида ҳам минтақавий конвенцияларни (Африка бирдамлик ташкилоти доирасида 1990 йилда Болаларнинг бахт-саодати ва ҳуқуқлари тўғрисида Африка хартияси⁴² қабул қилинди; Европа кенгаши томонидан бола ҳуқуқлари тўғрисида Европа конвенцияси ишлаб чиқилмоқда), боланинг алоҳида ҳуқуқларини тартибга соладиган (масалан, 1993 йилги халқаро Фарзандликка олиш муносабатларида ҳамкорлик ва болаларни ҳимоя қилиш бўйича Конвенция⁴³) ишлаб чиқилиши учун асос вазифасини ўтади.

! Ўзбекистон Республикаси 1992 йил 9 декабрда бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияни ратификация қилди.

Бола ҳуқуқларини ривожланишининг янги босқичи **1990 йил 30 сентябрда Нью-Йоркда болалар манфаатлари бўйича ўтказилган олий даражадаги Умумжаҳон учрашуви⁴⁴дан сўнг юқори даражага кўтарилди.**

Мазкур учрашувда болаларни омон яшаши, ҳимоя қилиш ва равожланишини таъминлаш тўғрисида Умумжаҳон декларацияси ҳамда Умумжаҳон декларациясини амалга ошириш бўйича Иш режаси қабул қилинди.

Конвенцияга доир сурат

Ушбу ҳужжатларда ҳозирги юз йилликнинг якунига қадар амалга оширилиши лозим бўлган аниқ мақсадлар ифодаланган. Масалан болаларнинг асосий касалликларига қарши кураш; 5 ёшгача бўлган болалар ўртасида ўлим сонини камайтириш; оналар ўлими даражасини қисқартириш; ногирон-болаларга ҳар томонлама ёрдам кўрсатиш; қуролли тўқнашувлар шароитида болаларни ҳимоя қилиш; болаларнинг ажралмас ҳуқуқларини таъминлаш.

2000 йил 25 майда Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги 1989 йилги Конвенцияга иккита қўшимча протоколлар қабул қилинди – Қуролли тўқнашувларда болаларнинг иштирокига доир Факультатив протокол, ва Болалар савдоси, болалар фоҳишалиги ва болалар порнографиясига доир Факультатив протокол⁴⁵.

Штаб квартираси Женевада жойлашган ва халқаро ҳамжамият томонидан сайланган мустақил эксперт органи бўлмиш Бола ҳуқуқлари бўйича Қўмита Конвенция талабларининг бажарилиши бўйича мониторингни олиб боради ва Конвенцияни ратификация қилган давлатлардан ўз мамлакатларидаги болаларнинг аҳволи ҳақида мунтазам равишда ҳисобот бериб туришни талаб этади. Қўмита ҳавола этилган ҳисоботларни кўриб чиқади ва барча давлатларни бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва илгари суриш борасида махсус чора-тадбирларни амалга ошириш, ижтимоий институтларни барпо этишга давлатларни ундайди. Зарур ҳолатларда Қўмита турли хил

42

43

44

45

давлатлар томонидан кўрсатиладиган халқаро ёрдам ва ЮНИСЕФ томонидан кўрсатиладиган молиявий ёрдамни таклиф этади.

! ЮНИСЕФ учун Конвенция маълумот учун ҳужжатга нисбатан ташкилот ишида амалий қўлланма бўлиб хизмат қилди. ЮНИСЕФнинг дастурий баённомасида қайд этилишича, Конвенция “бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишга киришади” ва “бола ҳуқуқларини болаларга нисбатан муносабатда ахлоқий тамойиллар ва халқаро стандартларни ўрнатишга ҳаракат қилади”.

ЮНИСЕФ ўз фаолиятида Конвенциянинг тамойиллари ва ҳолатларини илгари суради ва тизимли асосда бола ҳуқуқларининг устуворлиги учун курашади.

Конвенция барча мамлакатлар томонидан амал қилиниши шарт бўлган стандартлардан ташкил топиб, унда болаларга нисбатан янгича қараш ўз аксини топган. Болалар ўз ота-оналарининг мулки, ҳомийликнинг ҳимоясиз объектлари ҳисобланмайди. Улар инсон бўлиб, ўз ҳуқуқларининг эгаларидир. Конвенция болани унинг ёши ва ривожланиш даражасига мос келадиган, ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларига эга бўлган оила ва жамиятнинг тўла қонли аъзоси сифатида қарашни таклиф этади. Агарда аввал бола эҳтиёжлари музокаралар предмети бўлган бўлса, бугун у ҳуқуқий жиҳатдан мажбурий ҳуқуқларга ва бола ҳуқуқ эгасига айланди.

Боланинг яшаш ҳуқуқига доир сурат

Айтиш жоизки, Конвенциянинг ўзига хос томонлари бўлиб, булар: барча мамлакатлар учун бир хил кучга эга ва шу орқали болалар учун мўлжалланган дастурларнинг умумий ахлоқий, ҳуқуқий асосини яратишга ундайди;

илк маротаба расмий равишда бола ҳуқуқларининг бажарилиши ва уни мониторинги бўйича мажбуриятлар қабул қилинди;

бола ҳуқуқлари инсон ҳуқуқларининг ажралмас қисми эканлигини эътироф этади. Бола ҳуқуқлари инсон ҳуқуқларини тўлдиради ва ундан бирор бир жиҳати билан ажралиб турмайди. Бола ҳуқуқлари ҳомийлик ёки болаларга ёрдам сифатида кўрилмайди, балки улар барча катталар томонидан амалга оширилиши ва таъминланиши мажбуриятини юклайди;

болалар билан ишлайдиган нодавлат, шунингдек БМТ тасарруфидаги ташкилотлар учун асосий қўлланма бўлиб хизмат қилади;

барча ҳуқуқлар боланинг ҳар томонлама ривожини учун муҳим ва аҳамиятли эканлигини тасдиқлайди;

инсон ҳуқуқлари учун давлат масъул эканлигини ва мазкур масъулият билан боғлиқ шаффофлик ва жамоат назоратини амалга ошириш лозимлигини тасдиқлайди;

бола ҳуқуқларини амалга оширишга қаратилган халқаро бирдамлик тизимининг илгари сурилишини таъминлайди.

бола ҳаётида оиланинг муҳим ролини таъкидлайди ва ҳимоя қилади.

! Инсоният тарихида Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция инсон ҳуқуқлари бўйича ҳужжатлар ичида энг кўп, 193 та давлат, Конвенция қатнашчилари ратификация қилган.

Жаҳонда Конвенцияни ратификация қилмаган давлатлар ҳам бўлиб, булар АҚШ ва Сомалидир. Сомалининг айтилиши пайтда расмий ҳукумати бўлмагани сабабли Конвенцияни қабул қила олмайди, АҚШ эса мазкур ҳужжатни имзолаган бўлсада, уни ҳануз

ратификация қилганича йўқ. Чунки ҳар бир халқаро ҳужжатни қабул қилишдан олдин АҚШ ҳукумати уни ҳар томонлама таҳлил қилади ва ўрганади. Мазкур жараён бир неча йиллар давом этиши мумкин. АҚШ ҳукумати битта инсон ҳуқуқларига тааллуқли ҳужжатни бир маротаба кўриб чиқади. Аини пайтда Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисида Конвенция инсон ҳуқуқлари бўйича барча битимлар ичида миллатнинг асосий ҳужжати сифатида қабул қилинган.

! Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция ва Бола ҳуқуқлари бўйича қумита

Мамлакатлар берадиган ҳисоботларни шарҳлаш орқали Қумита давлатларни стратегияни ишлаб чиқиши ва амалга тадбиқ этишида Конвенциядан амалий қўлланма сифатида фойдаланишни тавсия этади:

- болаларга нисбатан ҳар томонлама мукаммал миллий дастурларни ишлаб чиқиши учун;
- ҳукуматнинг барча секторларида фаолият юритадиган, мувофиқлаштирувчи, мониторинг ва баҳолашни олиб борадиган доимий органлар тизимини яратишида;
- барча қонунчилик Конвенцияга мувофиқ келишини тасдиқлаш учун;
- болага таъсирни баҳолашни тадбиқ этиши орқали болалар манфаатларини назарда тутадиган ҳукумат сиёсатини ишлаб чиқиши мақсадида;
- болаларга сарфланадиган давлат бюджетининг қисмини таҳлил этиши ва ундан самарали фойдаланиши учун;
- мамлакатдаги барча болалар ҳолатини яхшилаш учун маълумотлар тўплаш ва улардан фойдаланиши учун;
- болалар билан ишлайдиган ва болаларнинг манфаатларини ҳимоя қилишида давлат сиёсатини шакллантиришида қатнашадиганларга Конвенция хусусида билимлар бериши ва у ҳақида кенгроқ маълумот тарқатиши учун;
- болалар билан биргаликда фуқаролик жамиятини болалар ҳуқуқлари ҳақида кўпроқ маълумот олиши ва уни амалга ошириши мақсадида;
- бола ҳуқуқларини илгари суриши учун мустақил ташилотлар - омбудсменлар, қумиталар ва бошқа институтларни ташиқил этиши учун.

! Ўзбекистон БМТнинг инсон ҳуқуқларига оид 6 та асосий ва 70 дан зиёд универсал ва минтақавий шартномаларини тан олган.

Мамлакатимизнинг 1992 йилда Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияга қўшилиши бола ҳуқуқларига оид давлат сиёсатининг устувор йўналишларини белгилаш ҳамда бола ҳуқуқларини амалга ошириш ва ҳимоя қилиш билан боғлиқ муносабатларни тартибга солишнинг самарали механизминини ишлаб чиқишга хизмат қилди. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро Конвенция Ўзбекистон Республикасида ратификация қилингандан кейин мазкур йўналишда 20 дан ортиқ халқаро битимларга қўшилди. Жумладан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларацияси, “Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида” ҳамда “Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида”ги халқаро пактларда мустаҳкамланган меъёрларга таянади. Шу билан бирга Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан қабул қилинган бевосита болалар ҳуқуқларига дахлдор бошқа меъерий ҳужжатлар, жумладан Балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритишга доир минимал стандарт қоидалари (“Пекин қоидалари”)⁴⁶, Қамоқда сақлаш билан боғлиқ бўлмаган чораларга доир минимал стандарт қоидалари (“Токио қоидалари”)⁴⁷, Озодликдан маҳрум этилган балоғатга етмаган болаларни ҳимоя қилишга

46

47

доир қоидалари⁴⁸, Балоғатга етмаган болалар ўртасида жиноятчиликнинг олдини олишга қаратилган дастурий принциплари (“Ар-Риёд дастурий принциплари”)⁴⁹ни ҳам амалга тадбиқ этган. Бундан ташқари бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишга доир Халқаро меҳнат ташкилотининг Болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари тўғрисидаги 182-Конвенцияси, Ишга қабул қилиш учун энг кичик ёш тўғрисидаги 138-Конвенцияси, Мажбурий меҳнатни тугатиш тўғрисида 105-Конвенция, Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактга қўшимча (факультатив) протоколидан ҳам болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари муайян масалаларда муҳофаза қилишда мурожаат қилинади. Шунингдек, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши Конвенцияси, ушбу ҳужжатнинг одамлар, айниқса аёллар ва болалар савдосини тўхтатиш, олдини олиш ва унинг учун жазо тўғрисида баённомаси, Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияга болалар савдоси, Бола фоҳишабозлиги ва бола порнографияси тўғрисида, Болаларнинг қуролли можароларга жалб қилиниши тўғрисидаги факультатив протоколлари, Хотин-қизлар ҳуқуқлари камситилишининг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисида Конвенция, қуллик ва қул савдоси ва одатларни бекор қилиш тўғрисида қўшимча Конвенция сингари тавсиявий ҳужжатлари ҳам бола ҳуқуқларига оид миллий қонунчиликни шакллантириш ва ривожлантиришда муҳим ўрин эгаллайди.

! *Бола ҳуқуқларига алоқадор Ўзбекистон Республикаси 100 дан зиёд ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлари қабул қилинган.*

Ўзбекистон мустақил давлат сифатида ўз суверинитетини эълон қилингандан кейин дастлабки йилларида тан олган ва ратификация қилинган халқаро меъёрий ҳужжат Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияга мувофиқ тарзда бевосита бола ҳуқуқларига алоқадор Ўзбекистон 100 дан ортиқ ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар қабул қилинди. Ўзбекистон Республикасининг “Ёшларга оид давлат сиёсатининг асослари тўғрисида”⁵⁰ги, “Ногиронларнинг ижтимоий ҳимояланганлиги тўғрисида”⁵¹, “Вояга етмаган шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги”, “Вояга етмаган шахсларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонун ҳужжатларини такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонунларига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”⁵², “Бола ҳуқуқлари кафолатлари тўғрисида”⁵³, “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида”⁵⁴ ги Қонунлари, Оила кодекси⁵⁵ ва бошқа қонунлар фикримизга далил бўла олади. Ушбу қонунларда бола ҳуқуқларининг қонуний кафолатлари халқаро ҳуқуқий меъёрлар мазмунини тўлиқ ўзида ифода этади. Бундан ташқари мамлакатда бола ҳуқуқлари билан боғлиқ бир неча қонуности ҳужжатлар қабул қилинган.

! *Ўзбекистон Республикасининг 2008 йили 7 январдаги “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Қонунинг қабул қилиниши мазкур соҳада муҳим қадам бўлди. Қонуннинг қабул қилиниши натижасида:*
-бола ҳуқуқлари бўйича қонунчилик кодификациясига (юридик меъёрларни тартибга

солиши) тамал тошини қўйди;
 - миллий қонунчиликни бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш халқаро стандартларига мувофиқлигини таъминлади;
 - бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш борасида давлат сиёсатини конкретлаштириши ва бу борада давлат дастурларини ишлаб чиқишига ёрдам берди.

Чунончи, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Ёш авлодни соғломлаштириш муаммоларини комплекс ҳал этиш тўғрисида”⁵⁶, “Оилаларга ва болаларга давлат ёрдами ва ижтимоий ёрдам кўрсатиш тизимини такомиллаштириш тўғрисида”⁵⁷, “SOS – Ўзбекистон болалар маҳаллалари уюшмасини ташкил этиш тўғрисида”⁵⁸,

SOS – Ўзбекистон болалар маҳалласидан сурат

“Ўзбекистон Республикасида васийлик ва ҳомийлик ҳақида Низом”⁵⁹, “Вояга етмаганларни фарзандликка олиш ва оилага, тарбияга болаларни олиш (патронат) ҳақида Низом”⁶⁰ сингари қарорлари ана шулар жумласидандир. Ўзбекистон Республикасининг 2008 йили 7 январдаги “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги қонунинг қабул қилиниши мазкур соҳада муҳим қадам бўлди.

БОЛА ҲУҚУҚЛАРИНИ ТАЪМИНЛОВЧИ ХАЛҚАРО ХУЖЖАТЛАР		
	Фақат болалар ҳуқуқларига тааллуқли халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар	Болалар ҳуқуқлари мустаҳкамланган халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар
		Умумжаҳон инсон ҳуқуқлари декларацияси (1948)
Универсал Ҳужжатлар	БМТнинг Бола ҳуқуқлари тўғрисида Конвенцияси: БХК (1989)	Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт (1966)
	БХКнинг болалар савдоси, болалар фоҳишалиги ва болалар порнографиясига доир Факультатив протокол (2000)	Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт (1966)
	БХКнинг Вояга етмаганларни ҳарбий низоларга жалб этмасликга доир Факультатив протокол (2000)	Қийноқ ҳамда муомала ва жазолашнинг қаттиқ, шавфқатсиз, инсонийликка зид ёки кадр-қимматни камситувчи турларига қарши Конвенция (1984)
	БМТнинг балоғат ёшига етмаган болаларга нисбатан одил судловни юритишга доир минимал андозавий қоидалар Пекин қоидалари (1985)	Ирқий камситишнинг барча шаклларини тугатиш тўғрисидаги Конвенция (1966)

	Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг озодликдан махрум этилган вояга етмаганларни ҳимоя қилишга доир қоидалари (1990)	Аёлларга нисбатан камситишларнинг ҳамма шакллари тугатиш тўғрисидаги Конвенция (1979)
	БМТнинг вояга етмаганлар орасида жиноятчиликни олдини олиш бўйича раҳбарий принциплар Ар-Риёд принциплари (1990)	Одамлар савдоси ва учинчи шахслар томонидан фоҳишабозликни эксплуатация қилишга қарши кураш тўғрисидаги Конвенция (1949)
	БМТнинг болаларнинг бахт-саодати ва ҳимоясига доир ижтимоий ҳамда ҳуқуқий принциплар тўғрисида декларацияси (1986)	Барча меҳнаткаш-мигрантлар ва уларнинг оила аъзолари ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги халқаро Конвенция (1990)
	Ювенал одил судловни амалга ошириш: «Вена қоидалари» - БМТнинг резолюцияси 1997/30 (1997)	Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция (2006)
	“Болалар ҳаёти учун яроқли дунё” БМТ декларацияси (2002)	БМТнинг Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши Конвенцияси (2000)
	Жинойи ишлар бўйича суд масалаларида етказилган зарарни ундиришга бўйича одил судлов дастурларини қўллашнинг асосий принциплари (2002)	БМТнинг Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши Конвенцияни тўлдирувчи Одам айниқса аёллар ва болалар савдосини олдини олиш ва таъқиқлаш тўғрисидаги Протокол (2000)
	БМТнинг Жиноят қурбонлари ва гувоҳлари бўлган болаларга доир раҳбарий принциплар (2005)	Маҳбуслар билан муомала қилишнинг минимал андозавий қоидалар (1977)
		Уруш қурбонлари ва ҳокимиятни суистеъмол қилганлик учун одил судловнинг асосий принциплари тўғрисида Декларация (1985)
		Ҳуқуқий тартиботни сақлашда мансабдор шахсларнинг ўзини тутиш кодекси (1979)
		Ҳуқуқий тартиботни сақлашда мансабдор шахсларнинг куч ва ўқ отиш қуролларини қўллашни асосий принциплари (1990)
		Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг озодликдан махрум этиш билан боғлиқ бўлмаган чораларга доир минимал стандарт қоидалари (1990)
Минтақавий	Боланинг бахт-саодати ва ҳуқуқларига доир Африка хартияси (1990)	Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Европа Конвенцияси (1950)
	Болаларнинг асосий ҳуқуқлари тўғрисида Европа иттифоқи хартияси (2000)	Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Америка Конвенцияси (1969)

	Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Африка хартияси (1981)
	Инсон ҳуқуқлари бўйича умумжаҳон Ислом декларацияси (1981)
	Индивидлар ва халқларнинг инсоний ҳуқуқларига оид Осиё-Тинч океани декларацияси (1988)

2.3§. Ўзбекистон Республикасида болаларга нисбатан одил судловнинг амалга оширилиши

Ўзбекистон Республикаси “Вояга етмаганларга нисбатан одил судловни амалга оширишга тегишли БМТ қоидаларининг минимал стандартлари”⁶¹га қўшилиш ниҳоятда муҳимдир. Бу қоидалар лойиҳасини ишлаб чиқиш 1984 йил 14-18 май кунлари Пекинда БМТнинг VII Конгрессида ҳудудлараро тайёрлов йиғилишида тугалланганлиги сабабли ҳам “Пекин қоидалари” деган номни олган резолюцияда, “... зарур ҳолларда ўз миллий қонун ҳужжатларини, сиёсатини ва амалиётини, айниқса вояга етмаганларга нисбатан одил судловни амалга ошириш билан боғлиқ мутахассисларни тайёрлашда Пекин қоидаларига мослаштириш ва ушбу қоидаларни тегишли органлар ва кенг жамоатчилик эътиборига етказиш” тавсия этилади.

Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 11 сентябрдаги “Болаларни тарбиялаш билан боғлиқ низоларни ҳал қилишда судлар томонидан қонунларни қўллаш амалиёти ҳақида”⁶²ги қарорига тўхталиш жоиз. Қарорда вояга етмаганлар жиноятчилигининг олдини олиш, уларни тарбиялаш ота-оналарнинг болалар тарбияси учун жавобгарлигини ошириш билан боғлиқ масалаларга алоҳида эътибор қаратилган. Унда ажралишган ота-оналар боласининг ким билан яшашини белгилаш, бошқа шахслар тарбиясида бўлган болаларни ота-оналарига олиб бериш, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилиш ва бу ҳуқуқни тиклаш, бу ҳуқуқларни чеклаш, ота-оналик ҳуқуқи чекланган ота-оналар билан болаларнинг мулоқоти, ота-оналик ҳуқуқини чеклашни бекор қилиш, ғайриқонуний фарзандликка олишни бекор қилиш ва уни ҳақиқий эмас деб топиш ва болалар тарбияси билан боғлиқ бошқа низолар суд томонидан кўриб чиқилиши масалалари кўрсатилган.⁶³

Вояга етмаганлар ўртасида тарбиявий ишларни кучайтириш ва улар томонидан ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг олдини олиш, давлат органлари, жамоат ташкилотлари, шунингдек вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссияларнинг фаолиятини такомиллаштириш ва мувофиқлаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси 2000 йил 21 сентябрда “Вояга етмаганлар ишлари бўйича комиссиялар фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида” қарор қабул қилди. Бу қарорга кўра вояга етмаганлар ишлари билан шуғулланувчи комиссияларнинг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

- вояга етмаганларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича чоралар кўриш;

⁶¹

⁶²

⁶³ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленуми қарорлари тўплами. 1991-2006. Биринчи жилд. –Т.: Ўқитувчи, 2007. –Б.541.

- вояга етмаганларнинг қаровсизлиги ва назоратсиз қолишига ҳамда улар ўртасида ҳуқуқбузарликлар ва жиноятлар содир этилишга шарт-шароит яратиб берадиган сабаб ва муҳитларни аниқлаш ва бартараф қилиш бўйича чоралар кўриш;

- вояга етмаганларнинг қаровсизлиги ва ҳуқуқбузарликларини олдини олиш масалалари бўйича давлат органлари, фуқароларни ўзини-ўзи бошқариш органлари ва жамоат бирлашмалари фаолиятини мувофиқлаштириш;

- Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг, Халқ таълими вазирлигининг махсус-ўқув тарбия муассасаларида, Ички ишлар вазирлигининг муассасаларида вояга етмаганлар билан тарбиявий ишлар олиб бориш, ўқитиш ва таълим бериш шароитлари устидан назоратни ташкил қилиш;

- жазони ижро этиш жойларидан озод қилинган, ёхуд махсус ўқув-тарбия муассасаларидан қайтган вояга етмаганларнинг онги ва фикрлаш даражасини ўстириш, дунёқарашини кенгайтириш, шунингдек ҳуқуқий саводхонлигини шакллантириш мақсадида маънавий-маърифий ишларни фаоллаштириш, шунингдек вояга етмаганларни ижтимоий реабилитация қилиш бўйича қонунда кўрсатилган бошқа функцияларни амалга ошириш.

Жиноят-процессуал қонун ҳужжатлари вояга етмаганлар иши бўйича комиссиянинг жиноятчиликка қарши курашнинг бой тажрибасидан фойдаланиб, вояга етмаганларнинг одил судловини амалга оширишни, бу ишларнинг муҳимлигини таъкидлаб ўтади ва судлов ишларини юришнинг қоидаларини белгилайди. Мустақил Ўзбекистоннинг 1994 йил 22 сентябрдаги Жиноят-процессуал кодекси⁶⁴да биринчи марта вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги ишларни юритиш меъёрлари алоҳида 60-боб қилиб махсус ажратилдики, бу жиноят-процессуал қонун ҳужжатларини такомиллаштириш, вояга етмасдан жиноят қилган шахсларни ишларини кўришда хатоларга йўл қўймаслик имконини беради.

! Вояга етмаганлар алоҳида ҳимояга олинган ва ҳуқуқ ҳамда манфаатлари қўриқланган шахслар ҳисобланади.

Чунки уларни тўғридан тўғри сўроқ қилиш ёки уларга нисбатан жиноят процессининг қоидаларини қўллаш қийин ҳисобланади. Суд муҳокамасининг тергов қисмида исботлашнинг асосий воситаси сифатида сўроқ қилиш процесси алоҳида аҳамиятга эга ҳисобланади ва бошқа процессуал ҳаракатлардан ўзига хослиги билан ажралиб туради.

Вояга етмаганлар деб, Конституция ва бошқа қонунларда кўрсатилган фуқароларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини бажариш учун белгиланган ёшга тўлмаган шахслар назарда тутилади.

“Вояга етмаганларда кескин фикрлаш, тез жаҳл чиқиши, ўзини тута олмаслик, вазиятни тўла баҳолай олмаслик сифатлари мавжуд бўлади. Бу ёшдагиларнинг ўзига хос томонларидан келиб чиққан ҳолда қонунчиликда чекинишлар қилишга ва қўшимчалар киритишга тўғри келади”.⁶⁵

Ҳали феъл-атвори шаклланиб улгурмаган ёшларга нисбатан “хафвли ёшда” деган ибора қўлланилиши бежиз эмас.

Икки ёки учта ўсмирнинг сурати

Вояга етмаган иштирокчилар кўрсатувлари умумий, катта ёшдагилар

⁶⁵ Астемиров З.А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних. М., 1970.,20-бет.

кўрсатувларидан фарқ қилади. Мазкур фарқлар тегишли омиллардан иборат бўлиб улар қуйидагилар:

а) кўрсатув берувчи бола руҳиятининг нозиклиги;

б) вояга етмаганларни сўроқ қилишнинг процессуал тартибини ўзига хослиги, яъни химоячи, педагог, қонуний вакил иштирокининг талаб қилиниши;

в) вояга етмаганларга тегишли жиноят ишлари бўйича исботлаш предметининг ўзига хослигидир.

Маълумки болалар ва ўсмирлар, катталардан фарқ қилган ҳолда, руҳан, жисмонан ва ижтимоий тарафдан ҳали узил-кесил шаклланмаган ва бундай шаклланиш жараёнини бошдан кечириётган бўлади. Бу ёшдаги аҳоли қатлами ҳолатининг яна бир нозик жиҳати шундаки, улар салбий муҳит ва қонунга итоаткор бўлмаган катталар таъсирига тушиб қолиши ва оқибатда ҳуқуқбузарлик йўлига кириб кетиш хавфи кучли. Турли сабабларга кўра ҳуқуқбузарлик йўлига кириб қолган вояга етмаганларнинг ҳуқуқларини химоя қилиш, уларга нисбатан инсонпарвар, одилона судловни таъминлаш жуда долзарб масала ҳисобланади.

Ўсмирлар сурати

Шу муносабат билан жаҳон юстицияси амалиётида амал қилиб келаётган ювенал юстиция ҳақида фикр юритиш зарурияти мавжуд. Ювенал юстиция -Juvenile Justice – халқаро атама бўлиб, вояга етмаганлар учун одил судлов ёки вояга етмаганлар суди маъносини англатади. Маълумки, хорижда одил судлов атамасидан кўра, юстиция атамаси кўпинча ишлатилади, шу муносабат билан мазкур атамани айнан, **вояга етмаганлар адлияси ёки вояга етмаганлар учун адлия** сифатида тушуниш мумкин. Аслида ювенал юстиция оддий суддан анча фарқ қиладиган, аниқроғи жамиятнинг, жамоатчиликнинг вояга етмаганлар тақдирида ва уларнинг ҳуқуқларини химоя қилишда, уларга дахлдор муаммоларини ҳал этишда кенг қатнашишини тақозо этувчи, агар таъбир жоиз бўлса, давлат ва фуқаролик жамияти ўртасида вояга етмаганларнинг ҳуқуқларини таъминлаш бўйича бир боғловчи тизим сифатида ўзини намоён этади.

Ювенал юстициянинг мазмун ва моҳиятини тўғри тушуниш учун, унинг шаклланиш тарихига бир назар ташлашимиз зарур. Дастлабки пайтларда судлов ҳуқуқбузарларни ўсмир, ёш ва катталарга ажратиб ўтирмаган, улар томонидан содир этилган қилмишнинг оғирлигига қараб жазо бераверган. Бироқ, аста-секин, жамиятда инсонпарварлик ғояларининг кучайиши ва ҳуқуқда инсонпарварлик тамойилларининг ўз ифодасини топиши учун кураш беиз кетмаган. Гарчи вояга етмаганларни алоҳида химоя қилиш зарурлигини кенг эътироф этишмаган бўлса-да, бироқ қадимги тарихий-ҳуқуқий манбаларда вояга етмаганлиги учун кечириш, авф этиш каби тушунчалар ўз ифодасини топган.

Вояга етмаган ҳуқуқбузарлар учун катталарга мўлжалланган қораловчи жазо чораларининг қўлланиши бесамар эканлигини, нафақат бесамар, балки, айни пайтда, адолатдан эмаслигини тушуниб етиш жараёни юз бера бошлаган. Хусусан, жаҳон ҳуқуқий тараққиётида ўзига хос из қолдирган Наполеон Кодекси эса вояга етмаганларга нисбатан “ўз қилмишининг оқибатини тушуниб етган ёки етмаган” каби тушунча - тамойилларни ўзида жамлаган. Ниҳоят, 1899 йили 2 июль куни АҚШнинг Иллинойс штатида жаҳонда биринчи марта ювенал суд – вояга етмаганлар суди ташкил этилган⁶⁶.

Шуниси эътиборлики, дунёда биринчи ювенал суд ҳақидаги қонуннинг қабул қилинишига Чикаго аёллар клубининг аъзоси Люси Флауер ва “Халл Хауз” деб

⁶⁶ Судебная власть. Под.ред. проф.И.Л.Петрухина. М.,2003; Э.Б.Мельникова. Ювенальная юстиция. М.,1999.

номланган жамоат бирлашмаси аъзоси Жулия Латроплар ташаббускор бўлишган. Мазкур қонун “Ташландиқ, қаровсиз ва жинойткор болалар ва уларга қараб туриш ҳақида” деб номланган.^{67 2}

Янги ташкил этилган ювенал юстиция вояга етмаганларга нисбатан холисона, уларнинг руҳий-биологик ривожланиши хусусиятларини эътиборга олган ҳолда, анъанавий суд жараёнларини соддалаштирган ҳолда амалга оширила бошлаган.

Ювенал юстиция шаклланганига қадар, дастлаб унинг айрим элементлари вужудга кела бошлаб, жумладан, ташландиқ ва қаровсиз болалар учун меҳрибонлик қўнимгоҳлари (приют) ташкил этила борган, бироқ бу қўнимгоҳлар қутилган натижани- яъни болани тарбиялаб, нормал ҳаётга қайтаришга ожизлик қилган, оғир вазиятда қолган болаларга нисбатан бир вақтинчалик манзилгоҳ ролини ўтаган, холос.

Ювенал юстициянинг вужудга келишида васийлик назорати тизимининг шаклланиши ва амал қилиши сезиларли роль ўйнаганини таъкидлаш жоиз. Васийлик назорати тизими дастлаб АҚШнинг Бостон шаҳрида Кук ва Августус каби фуқаролар ташаббуси билан ташкил этилиб, фаолият кўрсата бошлайди. Жумладан бу фуқаролар вояга етмаганлар иши кўрилатган суд процесларида қатнашиб, мабода ўсмирни тузатиш мумкинлигига ишонч ҳосил қилишса, суддан бу болаларни жазоламай, балки уларга бундай кейин болаларнинг хулқ-атворидан хабардор бўлиб туришларини айтиб, қаровга беришларини сўрашган.

Шундай қилиб, йўлдан адашган болалар ва ўсмирлар учун қўнимгоҳлар ташкил этилиши ва васийлик назорати тизимининг шаклланиши – ювенал юстициянинг бевосита шаклланишидаги тадрижий босқичлар ҳисобланади, дейиш мумкин.

Катта одам билан суҳбатлашаётган бола сурати

Ювенал юстиция умумий юстициядан фарқ қилган ҳолда судлар ва судьялардан ташқари жамоат вакилларининг иштирокини тақозо этади, яъни ҳуқуқбузар болаларга нисбатан васийликни ва васийлик органлари фаолиятини ҳам ўз ичига олади. Бунда, у жинойт юстиция каби ўз ичига вояга етмаганлар ҳуқуқбузарлиги юзасидан ишларни кўрадиган ваколатли суд органлари тизимидан ташқари, ҳаётда адашган болаларни нормал ҳаётга қайтаришга, уларнинг жамиятда ўз ўрнини топишига ёрдам беришга қаратилган чора-тадбирлар тизимини, махсус субъектларнинг шу мақсадга йўналтирилган фаолиятини англатади.

Ювенал юстициянинг мақсади ва моҳияти жазолаш бўлмай, балки ҳаётда адашган болаларни жамиятга, яъни қонунга итоатгўй ҳолда қайтариш ҳисобланади. Шу муносабат билан у ўз ичига нафақат ҳуқуқбузарга, балки уни шу даражага олиб келган ижтимоий муҳитга, хусусан, ижтимоий институтларга, боланинг бевосита оиласига ҳамда атрофидаги болалар ўртасидаги муносабатларга таъсир этиш чора-тадбирларини ҳам ўз ичига олади.

Ювенал юстициянинг ватани ҳисобланган АҚШда махсус юрисдикцияли судлар тизимида алоҳида ўринни вояга етмаганлар суди ташкил этади. Вояга етмаганлар суди баъзан оила суди вазифасини ҳам адо этиши мумкин. Мазкур судлар вояга етмаганлар ҳуқуқбузарлигига оид ишларни кўришдан ташқари, болаларига ғамхўрлик кўрсатмай келаётган ота-оналарга нисбатан чоралар қўллаб, бола тарбияси учун оилавий шароити

⁶⁷ Рустем Максудов, Михаил Флямер. Ювенальная юстиция: взаимодействие государства и общества в реагировании на реагировании на правонарушения и отклоняющееся поведение несовершеннолетних. <http://www.a-z.ru.assos.sydebnprav.uvenal.html>

тўғри келмайдиган оилалардаги болалар тарбияси масаласини назорат қилиб боришади ҳамда оилавий низоларни ҳал қилишга ҳаракат қилишади.⁶⁸

Эътиборлиси шундаки, вояга етмаганлар иши бўйича судлар, бевосита, вояга етмаганларнинг содир этган ҳуқуқбузарликларини суд қилиш билан чекланмай, балки ўз фарзандлари ҳақида ғамхўрлик қилмаётган ота-оналарга нисбатан чоралар кўради, оилавий муҳит бола тарбияси учун ноҳуш бўлган оилалар устидан назорат ўрнатадилар ҳамда оилавий низоларни ҳал этишга ҳаракат қилишади.

! Ювенал юстиция, бир томондан, вояга етмаганларнинг одил судловга бўлган ҳуқуқини юқори даражада таъминлаш имконига эга, иккинчи томондан бу тизим, албатта жамоатчилик кучига асосланади. Шу боис ҳам, мутахассислар, ювенал юстицияни суд ва фуқаролик жамияти ўртасидаги тузилма, деб эътироф этишади.

Бола ҳуқуқларига доир халқаро ҳуқуқ қоидаларнинг энг муҳимлари мамлакатимиз қонунчилигига имплементация этилган. Инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро нормаларнинг устуворлиги Ўзбекистон қонунчилигининг бош тамойилларидан бири ҳисобланади шунга мувофиқ кундалик ҳаётда бола ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳуқуқий андозаларга мамлакатимизда тўла риоя этишга қатъий ҳаракат қилинмоқда.

18 ёшдан кичик бўлган шахслар томонидан содир этилган жиноятлар учун Ўзбекистон Жиноят Кодексидаги энг оғир жазо - умрбод қамоқ жазоси белгиланмайди⁶⁹. Ўлим жазоси амалдаги давлатларда ҳам бу болаларга нисбатан қўлланилмайди. Болани ҳибсга олиш қонунга мувофиқ амалга оширилади ва бу учун иложи борича қисқа вақт белгиланади. Бу орада бола оиласи билан хат ёзишиш ва кўришиш, алоқа боғлаб туриш ҳуқуқига эга.

Жиноят содир этган болаларнинг ишлари бўйича терговини ўтказиш даврида ахлоқий муаммолар алоҳида аҳамият касб этади. Вояга етмаган шахсни сўроқ қилиш кўпол оҳангдан холи, кўрсликни истисно қилувчи шароитда ўтказилишининг олдини олиш учун албатта терговда унинг ота-онаси ёки васий шахс иштирок этиши лозим. Терговчининг ноҳуш муомаласи, қуруқ оҳангидаги саволлари ҳеч қандай натижа бермайди. Жиноят содир этган ўсмирга бериладиган саволлар, тушунтиришлар шакли аниқ, оҳанги расмий характерда бўлиши лозим.

! Сўроқ қилишининг зарур ахлоқий шarti, ўз ҳиссиётларини очиқ билдирмаслик, ўсмирнинг нозик иззат-нафсини ҳисобга олиш ва қадр-қимматини сақлашдан иборат.

Афсуски республика ОАВида вояга етмаганларга нисбатан қўлланиладиган одил судлов мавзуси деярли ёритилмайди. Бу эса ўз навбатида жиноят содир этган вояга етмаганлар иши бўйича олиб борилган тергов ва суд жараёнида улар қандай ҳуқуқларга эга, ота-оналар мазкур жараёнда қатнашиш ҳуқуқига эгами каби саволлар жавобсиз қолмоқда.

Назорат саволлари:

1. Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича халқаро ҳаракат қачон ва нима сабабдан бошланган?
2. Бола ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар Ўзбекистон Республикасига қачондан бошлаб тадбиқ қилина бошланган?
3. Бола ҳуқуқлар тўғрисида Конвенциядан ташқари Ўзбекистон яна қандай халқаро ҳужжатларга амал қилади?
4. Ювенал юстициянинг моҳияти нимадан иборат?

⁶⁸ Франция.// Правовые системы стран мира. М.: Норма. 2000. С. 613.

⁶⁹

Мустақил ўрганиш учун топшириқлар:

1. Ўзбекистон Республикасида биринчи бўлиб ратификация қилинган “Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция”ни таҳлил этинг ва ўрганинг.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Бола ҳуқуқлари кафолатлари тўғрисида”, “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида” ги қонунлари, Оила кодексининг ўрганинг.
3. Вояга етмаганларга нисбатан қўлланиладиган одил судловнинг республика ОАВда ёритилиш даражасини ўрганинг.

2.4§. Болаларни ёритишда жаҳон ОАВининг тажрибаси

Бугунги кунда дунёнинг етакчи мамлакатларининг ОАВда болаларнинг ҳуқуқлари мунтазам равишда ёритилиб келинмоқда. 1999 йилнинг ноябрь ойида Норвегиянинг Осло шаҳрига ОАВ ходимлари, журналистлар, бола ҳуқуқлари бўйича экспертлар тўпланиб, ОАВ бутун дунёда бола ҳуқуқлари ривожланишига қандай ҳисса қўшиши мумкин, деган саволга жавоб изладилар ва бу борада 5 та йўналишни белгилаб олдилар. Бу йўналишлар қуйидагилар:

- болаларнинг ОАВга, шу билан биргаликда янги ОАВда қатнашиш ҳуқуқи;
- болаларнинг ОАВда таълим олиш ҳуқуқи;
- болаларнинг ОАВга эга бўлиш ҳуқуқи;
- болаларнинг ОАВ дан келаётган зарардан ҳимояланиш ҳуқуқи;
- ОАВнинг болалар ҳуқуқларини ҳимоялаш ва рағбатлантиришдаги роли.

Газета ўқияётган ёки телевизор кўраётган бола сурати

Мазкур йиғилишнинг натижаси айти пайтда барчага маълум бўлган “Осло муружаати” сифатида қабул қилинди. Унда болалар ва ОАВ ўртасидаги муносабатлар, бу болаларнинг таълим олиш, ўз фикрини эркин баён этиш, болалар соғлиғи, болаларни асраш ва Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциянинг 17-моддасида⁷⁰ “Иштирокчи-давлатлар оммавий ахборот воситаларининг муҳим мавқеини эътироф этадилар ҳамда бола турли хил миллий ва халқаро манбаларнинг ахборотлари ҳамда материаллари, айниқса, ижтимоий, маънавий ва ахлоқий фаровонликка, шунингдек, бола саломатлиги, жисмоний ва руҳий ривожланишига қўмаклашишга қаратилган ахборотлардан баҳраманд бўлишини таъминлайдилар.

! Шу мақсадда иштирокчи-давлатлар:

а) оммавий ахборот воситаларини ижтимоий ва маданий йўналишдаги ҳамда 29-модда руҳидаги бола учун фойдали ахборот ва материалларни тарқатишга рағбатлантирадилар;

б) турли хил маданий, миллий ва халқаро манбалардан бундай ахборот ва материаллар тайёрлаш, айирбошлаш ҳамда тарқатиш соҳасидаги халқаро ҳамкорликни рағбатлантирадилар;

с) болалар адабиётини нашр этиш ва тарқатишни рағбатлантирадилар;

д) оммавий ахборот воситаларининг қандайдир озчиликни ташкил қилувчи гуруҳ ёки туб аҳолига мансуб боланинг тил эҳтиёжларига алоҳида эътибор беришни

рағбатлантирадилар;

е) 13- ва 18-моддаларни ҳисобга олган ҳолда боланинг фаровонлигига зарар етказадиган ахборот ва материаллардан уни ҳимоя қилишнинг тегишли тамойилларини ишлаб чиқишни рағбатлантирадилар” дейилади⁷¹.

Мазкур ҳужжатнинг 12-моддасида эса “Иштирокчи-давлатлар ўзининг қарашларини шакллантиришга қодир болага ана шу қарашларни болага тааллуқли барча масалалар бўйича эркин ифода этиш ҳуқуқи эътироф этилади, бинобарин, боланинг қарашларига унинг ёши ва етуқлигига мувофиқ муносиб даражада эътибор берилади.

Ана шу мақсадда болага, жумладан, болага тааллуқли ҳар қандай суд ёки маъмурий муҳокама пайтида, бевосита вакил ёхуд тегишли орган орқали миллий қонунчиликнинг процессуал меъёрларида кўзда тутилган тартибда ўзининг фикрларини улар томонидан эшитиш имконияти берилади”⁷².

Расм чизаётган бола сурати

13- модда эса ўз навбатида болага ўз фикрини эркин баён этилишини таъминлайди: “Бола ўзининг фикрини эркин ифодалаш ҳуқуқига эга: бу ҳуқуқ ҳар қандай турдаги ахборотни, чегарасидан қатъи назар, оғзаки, ёзма ёки босма шаклда, санъат асари кўринишида ёки боланинг танловига кўра бошқа воситалар ёрдамида излаш, олиш ва узатиш эркинлигини ўз ичига олади. Бундай ҳуқуқнинг амалга оширилиши баъзи бир чеклашларга дуч келиши мумкин, бироқ бундай чеклашлар фақат қонунда кўзда тутилган чеклашлардан иборат бўлади, бу қуйидагилар учун зарур:

а) бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва обрўсини ҳурмат қилиш учун;

б) давлат хавфсизлиги ёки жамоат тартибини (ordre public), аҳолининг соғлиғи ёки маънавиятини муҳофаза қилиш учун”.

“Осло мурожаати” ҳаракат учун чақириқ бўлди. У дунёда болаларнинг ОАВ билан муносабатини шакллантирадиган ташкилотлар, журналистлар, ота-оналар, ўқитуви ва тарбиячиларни фаолроқ ҳаракат қилишга ундади⁷³.

! ОАВда болалар масалаларини ёритиш болалар ва болаликка бўлган муносабатнинг, катталарнинг болаларга нисбатан хатти-ҳаракатининг шаклланишига ёрдам беради.

ОАВда болаларнинг қандай ёритилиши бошқаларда уларга нисбатан шундай муносабатнинг шаклланишига туртки бўлади. Айнан ОАВ болалар масалаларини ижобий ёки салбий ҳал қилинишига сабаб бўлиши мумкин. ОАВда аксарият ҳолатларда болалар пассив, индамас қурбонлар сифатида тасвирлайди. Болалар ва ўсмирларнинг ўзларининг номларидан гапиришга имкон бериш ОАВда улар нима исташлари, ўзларининг ютуқлари, ўйлантираётган масалалари ҳақида фикрнинг шаклланишига сабаб бўлади. Халқаро журналистлар федерациясининг хабарига кўра⁷⁴, болалар образларини шакллантиришда

⁷¹

⁷²

⁷³ Права ребенка и журналистика. Практический аспект: опираться на права. Учебная программа, одобренная региональным офисом ЮНИСЕФ по Центральной и Восточной Европе и Содружеству Независимых Государств(ЦВЕ\СНГ)© UNICEF - Дублинский технологический институт, 2007.

⁷⁴ Права ребенка и журналистика. Практический аспект: опираться на права. Учебная программа, одобренная региональным офисом ЮНИСЕФ по Центральной и Восточной Европе и Содружеству Независимых Государств(ЦВЕ\СНГ)© UNICEF - Дублинский технологический институт, 2007.

ОАВ аксарият ҳолатларда бир хил афсонадан фойдаланадилар. Булар: ўз индивидуаллиги ва инсонийлигини юқотган, ривожланаётган мамлакатларда истиқомат қилаётган оилаларнинг аҳволи, қашшоқликда яшаётган болалар, уруш ва табиий фалокатлар қурбонлари.

! ОАВ кўп ҳолатларда уларни ҳимоясиз, уйлашга, гапиришга, ўзларини ҳимоя қилишга қодир бўлмаган, заиф инсон сифатида тасвирлашади. Болалар ҳақидаги воқеаларни таҳлилсиз, оддий ҳикоя тарзда беришади.

Бола шахсининг даҳлсизлигига риоя этилмайди. Агарда улар янгиликларда ёритилса стереотип шаклда, масалан “Африканинг оч қолган болалари”, “масъулиятсиз ўсмирлар”, “жинояти ўсмирлар” сифатида ёритилади, уларнинг ўз фикрини айтиш, дам олиш, таълим олиш ҳуқуқлари ҳақида ҳеч нарса дейилмайди. Фақатгина бир ракурстан берилади, холос. Натижада ўқувчи, тингловчи, телетомошабин, интернет фойдаланувчида “жамиятга хавф солаётган авлод” ҳақида тассавур шаклланади.

Буюк Британиянинг болалар ва ўсмирларни оммавий ахборот воситаларига жалб этувчи, улар ҳаётини мунтазам ёритиб берувчи “Children express” ташкилоти бир ҳафта давомида босма ОАВнинг мониторингини олиб бориши натижасида болаларнинг ОАВда ёритилишида еттига энг хавфли стереотипларни аниқлаган. Булар:

- болалар бу қурбонлардир - 3 1.5%
- ёқимтой болалар (болаларни мақсадсиз тасвирлаш)- 26,7%
- жиноятилар (энг ёмон томонлардан ёритилган болалар) - 10,8%.
- ажойиб болалар (ўта иқтидорли болалар) - 9,7%
- болалар-аксессуарлар (яъни ота-онанинг мулки) - 8,4%.
- тарбиясиз болалар (катталарнинг ўтмини соғиниши) - 7,5%.
- фаришталар (идеал болалар) - 5.4%⁷⁵

Шундай бўлсада кўпгина журналистлар болаларнинг кизиқишларини ўз фаолиятлари марказига қўйишади. Масалан, 2003 йили Македонияда ташкил этилган “**Журналистлар болалар ва аёлларнинг ҳуқуқлари тўғрисида**” (JCWR) ги ташкилот оммавий ахборот воситаларида болаларнинг ҳуқуқларини ҳимоя этувчи ҳафталиклар ўтказиб, улар мазкур мавзудаги фильм ва роликлар, босма материаллар, радиоэшиттиришларни ўз ичига олади. Ганада эса Мэтью Мак-Кваме томонидан “**Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи журналистлар клуби**” ташкил этилган⁷⁶.

2002 йили Америка Қўшма Штатларида “Гаити режаси” ва Панос Институти “Босма ОАВда бола ҳуқуқларини ёритган энг яхши журналист” номинацияси бўйича миллий мукофотни эълон қилди. Ушбу ташаббус болаларнинг ҳолати ва уларнинг ҳуқуқлари борасида қатор сифатли материалларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлди.

Болалар сурати акс этган газеталарнинг расми

“**World Radio Forum**” (WRF) радиолойиҳаси 2001 йили Грецияда ўтказилган болалар манфаатларининг ОАВда ёритилишига бағишланган Бутунжаҳон саммитида дунёга келди⁷⁷. WRF радио ёрдамида ҳудудлардаги болала ҳуқуқларига риоя этилишига чақиради. Ушбу лойиҳа ўз ичига барча қитъалардаги шу йўналишдаги лойиҳаларни

⁷⁵ Права ребенка и журналистика. Практический аспект: опираться на права. Учебная программа, одобренная региональным офисом ЮНИСЕФ по Центральной и Восточной Европе и Содружеству Независимых Государств(ЦВЕ\СНГ)© UNICEF - Дублинский технологический институт, 2007.

бирлаштиради. Хорижда бола ҳуқуқларини ёритилишига яна бир ёрин мисол сифатида Буюк Британияда ўз фаолиятини олиб бораётган Би-Би-Си телеканалининг болаларга мўлжалланган “**Blue Peter**” кўрсатувидир. 2013 йили ўзининг 55 ёшини нишонлаган мазкур кўрсатув ўз ичига болаларнинг ғояларини қамраб олган. “Ўзинг бажар” рукни телекурсатувнинг бир қисми, холос. Унда болажонлар ўз қўллари билан тайёрлашлари мумкин бўлган турли хил буюмларни ясаш сирлари ўргатилишидан ташқари, мамлакатда ва хорижда истиқомат қилувчи кам таъминланган ва етим болаларга тенгдошлари ўзлари ясаган буюмларини қай тарзда тақдим этишлари, уларга мамлакат миқёсида қандай ёрдам бера олишлари хусусида ҳам сўз юритилади. Кўрсатувнинг ёш бошловчилари эса мунтазам равишда фаол спорт турларида қатнашиб (сув остида сузиш, парашютдан сакраш, чанғида учиш ва ҳоказо), болаларга улар ҳам қатнашишлари мумкин бўлган спорт йўналишлари ҳақида тушунтиришади. Ҳар йили ижодий гуруҳ аъзолари турли мамлакатларда бўлиб, хориждаги тенгдошларининг аҳволи, уларнинг қизиқишлари, ютук ва муаммолари тўғрисида хабар беришади.

Болалар ахборот агентлиги ANDI Бразилиядаги қаровсиз болаларнинг аянчли аҳволидан ташвишланган ҳолда, уларнинг қисматига ҳукумат аъзоларининг эътиборини қаратиш мақсадида тузилган эди. Биринчи галда улар мактаблар очиш билан шуғулланган бўлса (чунки қашшоқликдан чиқишнинг асосий йўли бу болаларга таълим беришдан иборат деб тушунишган), кейинчалик болалар ҳақида материаллар бераётган оммавий ахборот воситаларини кузатишган. Бу мавзудаги аксарият материаллар салбий характерга эга эканлиги аниқланган. Улар бундай ОАВнинг рейтингини эълон қилиб, энг қўпол журналистик мақолаларнинг муаллифларини инсофга чақиришган. Натижада муассислар аста-секин рейтингдаги биринчи ўринни эгаллашга ҳаракат қила бошладилар ва материалларнинг асосий салмоғи ижобий томонга ўзгарди.

Бразилиялик болалар сурати

ANDI нинг асосий мақсади болалар ва ўсмирларнинг ҳуқуқларини химоя қилиш, ижтимоий адолатни ўрнатишга ҳаракат қилаётган ОАВни рағбатлантириш ва шу орқали уларнинг сонини кўпайтиришдир. Бугунги кунда ANDI болалар ва ёшлар муаммоларни ёритаётган журналистлар учун ижобий стандартларни ўрнатди. Уларга мунтазам риоя этиш учун ANDI:

- аниқ мавзуларни ишлаб чиқади ва журналистларга тавсия этади;
- мамлакатда болалар ва ўсмирлар ҳақидаги хабарларни тарқатади;
- болалар ва ёшлар муаммоларига Бразилия ОАВининг журналистик муносабатини шакллантиради;
- муаммолар ва муваффақиятли тажриба ҳақидаги ахборотни тарқатади;
- коммуникация соҳасида ёш мутахассисларни тайёрлайди.

Prix Jeunesse жамғармаси ҳам бутун дунёда болалар ва ёшлар масалаларини ёритаётган ТВ каналларини рағбатлантиришга ва қўллаб-қувватлашга ҳаракат қилади. Prix Jeunesse телеканалларда берилаётган кўрсатувлар болаларнинг маънавий ўсиши, дунёқарашининг кенгайиши, ўзини намоён қила олиши ва хориждаги тенгдошлари ҳаида кўпроқ ахборот олишлари ҳақидаги ғояларни тарғиб этиб келмоқда. Prix Jeunesse томонидан жорий этилган мукофот телевидениеда болалар учун тайёрланаётган кўрсатувларга бериладиган энг юксак мукофот ҳисобланади.

“One Minute Junior” (Бир дақиқага кичик) деб аталадиган видеороликлар танлови, болалар ва ўсмирлар томонидан тайёрланадиган видеороликлар танловидир. Амстердамнинг Сандберг институти томонидан ҳар йилнинг ноябрь ойида ташкил этиладиган “Бир дақиқали кино” фестивалида танловда ғолиб чиқан видеороликларнинг намоиши бўлиб ўтади. Мазкур танловга Европа ва Марказий Осиёда истиқомат

қиладиган, 12 ёшдан 20 ёшгача бўлган ёшларнинг аризалари қабул қилиниб, ташкилотчилар ёшлар билан ҳамкорликда фестиваль мавзуларини ишлаб чиқадилар. ЮНИСЕФ, Сандберг институти, Европа маданият жамғармасидан ташкил топган нуфузли ҳакамлар ҳайъати барча қатнашчиларга сертификат беришдан ташқари, ёшларни ижод қилишга, бола ҳуқуқларининг ҳимоясига янгича ёндашишга ундайди.

Назорат саволлари:

1. “Осло муружаати”нинг асосий моҳияти нимадан иборат?
2. ОАВда болалар масалаларини ёритишдан асосий мақсад нима?
3. Болаларнинг қизиқишларини ўз фаолиятлари марказига қўйган қайси хорижий ОАВни биласиз?

Мустақил ўрганиш учун топшириқлар:

1. “Осло муружаати”ни ўқиб чиқинг ва таҳлил этинг.
2. Қайси ҳалқаро ташкилотлар болаларни ёритувчи ОАВнинг мониторингини олиб боради ва нима учун?
3. Болалар ахборот агентлиги ANDI фаолиятини ўрганинг.

2.5§. Оммавий ахборот воситаларида қатнашиш аҳамияти ҳақида болаларнинг фикрлари

2002 йилнинг май ойида бўлиб ўтган БМТнинг болаларнинг дунёдаги ҳолати бўйича махсус сессияси вояга етмаганларнинг ривожланиши бўйича маёқ бўлди, десак муболаға бўлмайди. Унда расмий делегат сифатида бутун дунёдан 69 нафар соҳа етакчилари, 190 та миллий делегациялар ва 1700 нафар нодавлат ташкилотларининг вакиллари, Нобел мукофотининг 5 нафар лауреати, турли соҳа вакиллари ва албатта 600 нафар бола делегат сифатида қатнашишди⁷⁸. Сессияда илк маротаба болалар Бош Ассамблеяга ўз гоёлари ва фикрларини баён этишди. Бевосита болалар билан ишлайдиган ташкилотларнинг вакиллари ва болалар болалик дунёсини ижобий томонга қай тарзда ўзгартириш лозимлиги хусусида келишиб олдилар. Мазкур сессия якунида Бош Ассамблея “Болалар ҳаёти учун яроқли дунё” Битимини имзолади ва унинг асосий ҳолатларини “Минг йиллик ривожланиш дастури”га киритди. Унга кўра, “болалар ва ўсмирлар ўзларининг ривожланиш босқичлари ва тарбиясига мувофиқ ўз фикрларини эркин баён қилиш ҳуқуқига эга бўлишлари лозим.

Гуруҳдаги болалар расми

Ҳаётини муаммоларни ечиш учун келишмовчиликларни бартараф этиш учун зарур қарор қабул қилиш мавсадида билим ва кўникмаларга эга бўлишлари лозим. Болалар ва ўсмирларнинг ўз қарашларини эркин баён қилиш ҳуқуқлари катталар томонидан ҳурмат этилиши ва уларнинг фикрлари болалар манфаатларига оид масалаларда инобатга олиниши зарур. Болалар ва ўсмирларнинг интилишлари ва ижодий салоҳиятини улар ўз дунёси, жамиятини шакллантиришда фаол қатнашишлари учун мунтазам равишда қўллаб-қувватлаш лозим⁷⁹. Бош Ассамблея фаолиятида фаол қатнашган болалар ва ўсмирларнинг мазкур қарашлари Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциянинг “Болаларнинг ўз қарашларини эркин ифода этиш ҳуқуқига эгадирлар” деб номланган ҳолатида ҳам акс этган. Демак, болалар ўз ҳаётларига тааллуқли бўлган ҳолатларда унга

⁷⁸

⁷⁹ Права ребенка и журналистика. Практический аспект: опираться на права. Учебная программа, одобренная региональным офисом ЮНИСЕФ по Центральной и Восточной Европе и Содружеству Независимых Государств (ЦВЕ/СНГ) © UNICEF - Дублинский технологический институт, 2007, 58-59 бетлар.

таъсир этиш учун ўз фикрларини баён қилиш ҳуқуқига эгадирлар. Айнан шу нарса болалар ва ўсмирларнинг ОАВда қатнашишлари нақадар муҳимлигини белгилаб беради.

Оммавий ахборот воситаларида қатнашиш имкониятига эга бўлган болалар нима ҳақида ўйлашади? Бола ҳуқуқлари бўйича нодавлат ташкилотлардан бири бўлган “Халқаро режа” ёш журналистлар-болалардан улар нима учун ОАВда мунтазам қатнашаётганликларининг сабабини сўраган⁸⁰. Уларнинг жавобига кўра ОАВдаги чиқишлари уларга:

- ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини билиш;
- қатнашиш ҳуқуқини бериб, ўзини эркин равишда намоён этишга имкон беради, уларнинг муаммолари етарлича ёритилишига ишонч ҳосил қилишади;
- ўз фикрига эга бўлишни ва ўз ҳуқуқларини ота-оналари, жамият олдида ҳимоя қилиш имконини беради;
- тенгдошларини яшаб турган ҳудудларида, ҳамда ўзларининг ҳаётларида содир бўлаётган воқеа-ҳодисалардан хабардор қилиш;
- жазоланишдан қўрқмай қийин масалаларни ҳал этишга, ёрдам сўраб мурожаат қилиш имконини беради.

Мактабда ўрнidan туриб гапираётган ўқувчи сурати

! Болаларнинг оммавий ахборот воситаларида қатнашишлари бола ҳуқуқларини ўрганиш, қарорлар қабул қилишда қатнашиш, ўз ҳуқуқларининг ҳимоячиси бўлишга имкон яратади.

Мазкур йўналиш катталарнинг ҳам секин-асталик билан ўзгаришига олиб келади. Бутун дунё бўйлаб амалга оширилаётган болалар медиалойиҳалари, болаларнинг ОАВда қатнашишлари, бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва илгари суришда муҳим аҳамият касб этмокда.

Назорат саволлари:

1. БМТ Бош Ассамблеясининг 2002 йилда бўлиб ўтган сессиясида қандай битим имзоланди ва у нима мақсадни ўзида акс этди?
2. ОАВда қатнашиш болаларга қай тарзда ўз ҳуқуқларини ҳимоя қилишга ёрдам беради?
3. ОАВда болаларнинг қатнашиши уларга нисбатан катталарнинг фикрини ўзгаришига қайси йўллар билан олиб келади?

Мустақил ўрганиш учун топшириқлар:

1. Ўзбекистон Республикаси ОАВда болалар қай даражада қатнашишини битта таҳририят мисолида таҳлил этинг.
2. Болалар билан суҳбатлашиб, уларнинг бу борадаги фикрларини ўрганинг.

⁸⁰ Права ребенка и журналистика. Практический аспект: опираться на права. Учебная программа, одобренная региональным офисом ЮНИСЕФ по Центральной и Восточной Европе и Содружеству Независимых Государств (ЦВЕ\СНГ) © UNICEF - Дублинский технологический институт, 2007, 167 бет.

3-БОБ. БОЛАЛАР МАВЗУСИ ВА МИЛЛИЙ ЖУРНАЛИСТИКА

3.1§. Ўзбекистонда болалар оммавий ахборот воситаларининг таснифи

Болалар мавзусини ОАВда ёритиш ўзбек журналистикасининг ривожланиш тарихи, яъни болалар публицистикаси билан чамбарчас боғлиқ. У дастлаб жамиятнинг болаликка муносабатини ифодаловчи ҳодиса сифатида халқ оғзаки ижодида, қадимий адабий ёдгорликларда учрайди. XIX асрнинг охири XX асрнинг бошларида болалар турмуши, қисман фикри ҳам жадидлар ижодида акс эта бошлади. Масалан, Абдурауф Фитратнинг 1917 йилда нашр этилган “Ўқув. Ибтидоий мактабларнинг сўнг синфи учун” тўпламига киритилган “Юртимиз, Арслон билан Ботир”⁸¹ сарлавҳали мақоласи болалар учун ёзилган бўлиб, унда ўша йиллари ўлкада содир бўлаётган ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар содда ва тушунарли тилда болаларга етказилган. Шунингдек, Абдулла Авлоний, Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий, Садриддин Айний сингари ислохотчи, педагог адиблар ўз дарсликларида болалар учун махсус ҳикоя ва шеърлар ёзиш билан бирга миллий болалар матбуотининг пайдо бўлиши ва инкишофига муносиб ҳисса қўшдилар.

! Ўзбекистонда XX аср бошларида пайдо бўлган дастлабки болалар нашрлари:

- “Ёш туркистончилар”;
- “Болалар товуши”;
- “Болалар йўлдоши”;
- “Болалар дунёси”;
- “Ўзгариш болалари”

Бу каби нашрларнинг юзага келиши ўзбек миллий болалар журналистикасининг ривожланишига йўл очди. Турли хил шароитлар туфайли, яъни гоҳ иқтисодий қийинчилик, гоҳ цензура таъқиби остида бу газеталарнинг бири ёпилиб, иккинчиси чиқиб турган. Фақат 1929 йилдан “Ленин учқуни” (ҳозирги “Тонг юлдузи”) газетаси, “Пионер Востока” ва кейинчалик “Ёш куч” журналининг мунтазам нашри йўлга қўйилгач, ўзбек болалар журналистикаси соҳанинг муҳим йўналиши сифатида ривожланди. Натижада, ўзбек болалар журналистикасида профессионал ижодкорлар силсиласи вужудга келди⁸².

Ўсиб келаётган ёш авлоднинг пухта билим, юксак маънавият соҳиблари бўлиб камол топишида газета ва журналларнинг ўрни бекиёс. Шу боис мамлакатимизда болалар матбуотини янада ривожлантириш борасида кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда. Бугунги кунда Ўзбекистонда болалар учун нашрлар сони йилдан йилга купаймоқда.

Болалар учун мўлжалланган замонавий ОАВ қуйидаги мезонларга бўлинади:

- мулк шаклига кўра (давлат, хусусий);
- тарқалиш ҳудуди бўйича (республика, вилоят, туман, шаҳар);
- даврийлиги бўйича (кунлик, ҳафталик, ойлик);

Ўзбекистон Республикасида “Тонг юлдузи” ва “Класс” етакчи газеталардан бўлиб, “Тонг юлдузи” газетаси 1929 йилдан буён аввал “Ленин учқуни”, 1992 йилдан бошлаб “Тонг юлдузи” номи билан чоп этиб келинмоқда.

“Тонг юлдузи” газетасини ўқиб ўтирган болалар

⁸¹ Абдурауф Фитрат. “Ўқув. Ибтидоий мактабларнинг сўнг синфи учун”. Баку. 1917 й.

⁸² Охунжон Сафаров, Башорат Жамилова. Болалик - боқийлик тимсоли ёхуд “мухбирликнинг олис йўллари”. Бухоро, 1991 йил.

2012 йилдан бошлаб газетани бош муҳаррири Жалилова Феруза Абдусаматовна бошқармоқда. Газета Ўзбек ахборот ва матбуот агентлиги, Халқ таълими вазирлиги, “Камолот” ЁИХ, “Соғлом авлод учун” халқаро хайрия жамғармаси муассислигида фаолият юритаётир. Газета 8 ёшдан 1 ёшгача бўлган болаларга мўлжалланиб, ўзбек тилида, ҳафтада бир маротаба А-3 форматда, 8 бетда чиқади. Газетанинг асосий мақсади болаларни ватанпарварлик, Ватанга меҳр ва садоқат руҳида тарбиялаш, уларнинг онгида гуманизм, дўстлик ҳисларини шакллантириш, дунёқарашини кенгайтиришидир.

“Класс” газетаси 1927 йилдан буён рус тилида чоп этилади. Биринчи номи “Пионер Востока” бўлиб, мустақилликдан сўнг ҳозирги номига эга бўлган. Ҳар ҳафта пайшанба кунлари чоп этилиб, бош муҳаррири Алла Львовна Суханович газета ўз саҳифаларида болалар ҳаётини мутлақ қамраб олган. Таҳририят қошида “Ёш мухбирлар” тўғараги ҳамда “Птицеград” куш севувчилар клуби ишлайди.

“Класс” газетасининг сурати

“Гулхан” журнали ойлик, бадий-адабий болалар учун мўлжалланган нашр бўлиб, 1929 йили илк маротаба «Ёш куч» номи билан чиқа бошлаган. Иккинчи жаҳон уруши йиллари, яъни 1941 йили таҳририят ёпилиб, 1957 йили журнал “Пионер” номи билан чиқа бошлади. Шу йили унинг номи ўзгариб, “Гулхан”га айланди. Журнал 16 бет А-4 форматда чоп этилади. Муассислари Ўзбек ахборот ва матбуот агентлиги, Халқ таълими вазирлиги, “Камолот” ЁИХ, “Соғлом авлод учун” халқаро хайрия жамғармасидир.

“Гунча” журнали мактаб ёшгача бўлган болалар учун мўлжалланган нашр бўлиб, 1958 йилдан буён чоп этилади. Таҳририятда ўзбек адабий муҳитининг кўзга кўринган намояндalари Ойбек, Ғофур Ғулум, Асқад Мухтор, Қуддус Муҳаммадийлар фаолият юритишган. Журналнинг асосий вазифаси мактаб ёшгача бўлган болалар дунёқарашини кенгайтириш, уларнинг баркамол инсон сифатида тарбиялашга ҳисса қўшиш.

Юқорида номлари тилга олинган нашрлардан ташқари “Доноворд”, “Билимдон”, “Знайка”, “2x2”, “Родничок”, “Булоқча” каби хусусий газета ва журналлар чоп этилиб келинмоқда.

Ўзбекистон Миллий телерадиокомпаниясининг тизимида фаолият юритаётган “O‘zbekiston”, “Sport”, “Yoshlar”, “Madaniyat va ma’rifat”, “Dunyo bo‘ylab” ва “Toshkent”, “Navo” телеканалларининг ҳар бирида болалар учун кўрсатувлар мавжуд. “Yoshlar” телерадиоканали қошида 2013 йил 1 июнь куни очилган “Bolajon” телеканалининг очилиши мазкур йўналишда катта қадам бўлди. Ундаги кўрсатувлар кўнгилочар характерда бўлиши билан биргаликда болажонларнинг дунёқарашини кенгайтириш, соғлом турмуш кўникмаларини шакллантириш, турли билимлар асосининг илк сабоқларини олишга, бошланғич босқичда инглиз тилини ўрганишга мўлжалланган.

Афсуски болалар учун мўлжалланган интернет сайтлари республикада умуман мавжуд эмас, фақатгина “Класс” газетасининг сайтигина фаолият юритаётган бўлсада, у ҳам мунтазам равишда янгиланмайди. Бугунги кунда болаларнинг асосан ижтимоий тармоқларга кўп киришини инобатга оладиган бўлсак, мазкур нашрлар ўз саҳифаларини уларда очиши мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Ўзбекистон Республикасининг етакчи ижтимоий-сиёсий нашрларида болалар мавзуси ўзига хос тарзда ёритилса, бевосита болалар нашрларида ўзгача ёритилади. Ана шу ўзига хосликдан келиб чиқиб, ушбу мавзунинг ўрганишда босма ОАВ ни икки гуруҳга таснифлаш лозим.

Биринчиси, республиканинг “Халқ сўзи”, “Правда Востока”, “Туркистон” - “Молодёжь Узбекистана”, “Маърифат”-“Учитель Узбекистана”, “Моҳият”, “Хуррият”, “Оила ва жамият”, “Соғлом авлод учун”, “Жамият”, “Миллий тикланиш”, “Ўзбекистон

овози”, “Адолат”, “Қишлоқ ҳаёти”, “Ҳаёт”, “Садо” , “Қашқадарё”, “Зарафшон” сингари етакчи ижтимоий-сиёсий нашрларида бола ҳуқуқлари билан боғлиқ мавзуларнинг ёритилиши, иккинчиси, бевосита болаларнинг “Тонг юлдузи”, “Класс”, “Билимдон” сингари газеталари ҳамда “Ғунча”, “Гулхан”, “Синфдош” каби журналларда болалар мавзусининг қандай акс этишидир.

Таҳлиллар натижасига таяниб айтиш жоизки, мазкур ҳуқуқларнинг айримларигина газеталарда ёритилиб, бошқаларида мутлақо ёки деярли эътибор берилмайди. Айрим нашрларда бола ҳуқуқлари эмас, балки болалар мавзусининг ўзи етакчилик қилади. Яъни болалар ҳаётига алоқадор турли тадбирлар ҳақидаги хабарлар, ахборотлар, яратилган шарт-шароитлар ҳақида фақат ижобий характерлаги материалларга кўп урғу берилади. Бевосита бола ҳуқуқлари билан боғлиқ муаммолар эътибордан четда қолади. Масалан, республика ОАВда хусусан болаларнинг яшаш, оилада яшаш, қатнашиш, таълим олиш, тиббий хизматдан фойдаланиш, ўз фикрини билдириш каби ҳуқуқлари кенг ёритилиб, бола меҳнатидан фойдаланиш, болалар борасидаги одил судлов каби ҳуқуқлари деярли журналистлар томонидан ёритилмаяпти.

Назорат саволлари:

- 1.Ўзбекистонда болалар учун нашрларни қандай таснифлаш мумкин?
- 2.Болалар учун мўлжалланган замонавий ОАВ қайси мезонларга бўлинади?
3. “Тонг юлдузи” ва “Класс” газеталарининг асосий мақсади нимадан иборат?
4. Республикамизда болалар учун мўлжалланган қандай журналлар мавжуд? Уларда бола ҳуқуқлари акс этадими?
5. Болалар мақолаларда ўз қарашларини акс эттришадими?
- 6.Қайси мавзулар болалар учун мўлжалланган нашрлардан четда қолмоқда?

Мустақил ўрганиш учун топшириқлар:

- 1.Ўзбекистоннинг етакчи болалар нашрлари бўлмиш “Тонг юлдузи”, “Класс” газеталари, “Ғунча”, “Гулхан” журналлари фаолиятини ўрганинг.
- 2.Мамлакатнинг етакчи ижтимоий-сиёсий нашрлари бўлмиш “Халқ сўзи”, “Правда Востока”, “Туркистон” - “Молодёжь Узбекистана”, “Моҳият”, “Хуррият” газеталарида болалар мавзусининг ёритилиш мезоналарини аниқланг.

3.2§. Бола ҳуқуқлари билан боғлиқ мавзуларнинг босма ОАВда акс этиши: ютуқ ва муаммолар

Республика ОАВнинг болалар ҳуқуқларини ёритилиши бўйича ўтказилган таҳлил натижасида⁸³, мазкур соҳада қуйидаги муаммолар мавжудлиги аниқланди:

- оила масалалари ва бола ҳуқуқларини ёритиш доимий бўлмай, фақатгина жамиятимизда амалга оширилаётган тадбирлар билан боғлиқ;
- мамлакатимизда бола ҳуқуқларига оид давлат дастурлари, меъёрий ҳужжатларни фуқароларга тушунтириб, шарҳлаб берадиган материаллар кам;
- мазкур мавзуда ёритилаётган масалаларда стереотиплар мавжуд бўлиб, асосан болаларнинг таълим олиш ва тиббий хизматлардан фойдаланиш, маданий ҳордиқ чиқаришга қаратилган ҳуқуқлари қолганларига нисбатан кенг ёритилади;
- болалар тарбиясида ота-оналар ва маҳалланинг роли, оилада фарзанднинг ўрни етарли даражада ёритилмаяпти;

⁸³ “Хуррият”, “Халқ сўзи” – “Народное слово”, “Ўзбекистон овози”, “Правда Востока”, “Тошкент окшоми”, “Туркистон” газеталарининг 2012, 2013 йиллар давомида чоп этилган сонларининг таҳлили натижалари. 2013 й. ноябрь.

- газета ва журналларда ОАВнинг бола ҳуқуқларини таъминлашдаги роли, унинг жамиятимизнинг муносиб фуқароси этиб тарбиялашдаги ўрни ҳақидаги материаллар эса умуман йўқ;
- вояга етмаганлар томонидан содир этилаётган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича материаллар етарли эмас;
- ОАВ да бола масаллари ва ҳуқуқларини ёритиш бўйича ихтисослашган журналистлар жуда ҳам кам.

Оммавий ахборот воситаларида болалар мавзусига бағишланган материалларни ёритишда журналистика назариясининг қонун-қоидалари ва етакчи тамойилларига амал қилиш жуда муҳимдир. Шу нуқтаи назардан болалар мавзусида тайёрланган ҳар қандай материалга биринчи навбатда журналистик асар сифатида ёндашиш зарур. Ҳар қандай журналистик материалнинг асосий объекти муайян воқелик, яъни бўлиб ўтган воқеа, ҳодиса, вазият, жараёнлар ташкил этади.

Журналистга интервью бераётган бола тасвири

Журналистнинг биринчи вазифаси эса шу воқелик ҳақида оммани хабардор қилишдан иборат. Журналистик материалда битта муаммо айнан аниқликни, мавзудан чиқиб кетмасликни таъминлагани боис, фикрни аниқ ва равшан фактларга асосланган ҳолда ифодалаш имконини беради. Худди шундай болалар мавзусини ёритишда журналистнинг шахсан ўзи воқеа-ҳодисанинг гувоҳи бўлмаса, маълумотни қаердан, кимдан олинганлиги ҳақидаги манба кўрсатилиши керак.

Журналистик материалда воқеликни ифодалаш, таҳлил қилиш жараёнида мазкур ҳодиса муаллиф қарашига тўғри келиши ёки зид бўлиши мумкин. Айнан шу ҳол объектга нисбатан муаллифнинг ўз нуқтаи назари, ҳулосасини пайдо қилади. Ғарб журналистикасида воқеликка нисбатан муаллифнинг нуқтаи назари доимо бир томонлама бўлиши мумкин, деган фикр мавжуд. Яъни бўлиб ўтган воқеликнинг журналист руҳиятига, кайфиятига маълум даражада таъсир қилиши, унинг ҳис-ҳаяжонини кўзғатиши, бундай таъсир орқали эса ҳолисликка путур етиши мумкин, деган қараш устивор. Шу боис, ҳатто нуқтаи назар ёки ҳулосанинг объективлиги ҳам ўрганилган фактларнинг қиёсига асосланиши ва у журналистнинг шахсий позицияси бўлиб қолмаслиги талаб этилади. Аммо баъзи пайтларда журналист болалар мавзусини ёритаётганда турли хил ҳис ҳаяжонларга берилиши, ҳолисликни ёқотиб қўйиб ўзининг шахсий позициясини устун қўйиш ҳоллари учрайди.

! Болалар мавзусини ёритиш уларнинг ҳуқуқларини билиш, улар билан боғлиқ мавзуларда аниқ далилларга асосланиши билан бирга, уларнинг ёши, руҳияти, ижтимоий аҳволига боғлиқ ҳолатларга журналист албатта, эътибор бериши керак бўлади. Бу эса журналистнинг касбий ахлоқ меъёрларига амал қилиш лозимлигини тақозо этади.

Болалар қалби ҳис-туйғуларга берилувчан ва айна пайтда ҳар нарсани билишга қизиқувчи, изланувчи, ҳаракатчанг бўлади. Уларнинг ана шу беғубор, ҳар қандай ёмон ниятлардан ҳоли қалбларига ноўрин зарар етказиб бўлмайди. Уларнинг руҳиятига таъсир қилган ҳар бир яхши-ёмон ҳодисалар бутун ҳаёти давомида акс-садо бериб туради. Зеро, жамият тараққиёти болаларга муносабатдан, эътибордан бошланади. Бу журналистлар зиммасига ҳам алоҳида масъулиятни юклайди. Ҳозирда мамлакатимизда болаларни қўллаб қувватлаш, уларга яқиндан ёрдам беришга қаратилган кўплаб ишлар амалга оширилмоқда. Ушбу масала бўйича фаолият кўрсатадиган бир нечта жамғарма, ташкилотлар ташкил этилмоқда. ОАВ эса мунтазам ушбу ташкилот, муассасаларнинг фаолиятини ёритиб келмоқда ва жамиятимизда тўртинчи ҳокимият сифатида иш олиб бормоқда. Шундай экан, бу борадаги ОАВ аҳамияти ва ўрни алоҳида аҳамиятга эга.

Бугунги кунда барча ОАВда бола ҳуқуқлари ёритилишида асосан яшаш, дам олиш, таълим олиш, тиббий хизматлардан фойдаланиш, қатнашиш ҳуқуқига кенгроқ аҳамият берилиб, болаларнинг бошқа ҳуқуқларига кам эътибор қаратиляпти. Тўғри “Туркистон” газетасида “Тонг юлдузи” газетасига нисбатан бола ҳуқуқларига оид мақолаларнинг кўлами кенгроқ. Бироқ бу ёритилаётган материаллар ҳам қуруқ гап яъни журналистлар фақатгина “Бола ҳуқуқлари тўғрисида” ги Конвенциясига киритилган моддалар ҳақида маълумот бериш билангина чекланиб қолишяпти.

Назорат саволлари:

1. Республика ОАВнинг болалар ҳуқуқларини ёритилиши бўйича қандай муаммолар мавжуд?
2. Журналист болалар мавзусини ёритишда уларнинг ҳуқуқларини билиши керакми? Нима учун?

Мустақил ўрганиш учун топшириқлар:

1. Республиканинг етакчи ижтимоий-сиёсий газеталари билан болаларга мўлжалланган босма ОАВни қиёсий таққосланг. Уларда болалар мавзуси қай тарзда ёритилаётганини аниқланг.
2. Республиканинг “Халқ сўзи”, “Правда Востока”, “Туркистон” - “Молодёжь Узбекистана”, “Маърифат”-“Учитель Узбекистана”, “Моҳият”, “Хуррият”, “Оила ва жамият”, “Жамият”, “Миллий тикланиш”, “Ўзбекистон овози”, “Адолат” газеталари ва электрон ОАВда болалар масалалари етарли даражада ёритилаяптими? Бу борадаги ютуқ ва муаммоларни кўрсатинг.

3.3§. Оммавий ахборот воситалари стереотиплари

Оммавий ахборот воситаларида бола ҳуқуқларини ёритиш билан боғлиқ стереотиплар, яъни бир қолипга тушиш ёки бир томонлама қарашларнинг мавжудлиги ОАВда ҳам ўз аксини топаётганлиги ачинарли ҳол. Афсуски, ОАВда асосан болаларнинг дам олиши, таълим олиши, тиббий хизматлардан фойдаланишига журналистлар томонидан кенгроқ ёритилиб, болалар меҳнатидан фойдаланиш, вояга етмаганлар жинояти ва одил судлов, болаларнинг оилаларда камситилиши мавзулари эътибордан четда қолмоқда⁸⁴. ОАВда стереотип тушунчаси америкалик журналист Уолтер Липпман томонидан 1922 йили “Жамоатчилик фикри” асарида илк мартаба кўлланилиб, у стереотипга “инсоннинг шахсий тажрибасидан келиб чиқмаган, олдиндан қабул қилинган тасаввур”⁸⁵ дея таъриф берган. У.Липпманнинг айтишича стереотиплар бошқаларнинг фикрини текширмай, қабул қилиш орқали вужудга келади. Аммо улар абадий эмас. Жамият ривожланган ва ОАВ ўз йўналишини ўзгартирган сари улар йўқолиши мумкин.

Стереотиплар бошқаларнинг фикрини текширмай, қабул қилиш орқали вужудга келади.

Ижтимоий стереотипларни таҳлил қилар эканмиз, республика ва хорижий босма ОАВнинг мониторингига кўра, уларда берилган материаллардан қуйидагиларни кўриш мумкин:

⁸⁴ “Хуррият”, “Халқ сўзи” –“Народное слово”, “Ўзбекистон овози”, “Правда Востока”, “Тошкент оқшоми”, “Туркистон” газеталарининг 2012, 2013 йиллар давомида чоп этилган сонларининг таҳлили натижалари. 2013 й. ноябрь.

⁸⁵ Уолтер Липпман. “Общественное мнение”. М., 1922 г.

1. Одамлар осонгина катта ижтимоий гуруҳларга холис бўлмаган, кўпол баҳолар беришади.

2. Мазкур тавсифлар ёхуд баҳо узоқ муддат сақланиб қолади.

3. Ижтимоий стереотиплар жамиятдаги ижтимоий, сиёсий ислохотлар натижасида ўзгаради, аммо бу жараён жуда ҳам секинлик билан амалга ошади.

4. Гуруҳлар ўртасида низоларнинг кучайиши натижасида ижтимоий стереотипнинг салбий томонлари кучаяди.

5. Болаларга нисбатан қўлланиладиган ижтимоий стереотиплар уларнинг руҳиятига салбий таъсир кўрсатади.

Ўзбекистон оммавий ахборот воситалари таҳлил этилганда, аксарият ҳолатларда уларда болалар мавзусини ёритишда турлича қарашлар мавжудлигининг гувоҳи бўлди. Ана шундай стереотиплардан айримларини кўриб ўтамиз.

1-стереотип. Етим болалар алоҳида тарбияга муҳтож деган қарашнинг устунлиги⁸⁶. Маълумки, ота-онасидан маҳрум бўлиш, ота-онасининг йўқлиги ота-онасидан бирининг вафот этганлиги – етимлик (ҳолат) тушунчасига нисбатан халқ орасида ҳимоясизлик, тўқис эмаслик, алоҳида эътиборга, кимнингдир оталиғига муҳтож, деган қарашларни юзага келтирган. Яъни бундай болаларни кимдир оталиғига олиши, уларга ғамхўрлик қилиши зарурлиги эътироф этилган. Шу боис, кўп йиллар давомида етим болалар муаммоси уларни махсус ёпиқ муассасаларда, жамиятдан ажратган ҳолда тарбиялаш орқали амалга оширилди. Кўчага улар фақатгина гуруҳ бўлиб олиб чиқилар, бошқа болалар билан гаплашишига йўл қўйилмасди. Айниқса, болалар уйининг болаларига нисбатан “бошқача” қараш мавжуд эди.

“Меҳрибонлик уйи”даги болалар сурати

1991 йилдан бошлаб мамлакатимизда бу борадаги ҳолат ўзгарди. Болаларни хонадонларга жойлаштириш ҳамда “SOS Болалар маҳаллалари” ташкил этиш бўйича кенг кўламли ишлар олиб борила бошланди. Асосий мақсад ижтимоий ҳимояга муҳтож оилаларга моддий ва маънавий жиҳатдан кўмак бериш орқали уларнинг фаровонлигини таъминлаш ҳамда болаларга васийлик қилиш ишларини яхшилаш, уларнинг соғлом ва баркамол вояга етишлари учун зарур шарт-шароит яратишга қаратилган.

Маслаҳат. Албатта, мавжуд стереотипни келтириб чиқармаслик учун журналистлар ўз материалларида “20 минг бола Меҳрибонлик уйларида тарбия топмоқда” демасдан, уларнинг сони сўнги йилларда қанча фоизга камайганини ёки қанча болалар ҳозир “SOS - Болалар маҳалласида” вояга етганлиги, неча фоиз бола эса оилалар томонидан фарзандликка олиниб тарбияланаётганини кўрсатиш мақсадга мувофиқдир.

2-стереотип. Ўз боласи бўлмагани учун оилалар бола асраб олади, деган қарашнинг мавжудлиги⁸⁷. Тўғри, фарзанд кўрмаган оилаларнинг аксарияти қариндош-уруғининг ёки туғруқхона, болалар уйидан бола сақлаб олиб, унга ота-оналик қилади, тарбиялаб, вояга етказди. Бу бутун дунёда мавжуд ҳолат. Аммо, фақат ўз фарзанди бўлмаган оилаларгина бола асраб олиш мумкин деган қараш нотўғри. Аслида Ўзбекистон халқи табиатан болажон, серфарзанд халқ. Ўз фарзандлари бўла туриб ҳам, ота-онаси йўқ, етим болаларни бағрига олиб тарбиялаган, ёки ночор оилаларга моддий ва маънавий жиҳатдан ёрдам берадиган, уларни оталиғига олган оилалар мамлакатимизда жуда кўп. Жумладан, рус, ўзбек, қозоқ, қирғиз, яҳудий, татар, молдаван ва бошқа миллатларнинг 14

⁸⁶ “Хуррият”, “Халқ сўзи” – “Народное слово”, “Ўзбекистон овози”, “Правда Востока”, “Тошкент окшоми”, “Туркистон”, “Моҳият”, “Маърифат”, “Оила ва жамият”, “Даракчи” газеталарининг 2012, 2013 йиллар давомида чоп этилган сонларининг таҳлили натижалари. 2013 й. ноябрь.

⁸⁷ Ўша ерда.

боласини ўз бағрига олиб, уларни бир- бирига дўст, меҳрибон, ака-укадек қилиб ўстирган оддий темирчи Шомаҳмуд Шомаҳмудов ва унинг рафиқаси Баҳри Акрамоваларнинг бағрикенглиги, болажонлиги, инсонпарварлиги афсона эмас, балки бўлиб ўтган ҳақиқатдир. Уларнинг тимсолида бутун халқ менталитети намоён бўлади.

Фарзандликка олиш - бу ўзганинг фарзандини ўз фарзандига билан бир хил, тенг кўришдир. Фарзандликка олувчилар билан фарзандликка олинганлар ўртасида туққан ота-она билан болалар ўртасидаги каби ҳуқуқий муносабатлар вужудга келади. Фарзандликка олиш фарзандликка олувчи (ва унинг қариндошлари) ҳамда фарзандликка олинганлар (ва уларнинг бўлғуси авлодлари) ўртасида қонунда ота-она ва болаларга нисбатан белгиланган қонун ҳужжатларида махсус кўрсатилган ёки кўрсатилмаганлигидан қатъий назар, барча шахсий ва мулкӣ ҳуқуқ ҳамда мажбуриятларни вужудга келтиради. Шу маънода фарзандликка олиш жуда қадимий ҳуқуқий институт бўлиб, ҳозирги замон ҳуқуқ тизимида ўз ўрнига эга бўлиб, унинг олдидаги асосий вазифаси ота-она васийлигидан маҳрум бўлган болаларни оилага жойлаштиришдан иборат.

! *Маслаҳат.* Юқоридаги стереотип нотўғри қараш бўлиб, бугунги кунда бир неча фарзанди бўлган оилалар ҳам Меҳрибонлик уйларида болаларни асраб олишмоқда. Журналистлар ўз материалларида мазкур мавзунини очиқ беришда, айнан халқимизнинг болажонлигига, ҳуқуқатимизнинг ЮНИСЕФ халқаро болалар ташкилоти билан ҳамкорликда болаларни оилаларга жойлаштириш борасида кенг кўламли ишлар олиб борилаётганлигини акс эттирмоқлари лозим.

3-стереотип. Фақат қиз болаларгина аъло ўқишади, деган қарашнинг юзага келиши. Қизлардаги табиатан яратувчилик (она бўлиш, ғамхўрлик қилиш, ҳар нарсага эҳтиёткорана муносабатда бўлиш, асраб-авайлаш, нозиклик, нафосатлилиқ) хусусиятининг мавжудлиги уларга нисбатан нотўғри қарашларнинг пайдо бўлишига асос эмас. Айниқса, уларнинг табиий хусусиятлари ўсиб болаларниқидан фарқ қилгани учун улар яхши ўқиши керак, қиз болаларга нисбатан ожиза, заифа сифатида қарашнинг ўзи нотўғридир.

Ўқувчи қиз боланинг расми

! *Маслаҳат.* Таълим муассасаларида аълочи ўғил болалар кўп ва бу борада журналистлар айнан жинсий жиҳатдан ажратмасдан, ўқувчининг у ҳоҳ қиз бўлсин, ҳоҳ ўғил бола ютуқларини объектив кўрсатиши лозим.

4-стереотип. Сил касаллигига чалинган кишилар оиласида ўсаётган болага нисбатан “бошқача” қарашнинг мавжудлиги. Маълумки, халқ орасида айрим касалликлардан, айтайлик вителиго (пес), эпелепсия (тутқаноғи бор), псориаз (баданида тошма бўлганлар) шунингдек, сил касаллигидан ҳам ўзини тортувчилар, ундан хазар қилувчилар учрайди. Улар шу касалликка чалинганлар билан мулоқотга киришишдан, бир дастурхонда ўтиришдан, муносабатда бўлишдан ўзларини тортадилар. Бу касалликлар юқумли бўлмаганлиги боис, бундай муносабат мутлоқо ўзини оқламайди. Шу касалликлар ичида агар сил касаллигига тўхталадиган бўлсак, бугунги кунда унинг давоси топилган бўлиб, айни сил ирсий касаллик эмас, у наслдан наслга ўтмайди. Фақат бемор оила аъзолари билан яқин мулоқотда бўлганлиги сабабли, уларга касалликни юқтириши ва касаллик оилавий тус олиши мумкин. Бугунги кунда DOTS дастури бўйича олиб борилаётган ишлар натижасида ушбу касаллик сони кескин камайган.

Касалхонадаги боланинг сурати

!Маслаҳат. Оиласида силга чалинган бемор мавжуд болаларни ёритишда журналистлар уларни камситишдан қочишлари, улар билан суҳбатлашганда иложи борича мазкур мавзунини қўзғамасликлари, бу ҳақида шифокорлар ёхуд катталардан маълумот олишлари зарур.

5-стереотип. Болани аввало қорнини тўйдириш ва кийинтириш керак, кейин ўзи одам бўлаверади. Албатта болани соғлом озиқ-овқат маҳсулотлари билан боқиш, яхши кийинтириш муҳим. Мазкур стереотип ёши катта авлоднинг қийинчилик шароитида вояга етгани билан боғлиқ. Агарда мазкур стереотипни “Меҳрибонлик уй”ларига нисбатан қўлласак, у ерда катта бўлаётган бола оиладаги мавжуд меҳр-муҳаббатдан бебаҳра, ҳаёт учун зарур кўникмаларга эга бўлмай ўсади. Зеро, кийими, кўрпа-тўшаги тоза, овқати доимо тайёр. Булар қандай амалга ошади, мазкур юмушларни ким бажаради? Тарбияланувчилар булар ҳақида ўйлаб ҳам кўришмайди, аксинча доимо шундай бўлиши керак, деб ўйлашади. “Меҳрибонлик уй”ни тарк этгач, реал ҳаётда қийналиб қолишади. Мазкур стереотип болада “Мен бахтсизман, демак менга ҳар ким, ҳар доим ёрдам беришлари керак” деган фикрнинг мустаҳкамлайди.

Меҳрибонлик уйи тарбияланувчиси сурати

! Маслаҳат: Журналистлар ҳомийлик, фарзандлар тарбияси ҳақида ёзишганда кўпроқ эътиборни асраб олинган, оилаларда тарбияланаётган болаларга қаратилиши, оилада тарбиянинг аҳамиятига эътибор берилиши муҳим эканлигини унутмасликлари зарур.

6-стереотип. Жамоадаги тарбия биринчи ўринда туриши керак. Мазкур стереотип жамиятимиз аъзолари онгига собиқ Иттифоқ давридан ўтган бўлиб, ўша пайтлари совет педагоги А.Макаренко таълимоти натижасида ривожланган эди. Албатта, ҳар бир фарзанд жамиятда ўз ўрнини топиш учун аввало жамоада ўзини тута билиши лозим. Аммо бугунги баркамол авлод тарбиясида аввало ҳар бир боланинг мустақил фикрга эга бўлиши, у ҳам жисмоний ҳам ақлий жиҳатдан устун бўлишига эътибор қаратилмоқда. Барчанинг бирдек эмас, балки боланинг индивидуал хусусиятларини инобатга олган ҳолда тарбиялаш муҳим⁸⁸.

Маҳалла болалари сурати

! Маслаҳат. Журналистлар тарбия хусусида гап кетганда, аввало бугунги кунда ёшлар тарбиясида муҳим аҳамият касб этаётган индивидуал хусусиятларга, шунингдек тарбияда муҳим ўрин тутаётган ҳамкорлик масалаларига (масалан, таълим соҳасидаги оила-маҳалла-тарбия муассасаси концепцияси) эътибор қаратишлари лозим.

7-стереотип. Бир марта жиноятга қўл урган бола одам бўлмайди.

Турли хил сабаблар билан жиноятга қўл урган болага яна бир маротаба “сен ўғрисан”, “сен жинотчисан” дея тамға босмай, унинг нега нотўғри иш қилганлиги, бунга нима сабаб бўлганлигини тинчгина, юзма юз гаплашиш, тўғри йўл кўрсатиш лозим.

⁸⁸ Барча стереотиплар “Хуррият”, “Халқ сўзи” – “Народное слово”, “Ўзбекистон овози”, “Правда Востока”, “Тошкент окшоми”, “Туркистон”, “Моҳият”, “Маърифат”, “Оила ва жамият”, “Даракчи” газеталарининг 2012, 2013 йиллар давомида чоп этилган сонларининг таҳлили натижалари (2013 й. ноябрь) асосида ажратиб олинди.

Маслаҳат. Журналистлар жиноят содир этган вояга етмаганлар билан суҳбатлашаётганда уларни ҳақорат қилмасликлари, тамга босмасликлари, ўз материалларида жиноят содир этган боланинг муаммосини эмас, балки умумий ижтимоий муаммони ва унинг келиб чиқиш сабабларини кўрсатиши лозим.

Болалар билан боғлиқ стереотипларнинг шаклланиб, томир отишига яхши шароит яратиб бераётган ОАВ аҳоли онгига уларнинг янада чуқурроқ ўрнашишига сабаб бўлишади. Бу ўз навбатида фарзандларимиз ҳаётига салбий таъсир ўтказмай қолмайди.

Стереотипларга қарши курашишда оммавий ахборот воситалари муҳим роль ўйнайди. Айнан уларни аҳоли онгида шакллантириш ҳам, томирига болта уриш ҳам журналистлар қўлида эканлигини, жамият ривожини, хусусан болаларимизнинг комил инсон бўлиб вояга етишишларига тўсиқ бўладиган стереотипларни йўқотиш куннинг долзарб вазифаси эканлигини унутмаслик лозим.

1998 йили “Болаларни қутқаринг” хайрия ташкилоти болаларнинг ОАВда ўзлари ҳақида берилган материаллар ҳақидаги фикрлари сўралган эди⁸⁹. Аниқланишича болалар журналистлар уларни қай тарзда ёритишлари ёқмасликларини жуда ҳам яхши билишар экан. Булар:

- болаларни катталардек гапиртириш (бу катталарнинг истехзоли жилмайишига сабаб бўла);
- босма ОАВда фақатгина ёқимтой болаларнинг суратларини берилиши;
- одамларни ачинтирадиган ҳолатларда болаларни тасвирлаш;
- болаларни ўзларини керакли инсон сифатида ҳис қилдирмайдиган ҳолатларни кўпроқ бериш (ёзма, фото ва видео орқали)⁹⁰.

Оммавий ахборот воситалари болаларни жуда ҳам кўп ёритишсада, аксарият ҳолатларда журналистик материалларда уларнинг манфаатлари кўзланмайди. Халқаро ОАВ таҳлилига назар ташлайдиган бўлсак, Буюк Британияда босма ОАВнинг мониторинги ўтказилганда, болалар ва ўсмирлар ҳақидаги 71 фоиз материалларда улар салбий ҳолатларда, 14 фоиздагина ижобий, 15 фоизда эса нейтрал кўринишда тасвирланганлиги аниқланган. Вояга етмаганларнинг жиноятлари ҳақидаги 48 фоиз материалларда эса улар жиноятчи сифатида берилган. Барча материалларнинг 70 фоизда ўғил болалар жиноятчи сифатида берилган бўлса, 30 фоизда ўғил болалар зўравонлик қурбонлари сифатида тасвирланган. Жиноятчи қиз болалар ҳақида атиги 10 фоиз материалларда ёзилган бўлса, 90 фоизда улар жиноятчилик қурбони сифатида келтирилган⁹¹. Айтиш жоизки, болаларни бундай стереотиплаш халқаро миқёсга эга. Global Youth⁹² томонидан ўтказилган тадқиқотлар натижасида аниқ бўлишича, ОАВ ёшларнинг фуқаролик фаоллиги даражасига баҳо бермай, болалар ва ўсмирларни асосан жамиятдаги мавжуд қуйидаги муаммоларнинг сабабчилари сифатида келтиради: ўғрилиқ, босқинчилик, зўравонлик, зўрлаш, гиёҳванд моддаларнинг истеъмолчилари ва ҳоказо. Афсуски бундай стереотиплар ғарб мамлакатлари томонидан ишлаб чиқиладиган кўплаб фильмларда ҳам акс этиб, уларнинг аҳоли онгида янада мустаҳкамлашишига кўмаклашмоқда.

Назорат учун саволлар:

1. Ўзбекистон ОАВда болаларни тасвирлашда қандай стереотиплар мавжуд?
2. Халқаро ОАВ болалар ва ўсмирларни қайси кўринишларда тасвирлашга мойил?

89

⁹⁰ Права ребенка и журналистика. Практический аспект: опираться на права. Учебная программа, одобренная региональным офисом ЮНИСЕФ по Центральной и Восточной Европе и Содружеству независимых государств (ЦВЕ\СНГ)© UNICEF - Дублинский технологический институт, 2007, с.71.

⁹¹ Права ребенка и журналистика. Практический аспект: опираться на права. Учебная программа, одобренная региональным офисом ЮНИСЕФ по Центральной и Восточной Европе и Содружеству независимых государств (ЦВЕ\СНГ)© UNICEF - Дублинский технологический институт, 2007, с.72.

92

3. ОАВда вояга етмаганларга нисбатан стереотипларнинг берилишининг салбий оқибатлари нимларда кўринади?

Мустақил ўрганиш учун топшириқлар:

Ўзбекистон ОАВда болалар мавзусини ёритишда йўл қўйилаётган стереотипларни аниқланг ва уларни хорижий ОАВдаги стереотиплар билан таққосланг.

3.4§. Болалар мавзусини ёритишда журналистлар томонидан йўл қўйиладиган хатолар

Вояга етмаганларнинг ҳаёти уларнинг оилалари ва атрофдагиларнинг болаларга бўлган муносабати билан боғлиқдир. Кўп ҳолатларда журналистлар болалар ҳаётини ёритишар экан бир хил хатоларни такрорлайдилар⁹³.

1-хато. “Меҳрибонлик” уйларида тарбияланаётган болалар ҳақидаги материаллардаги журналистлар томонидан соҳага хос тушунчалардан беҳабарлиги аксарият ҳолатларда “асраб олиш”, “васийлик белгилаш” кабиларнинг нотўғри берилиши, Меҳрибонлик ва Гўдаклар уйи ўртасидаги фарқнинг кўрсатилмаслиги ва ҳоказоларда кўринади.

2-хато. Болаларни асраб олган ота-онага нисбатан асранди боланинг кўрнамаклиги. Ҳикоя тарзда берилган мақолалардаги бундай ҳолатлар катталар томонидан “Меҳрибонлик” уйларида тарбияланаётган болаларга нисбатан салбий қарашларнинг шаклланишига олиб келади.

3-хато. Аксарият жиноятлар тўлиқ бўлмаган ёки кам таъминланган оилада вояга етган болалар ва ўсмирлар томонидан содир этилади. Афсуски, сўнгги йилларда вояга етмаганлар томонидан содир этилаётган жиноятлар асосан ота ва онаси бор, ўзига тўқ оила фарзандлари томонидан амалга оширилаётганлиги қайд этилмоқда. Журналистларнинг нотўғри хулосага келишлари жамоатчилик томонидан отаси ёки онаси, фақатгина бувиси тарбиясидаги болаларнинг келажакда муқаррар жиноятчи бўлиб етишиши ҳақидаги нотўғри қарашни шаклланишига ва бундай оилаларда тарбияланаётган болаларга нисбатан салбий муносабатнинг кучайишига олиб келиши мумкин.

Юзини беркитиб турган бола расми

4-хато. Кадрда кўп болали оила. Икки нафар фарзанд ота-онанинг ўзиники, қолган 6 нафари асраб олинган. Кўрсатувнинг асосий ғояси: “бола асраб олган одамлар замонамиз қаҳрамонларидир” Албатта, етим болаларни асраб олишни тарғиб этувчи бундай кўрсатувлар жуда ҳам керак. Зеро, бугунги кунда Ўзбекистон ҳукумати ЮНИСЕФ билан ҳамкорликда “ҳар бир бола оилада тарбияланиши лозим” шиори остида фаолият олиб бормоқда. Аммо бола асраб одамларни “қаҳрамонлик даражасига”ча кўтариш, аксарият телетомошабинларда уларга нисбатан тескари муносабатни келтириб чиқариши мумкин, яъни болани оддий одамлар эмас, балки фақатгина “қаҳрамонларгина” асраб олишлари мумкин, бундай одамлар биринчи ўринда болалар орқали ҳаётларининг моддий томонини яхшилаш фикридалар ва ҳоказо.

5-хато. Гиёҳвандлик иллатлари ҳақидаги кўрсатувда ҳаётида нотўғри қадам босган ўсмирларнинг юзлари йирик планда кўрсатилиши, ота-оналарининг фарзандларининг гиёҳвандликка берилиб кетишида бир-бирларини айблашлари, гиёҳванд ўсмир эса бунда атрофдагиларни айблашлари ҳақидаги кадрлар.

⁹³ NTT телеканалида 2013 йил январь-февраль ойларида эфирга кетган ахборот-таҳлилий материалларнинг таҳлили натижалари.

Баъзи ҳолатларда жиноят содир этган вояга етмаганлар, гиёҳванд ўсмирлар уларнинг ота-оналарини руҳсатсиз съёмка қилиниб, эфирга узатилади. Бу аксарият ҳолатларда махсус соғломлаштириш муассасаларда даволанаётган ёки махсус таълим муассасаларида тарбияланаётган болаларни кўрсатишда кўринади. Улар оддий ҳаётга қайтганларида яқинлари ва дўстларининг уларга нисбатан муносабатлари салбий томонга ўзгармаслигига ким кафолат беради? Кимнингдир айби билан йўлдан адашган болалар ҳам бошқа барча болалар сингари ҳуқуқларга эга бўлиб, уларни бузишга ҳеч кимнинг ҳаққи йўқ.

Назорат учун саволлар:

1. Журналистлар ўз материалларида қандай хатоларга йўл қўядилар?
2. Нега жиноят содир этган вояга етмаганларни кадрда йирик планда кўрсатмаслик лозим?
3. Кўп бола асраб олган оилаларни қаҳрамонлик даражасига кўтариш керакми?

Мустақил ўрганиш учун топшириқлар:

1. Республика ОАВда болалар мавзусини ёритишда журналистлар томонидан йўл қўйилаётган хатоларни аниқланг.
2. Вояга етмаганлар ҳуқуқбузарликларига бағишланган кўрсатувларда жиноят содир этган болаларни нега йирик планда кўрсатмаслик керак? ОАВда уларнинг исми ва фамилиясини нега ўзгартириб бериш лозим? Мазкур саволларга жавоб изланг

4-БОБ. ОАВДА БОЛАЛАР МАСАЛАЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ ВА ПРОФЕССИОНАЛ МАҲОРАТ

4.1§. Бола мавзусини ёритишда журналистга қўйиладиган талаблар

Бугунги кунда Ўзбекистонда “Тонг юлдузи”, “Класс” газеталари ва “2x2”, “Знайка”, “Ғунча” “Гулхан”, “Родничок”, “Ёш куч”, “Синфдош” каби журналлар, “O‘zbekiston”, “Sport”, “Yoshlar”, “Madaniyat va ma’rifat”, “Dunyo bo‘ylab” ва “Toshkent”, “Navo”, “Bolajon” телеканаллари, “Yoshlar”, “Орият доно”, “Masha’l”, “Пойтахт” радиоканалларининг ҳар бирида болалар учун кўрсатув ва эшиттиришлар мавжуд. “Yoshlar” телерадиоканали қошида 2013 йил 1 июнь куни очилган “Bolajon” телеканалдаги кўрсатувлар кундан кунга мазмунан бойиб бормоқда. Айтиш жоизки, мазкур ОАВ болалар аудиторияси учун қизиқарли бўлган ахборотларни етказди. Бунда болаларнинг тили, дунёқарши, қизиқишлари, ўй-фикрлари тўлақонли акс этиши уларнинг хоҳиш-истаклари, таклифлари асосида амалга оширилади. Шу боис, болалар ўз наشرларини қизиқиб ўқийдилар, кўрсатувларни томошақилиб, радиодаги ўзлари учун мўлжалланган эшиттиришларни мароқ билан томоша қиладилар. Унда ўзлари ҳам иштирок этишга ҳаракат қиладилар.

Телевизор томоша қилиб ўтирган бола сурати

Болалар масалаларининг ОАВда ёритилиши ҳақида гап кетганда, аввало катталар журналистикаси билан болалар журналистикасининг ўхшаш ва фарқли жиҳатларини яхши ажратиш олиш керак бўлади.

! Ўхшаш жиҳати: болалар ва катталар журналистикасининг ўхшашлиги ҳар иккаласи ҳам аудиторияга ахборот узатиши билан шугулланади.

! Фарқли жиҳатлари:

- аудиториянинг турлича эканлиги; яъни, болалар журналистикаси аудиториясини 5-14 ёшгача бўлган болалар ташкил этади;
- болалар журналистикаси катталар журналистикасига қараганда ижодий жиҳатдан мураккаброқ;
- болаларнинг борлиқни ҳали ўз дунёларида, тасаввурларида қўрадилар;
- болаларга бериладиган ахборотнинг содда ва тушунарлиги.

Ана шу фарқли жиҳатлардан ташқари болалар журналистикаси соҳада ёзадиган ижодкорлар тажрибасида синалган қатор ўзига хос хулосалар ҳам борки, буларни билиш бўлғуси журналистлар учур фойдадан холи бўлмайди.

! “...Болалар журналистикаси – қийин соҳа. Маҳорат билан бирга болаларга нисбатан ўта яқинлик, ўзига хос меҳр бўлиши керак. Ўзини ўраб турган муҳитни, ташқи дунёни болаларча кўра олиши жуда муҳим. Катталар матбуотида айтиладиган саҳифа-саҳифа гапларни ярим ёки бир қозонда ифодалашига мажбурсиз. Чунки боланинг қабул қилиши қобилияти ва сабри шунга етади. Мен кичкинтойларни назарда тутяпман. Ёки, дейлик, болаларга бир ўйин ҳақида ёзмоқчисиз. Ўша ўйинни болалар билан бирга ўйнашингиз керак. Ана ўшандагина боланинг дилидан нима ўтаётганини, у нимани ҳис этаётганини биласиз. Болалар журналистининг зийраклиги ҳам шунда. Айтишди-ку, “Ниҳолни қандай парвариш қилсанг, шунга яраша ҳосилини оласан”, деб. Болалар учун ёзилган матнда (у хоҳ мақола бўлсин, хоҳ лавҳа) “бугунги ҳаёт”, “замон талаби”, “тарбия” каби сўзларни қўллагандан давр руҳини сингдириши керак. Ҳар бир сўз болани тарбиялашига, уни тўғри йўлга бошлашига хизмат қилиши лозим.

Болалар журналистини мен эзулик тарғиботчилари деб атаган бўлардим. Бу соҳада ёзадиганлар ҳалол, покиза, содда ва ростгўй бўлишлари зарур. Ва албатта, болаларни яхши кўриши керак.”⁹⁴

Яйра Саъдуллаева, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, кўп йиллар “Ғунча” журналида бош муҳаррир бўлиб ишлаган.

Журналистик материалда битта муаммо айнан аниқликни, мавзудан чиқиб кетмасликни таъминлагани боис, фикрни аниқ ва равшан фактларга асосланган ҳолда ифодалай олади.

! Агар журналистнинг шахсан ўзи воқеа-ҳодисанинг гувоҳи бўлмаса, тайёрлаган материалда маълумотни қаердан, кимдан олинганлиги ҳақидаги манба кўрсатилиши шарт.

Бугунги кунда республика ОАВида болаларнинг фикри озми-кўпми ёритилади, аммо бу ҳали етарли эмас. Қолаверса, ушбу материалларнинг ҳаммаси ҳам болалар масалаларини ёритиш билан боғлиқ мезонларга жавоб бермайди.

Олиб борилган таҳлиллар натижаларига кўра, республиканинг қатор ижтимоий-сиёсий, тармоқ ва хусусий, яъни катталарга мўлжалланган нашрларда болалар

⁹⁴ Атакулова Э. Кичкинтой қалби – Ватан ичра ватандир! (Я.Саъдуллаева билан суҳбат)// “Маърифат” газетаси 2012, 2-июнь

мавзусининг ёритилишида қатор камчиликлар мавжуд бўлиб, уларга қуйидагилардан иборат:

- ✓ катталар учун мўлжалланган нашрларда болалар фикри катталар талқинида берилиши кузатилади;
- ✓ боладан интервью олинганда у худди катталарда фикрлайди;
- ✓ журналистларнинг кўпчилиги боладан интервью олишни билмайди;
- ✓ айрим журналистлар учун боланинг фикри аҳамиятсиздай кўринади;
- ✓ журналистлар агар ўз материалида бола фикрини бериш керак бўлса, буни улардан сўраб ўтирмай, воқеликни бола номидан ўзлари “талқин” қилиб қўя қоладилар;
- ✓ радио ва телевидениеда эса болага гап ўргатиб, уни “тўтиқуш” мисол сайратиш ҳолатлари кўп кузатилади.
- ✓ болалар мавзуси доимий эмас, балки бирор бир муҳим воқеа муносабати билан масалан, 1-июнь-Халқаро болалар куни, 2 сентябрь – Билимлар куни, 3 декабрь – Халқаро ногиронлар куни арафасида журналистларнинг “қизиқиш”лари ортиб, бошқа пайтга нисбатан кўпроқ ёритилади.

Болалар мавзусининг оммавий ахборот воситаларида ёритишнинг ўзига хос қонун-қоидалари, талаблари бор. Аввало, таъкидлаш жоизки, журналистика назариясининг умумий қонуниятлари ва етакчи тамойиллари болалар журналистикасига ҳам тааллуқли.

Шу билан бирга болалар мавзусида ёзадиган журналистлар қуйидаги энг муҳим талабларни билишлари жуда зарур:

болалар мавзусидаги журналистик материалнинг композицион тузилиши аниқлик ва оддийликка асосланиши керак;

болалар мавзусидаги ҳар қандай журналистик материалнинг асосий объекти муайян воқелик, яъни бўлиб ўтган воқеа, ҳодиса, вазият, жараёнлар ташкил этиши керак;

болалар мавзусида тайёрланган ҳар қандай материалга журналистик асар сифатида ёндашиш зарур;

журналистиканинг олтин қоидаси – нима, қачон, қаерда, деган саволларга жавоб бериш муҳим.

Энг асосийси болалар мавзусини ёритишда журналистлар болаларнинг ҳуқуқларини яхши билишлари, улар билан боғлиқ мавзуларда аниқ факт ва далилларга асосланишлари билан бирга, уларнинг ёши, психологияси, ижтимоий аҳволига боғлиқ ҳолатларга албатта, эътибор беришлари керак.

Қиз ва ўғил бола сурати

Сўнгги йилларда болалар ёки ёшлар қиёфасидан (образи) фойдаланиш уларнинг яқинларини хавотирга тушишларида асосий сабаб бўлмоқда. Чунки турли хил тасвирларда болалар ёки ёшларни расмларидан, қиёфалардан мақсадга мувофиқ тарзда эмас, умумий фойдаланиш учун олинади, деган тахминлар мавжуд. Айниқса, интернет-технологияларининг ривожланиши туфайли, расм ва ахборотларга эга бўлиш ва тарқатишни осонлаштиргани бу масалани яна ҳам мураккаблаштирди. Бундан ташқари болалар мавзуси юзасидан ОАВга нисбатан омманинг ўз талаблари бор⁹⁵:

- ОАВ болаларнинг фикрларини эркин ифода этишга тааллуқли қарорлар қабул қилиш ва болалар мавзуларини ёритиш юзасидан комплекс чора-тадбирларни самарали усуллари билан таъминлаши зарурлиги;

⁹⁵ ЎзДЖТУ Халқаро журналистика факультети талабалари ўртасида ўтказилган сўровнома натижалари. 2013 йил январь.

- оммавийлик болаларни эшитишга, уларнинг ўз нуқтаи назарлари борлиги ва катталарнинг фикрлари каби аҳамиятга молик эканлигига таъсир кўрсатиши;
 - сурат ва мақолалар болаларнинг умумий эҳтиёжларини англаш ва хайрли ишларни амалга ошириш учун зарур воситаларни йиғиш мумкинлиги имконини ошириши.
- Бу эса журналистнинг касбий ахлоқ меъёрларига амал қилиш лозимлигини тақозо этади. Шу нуқтаи назардан журналист болалар мавзусини оммавий ахборот воситаларида ёритар экан, аввало қатъий равишда ахлоқий меъёрларга риоя этиш лозим.

! Болалар мавзусини оммавий ахборот воситаларида ёритишда журналистга қўйиладиган талаблар:

- болага ногиронлигини айтиб, тамга босмаслик;
- боланинг нуқсонини кўрсатиб, унда салбий реакцияни келтириб чиқарувчи тавсифдан қочши;
- болага руҳий зарар етказмаслик;
- доимо бола ҳаёти тарихини реал тасвирлаш;
- доимо боланинг исмини яшириши ёки ўзгартириши, агарда у:
 - а) ногирон,
 - б) жисмоний ёки жинсий зўрлик қурбони,
 - в) ОИТС билан касалланган,
 - д) судда унинг иши кўрилаётган бўлса.

Боланинг исми ва фамилияси фақатгина унинг ота-онаси, васий шахс томонидан розилик берилган тақдирдагина ёритилиши мумкин.

➤ Баъзи бир ҳолатларда боланинг шахсий маълумотларидан журналист материални жонлантириши учун фойдаланади, аммо берилган бу маълумотлардан бола руҳиятига зарар етказмаслиги керак.

➤ Масалан:

бола доимо журналист билан учрашганда ўзини эркин тутуши, мустақил фикр билдириши бўйича ҳуқуқини амалга ошириши лозим.

бола доимий ижтимоий мобилизация дастурларининг қатнашчиси бўлса;

бола ижтимоий-руҳий дастур қатнашчиси бўлиб, унинг исми-шарифи боланинг соғлом ривожланиши йўлида ишлатилса.

Болалар қалби ҳис-туйғуларга берилувчан ва айти пайтда ҳар нарсани билишга қизиқувчи, изланувчи, ҳаракатчан бўлади. Уларнинг ана шу беғубор, ҳар қандай ёмон ниятлардан ҳоли қалбларига ноўрин зарар етказиб бўлмайди. Уларнинг руҳиятига таъсир қилган ҳар бир яхши-ёмон ҳодисалар бутун ҳаёти давомида акс-садо бериб туради. Ҳар кун оммавий ахборот воситалари томонидан тарқатиладиган ахборотлар катта ёшдагилардан ҳам кўра ёшлар, айниқса, ўспиринлар, кичик ёшдаги болалар руҳиятига кучли салбий таъсир кўрсатади.

Катта ёшдаги болалар сурати

Бундай ахборотларни узатиш кўпроқ телевидениега хос. Рус психологи Л. Трубицына “Оммавий ахборот воситалари ва психологик жароҳат” сарлавҳали мақоласида⁹⁶ шундай ёзади: “Баъзида жароҳатланганларнинг, айниқса, ҳалок бўлган ёки жон бераётган одамларнинг экранда кўрсатилиши ўз-ўзидан томошабинга, айниқса болалар ва ўспиринларга ёмон таъсир қилади. Террорчилик хуружлари ёки портлашларни кўргандан кейин мактабгача ёшдаги болалар орасида даҳшатга тушиш, уйқусининг бузилиши

сингари – руҳий нотинчлик кўп учрайди. Масалан, 5 ёшли бола янгиликлар дастурида кўрган воқеалардан кейин ёлғиз қолишга кўрқадиган, онасини ёнидан жилдирмайдиган, сал нарсага йиғлайдиган, кўрқинчли туш кўриб уйғониб кетаверади. 8 ёшли болалар эса, “қайноқ нуқта”дан олинган кадрларни кўргандан кейин руҳий тушкунликка тушиб, “ниқоб”ли кишилар келиб ҳаммамизни ўлдириб кетади, деган кўрқув таъкибидан кутилолмайди. Болалардаги руҳий ҳолатнинг издан чиқиши узоқ вақт ўз таъсирини сақлаб қолади. Қизиғи шундаки, бу ёшдаги болалар ҳаётда содир бўлган бундай кундалик воқеаларни бадиий фильмлардан воқеалар тасвиридан яхши фарқлай олади. Москвада бўлиб ўтган террорчилик хуружлари оқибатида ўспиринларда жароҳатдан сўнгги агрессив ҳаракатларга мойиллик ортгани ҳақида ўқитувчилардан кўплаб шикоятлар тушган”⁹⁷. Зотан, жамият тараққиёти ҳам болаларга муносабатдан, эътибордан бошланади. Бу журналистлар зиммасига ҳам алоҳида масъулияти юклайди.

Назорат учун саволлар:

1. Болалар ва катталар журналистикасининг ўхшаш ва фарқли жиҳатлари нималарда кўринади?
2. Болалар мавзусини ОАВда ёритишда журналистларга қандай талаблар қўйилади?
3. Журналистик асарнинг композицион тузилиши деганда нимани тушунасиз?
4. Дастлабки миллий болалар нашрлари ҳақида нималарни биласиз?
5. Болалар мавзусини ёритишда журналист қандай одоб-ахлоқ меъёрларга амал қилиш керак?

Мавзу юзасидан муस्ताқил топшириқлар:

1. Болалар учун мшлжалланган “Тонг юлдузи” ва “Бекажон” газетасини олиб танишиб чиқинг ва уларнинг умумийлиги ва ўзига хослигини таҳлил қилинг.
2. Ўз вилоятингизда нашр қилинадиган болалар нашрларини кузатинг, уларни болалар мавзусини ёритишга қўйилган талаблар нуқтаи назаридан таҳлил қилинг.
3. “Ҳордик”, “Бекажон”, “Хуррият” газеталарида болалар мавзусини ёритишида учрайдиган камчиликларни тўпланг ва таснифланг.

4.2§. Матбуотда чоп этилган болалар мавзусига бағишланган материалларнинг тили ва услуби

Ҳар бир журналистик материалнинг таъсирчанлиги, аввало унинг ғоявий-бадиий жиҳатдан юксак савияси бўлиши билан белгиланади. Бу эса журналистдан катта билим ва маҳоратни талаб этади. Журналист маҳорати масаласида жуда кўп тадқиқотлар олиб борилган, бироқ журналистиканинг ривожига тобора янгидан янги илмий изланишларни ҳам тақозо этаётир. Бир сўз билан айтганда, бу узвий изчилликни, назария ва амалиёт уйғунлигини талаб этадиган жараёндир.

Журналистик асар муайян жамиятнинг ва даврнинг дискурси (франц. discours–нутқ) ҳисобланади.⁹⁸ Моҳиятан ҳам ҳар қандай журналистик материал ана шу нутқнинг бир бўлагидир. Шу орқали журналистик ижоднинг натижаси бўлмиш нафақат оммавий ахборот, балки барча матнлар, барча ижтимоий ахборотлар ўрганилади.

⁹⁷ Трубицына Л. Оммавий ахборот воситалари ва психологик жароҳат. Мақолалар тўплами. –Москва., 2002. 3-4-бетлар.

⁹⁸ Основы творческой деятельности журналиста Ред.-сост. С.Г. Корконосенко. СПб.: Знание, СПБИНВЭСЭП, 2000 г.

Табийки, журналист ўз соҳаси сирларини пухта эгаллаши учун тўрт-беш йиллик ўқув курслари кифоя бўлмайди. Маҳорат, малака шаклланиши учун йиллар давомида изланиш зарур. Шу маънода журналистнинг ихтисослашуви масаласи ниҳоятда муҳимдир. Чунки, бугунги тезкор давр ҳар бир соҳа вакили каби журналистдан ҳам муайян соҳага ихтисослашиши, ўзи ёритаётган мавзунини имкон қадар мукамал билишини талаб этади. Болалар журналистикаси ҳам бундан мустасно эмас.

Айтиш жоизки, ана шундай мураккаб жараёнда журналист ўзи тайёрлаётган материалнинг мукамаллиги учун нафақат таҳририят, жамоа, мутасадди раҳбарлар олдида, балки болалар олдида ҳам масъулдир. Маълумотларни саралаш, аудиторияга янги фикр айтиш масъулияти журналист зиммасидадир. У бугунги глобаллашув шароитида янги ахборот технологиялари имкониятидан тўла фойдаланиши зарур. Болалар учун тайёрланган ёки болалар фикри берилаётган кўрсатув, лавҳа ёки ахборотнинг қандай бўлиши, айнан журналистнинг эпчиллиги ва маҳоратига, маълумоти ва масъулиятни қай даражада ҳис этишга боғлиқ.

Журналист ва бола сурати

Журналист маҳорати ва журналистик материалнинг жамоатчилик фикрига таъсири бир-бири билан узвий боғлиқдир. Бу масалада болалар фикрининг ОАВда ёритилиши ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Журналистикада аудиторияга таъсир этиш усуллари ҳақида гап кетар экан, мулоқот кўникмаларини ривожлантириш масаласига ҳам тўхталиб ўтмоқ жоиз. **Мутахассисларнинг фикрларига қараганда, одамларнинг кўпчилиги секин-аста муаммоларнинг сабабини мулоқотни билмаслиги билан боғлиқлигини англаб етгантилар. Бу эса болалар журналистикасига ҳам бегона эмас. Шу боис, мулоқотнинг тўғри ва самарали ташкил этилишини таъминлаш учун унинг фақат техник жиҳатларига эмас (техник воситалар: телефон, пейжер, интернет орқали бўладиган мулоқотлар ҳеч қачон бевосита мулоқотнинг ўрнини босолмайди) амалий психологик жиҳатларига ҳам жиддий эътибор бериш талаб этилади.**

Болалар билан интервью жараёнида журналистнинг касбий малакаси ва психологик қарашлари ўзгариб, бойиб боради.

! *Болалар билан мулоқотга киришиши учун журналистдан талаб қиладиган бирламчи хусусият бу унинг - билимдонлигидир. Бу дегани интервью жараёнида ўзининг қанчалик билимдон эканлиги намоиши этиш дегани эмас. Интервьюнинг қанчалик самарали бўлиши учун ҳозирлик кўриши, тайёрланиши унга зарур бўлган маълумотларни ўзлаштиришидир.*

Бу нима билан белгиланади?

Биринчи навбатда суҳбатдош бола ҳақида умумий ва индивидуал маълумотга эга бўлиши;

боланинг таржимаи ҳоли билан танишиб чиқиши, (бунинг ичига фақат расмий маълумотларнинг ўзигина кирмайди) қизиқишлари, шуғилланадиган машғулотлари, характери, табиати, ҳатто суҳбатлашиш услубига билиши зарур.

тажрибалар шуни кўрсатадики, қаҳрамони ҳақида иқир-чиқиргача биладиган журналист респондент меҳри ва ишончини қозонади. Бу эса интервьюнинг муваффақиятли чиқишининг кафолатидир.

Демак, болалар билан интервьюда **журналистлар** мулоқотнинг ҳеч бўлмаганда иккита специфик талабни яхши билиши керак:

- ❖ **Биринчи талаб** — бу журналистда ахборотга эга бўлган суҳбатдошни (болани - таъкид бизники) ўзига жалб қила олиш кўникмасининг мавжудлиги;
- ❖ **Иккинчи талаб** — журналистнинг мулоқотга жиддий тайёргарлик кўриши керак.

!Энг аввало, журналист болалар билан ишлашда, улардан интервью олишда касбий- ахлоқий тамойилларга амал қилишлари шарт!

Кўпинча ахборот тўплаётган журналист жабрланганлардан интервью олишда **“Энг кўрқинчли, энг оғир” воқеа, ҳолатлар ҳақида улардан сўраб-суриштиришади.** Бу эса жабрланганларга далда бериш ўрнига уларни ўзлари тушган қалтис вазиятдаги кўркув, ҳаяжон ва изтиробни қайта эслаш, ҳис қилишга мажбур этади.

Мутахассислар бу ҳолатни ўрганишган. Психолог Л. Трубицына шундай ёзади: “1996 йили Чеченистоннинг Грозний шаҳри ишғол қилингандан сўнг бир ойдан кейин шаҳардаги мактаблардан бирида журналистлар болалардан “Энг кўрқинчли” нарсанинг расмини чизиб беришни сўрашган. Чизилган расмлар йиғиб олиб кетилгач, болалар ўша даҳшатга тўла таҳликали кунлар ҳақидаги хотиралар билан яккама-якка қолганлар”⁹⁹.

Болалар аудиториясига таъсир этиш усуллари, йўллари ва воситаларига қараб, журналист қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

- ахборот бериш, маърифий-тарбия, мувофиқлаштириш, меъёрлаштириш;
- тарғибот, тарбия, ташкилотчилик, бошқарувчилик;
- умумлаштириш, тарбия, маънавий кадриятларни тарғиб этиш ва бошқалар;
- жамиятга (ногирон болаларни) интеграциялаш ва ўз-ўзини бошқаришга кўмаклашиш, ҳақиқий вазият ва ҳолат ҳақида ахборот бериш, билимларни тарқатиш, жамоат фикрини шакллантириш;
- жамият аъзоларининг ижтимоий фаоллигини намоён этишларига ёрдам бериш, маданиятни тарғиб этиш, кўнгилочар йўналишдаги вазифалар.

Ёшлар ўртасида ўтказилган социологик тадқиқотларнинг натижасига кўра¹⁰⁰, газета материалларида ўқувчиларни кўпроқ прагматика, яъни нима ҳақида гап кетаётгани (хабар берилаётгани) қизиқтиради. Ундан кейинги ўринда синтаксис, яъни материалнинг баён этилиш шакли, энг охириги ўринда эса семантика, яъни мазмуннинг ҳақиқатга нечоғли мослиги туради.

Бир нима йўлаб турган бола расми

Демак, журналистик асар яратишнинг психологик хусусиятларида ҳам ана шу уч мезон: семантика, прагматика ва синтактика талабларининг аудиторияга, ўқувчи психологиясига кўрсатадиган таъсири инобатга олинади. Шунингдек, журналистик асарда кўтарилган мавзу ва унда илгари сурилган ғоя муҳим аҳамиятга эга. Мавзу –асарнинг нима ҳақида эканлигини, унда кўтарилган ғояда эса муаллиф нимани айтиши назарда тутади. Шунинг учун журналистик асар композициясининг тузилиши аниқ ишлаб чиқилган, мазмуни аниқ ва тушунарли бўлиши керак.

Ўқувчи, муштарий, томошабин, тингловчи, интернетда “ўтирган” боланинг дунёқараши, интеллектуал салоҳияти журналист кўз ўнгида гавдаланиб туриши зарур. Бу эса чиникам изланишни, ҳаётий далилларни чуқур ўрганишни, бир сўз билан айтганда ишонарлилик ва холисликни тақозо этади.

Сир эмас, кўпчилик Интернет фойдаланувчилари кўнгилочар ва дам олишга йўналтирилган материалларни мунтазам кузатиб боришади. Чунки, инсонлар енгил-елпи, тез ҳазм бўладиган мавзуларга-йўналишларга интиладилар. Балки ҳаётий вазиятлардан ҳеч бўлмаса Интернет орқали йироқроқ бўлишни хоҳлашларлар?! Бу ҳолни Интернетнинг кўнгилочар йўналишга монанд ўзига хослиги билан ҳам изоҳлаш мумкин.

Тематик мавзуларда, хусусан болалар мавзусида веб-материалларни тайёрлайдиган журналист бундан ташқари ҳис қилиши зарур. Бу эса журналистдан, катта билим ва маҳоратни талаб этади. Улар тайёрлаётган ҳар бир материал фойдаланувчи

⁹⁹Ўша манба. 4-бет

¹⁰⁰ Андреева А.А. Методика преподавания психологии журналистики и проблемы современной журналистики. М., 2005. 82 с.

эътиборига тушиши учун веб-материал композициясини тўғри қуриши, изчилликни унутмаслиги лозим бўлади. Мавзунинг қисқа фурсатларда атрофлича ёритилиши, саволнинг лўнда ва тўғри қўйилиши, материал композицияси, Интернет имкониятларидан етарлича фойдаланиш каби омиллар бу ўринда муҳим аҳамият касб этади.

Интернет орқали шахсий фикр билдиришда жуда эътиборли бўлиш талаб этилади. Журналист бирон-бир йўналишда мутахассис бўлса, вазиятни чуқур англаб етиши ва ҳолатга холис баҳо бера олишга қодир бўлса, айтмоқчи бўлган фикрини факт ва далиллар билан асослаши лозим. Акс ҳолда нафақат ўзининг обрўйига путур етказди, балки материали савиясининг тушиб кетишига сабабчи бўлади.

Компьютер олдидаги бола расми

Журналист маҳорати ва тегишли талабларга мувофиқ тарзда ёзиш - бу омадга элтувчи калит. Материал матнининг тўғри тузилиши дастур тайёрлаш, янгиликлар йиғиш, материални жанр талабларига мос равишда ёзиш журналист маҳорати учун асос бўлади.

Журналист мақолани ёзаётганида зиммасида “ўқувчи нимани ҳис этади?” ва шу билан бирга “ўқувчи нимани ўқийди?!” деган катта масъулият туради. Бунини ҳамини назарда тутишга ўрганиш шартдир. Унинг вазифаси – ўқувчига бола ҳуқуқларининг эътиборни жалб қиладиган жиҳатлари ҳақида гапириш ва жамоатчилик ўртасида туғиладиган барча саволларига жавоб беришдир. Агар биргина савол жавобсиз қолдирилса, унинг кетидан янгидан-янги саволлар келиб чиқаверади ва оқибатда, муштарий уларнинг ҳеч бирига тушунмасдан қолаверади, ҳеч бирига жавоб топа олмайди.

Ёзишда энг асосийси қисқа сўзлар ва жумлаларни қўллаш, томошабинга тушунарли, оддий “сўзлашгандек” гапириш лозим. Бу ўринда “қисқа” сўзига эътибор қаратишнинг ўзи кифоя қилади. Келтирилаётган мазкур тавсиялар ушбу мавзуда журналистик материал тайёрлайдиган барча ижодкорларга, шунингдек, онлайн тизимида ижод этаётганларига ҳам бевосита тегишлидир.

! ОАВда бола ҳуқуқларини ёртишида материал тили қандай бўлиши керак? Аввало:

- аниқ ва лўнда;
- имкон қадар тушунарли ва содда;
- фактларнинг борлиги ва бойлиги;
- ҳаддан зиёд бадиий буёқлардан ҳолилик;
- услубга эътибор қаратиши;
- сўзлар ва тушунчаларни ўз ўрнида ишлатиши;
- халқаро сўзларни таржима қилмай бериши;
- абривеатурадан қочиши, уларни шарҳлаши;
- таъкидловчи масалан, “Маҳалла муаммони хал этиши шарт”, тарздаги гаплардан қочиши;

Бундан ташқари, муҳаррир томонидан таҳрир давомида мухбирнинг воқеа-ҳодиса ҳақида ёзган далилларини, ёзиш услубини бузмаслиги (агар у яхши бўлса), қисқаси унинг меҳнатига ҳурмат билан муносабатда бўлиши лозим. Битта нотўғри ишлатилган сўз янгилик мазмунини бутунлай ўзгартириб юбориши мумкин. Шу боис ёзишни бошлаётган журналист ҳар бир сўзнинг луғавий маъносини билиши, бунинг учун албатта изоҳли луғатлар билан кўпроқ ишлаши лозим

! Болалар ҳақидаги ҳар бир материал:

- ўз услуби ва дастхатига эга бўлиши;
- фактларга баҳо бериши ва таҳлил қилиши тартиб асосига қурилиши;
- диққат-эътибор муайян бир мавзуга қаратилиши;

- янги, жонли ракурс, баъзан зиддиятли услубдан ифодаланиши;
- ўқувчини мавзуга янгича нуқтаи назардан қарашига эришиши;
- баён қилиш эмас, кўрсатиб бериш;
- фикрни ўқувчига қариши қўйиш эмас, мисоллар келтириш;
- муаллиф тажрибасига эмас, мавзуга эътиборни қаратиши;
- оҳангдаги узвий мутаносибликка амал қилиш (бирор оҳангни танланг ва охиригача шунга амал қилинг).

Назорат саволлари:

1. Бола ҳуқуқларини ёритишда журналистларга қандай талаблар қўйилади?
2. Болалар фикр эркинлигини акс эттиришда ОАВнинг ўрни ва аҳамияти нимадан иборат?

Мустақил ўрганиш учун топшириқлар:

1. Бола ҳуқуқлари билан боғлиқ мавзуларни ёритишга қўйиладиган талабларни амалий мисоллар ёрдамида ўрганинг.
2. ОАВда болалар сўз ва фикр эркинлигининг акс этиши: ютуқ ва муаммоларини таҳлил қилинг.
3. ОАВда бола ҳуқуқлари билан боғли мавзуларни ёритишда яна қандай стереотиплар учрашини ОАВ орқали кузатинг.
4. Болалар нашларида болалар ҳуқуқларининг ёритилишига бағишланган материалларни тўпланг ва таҳлил қилинг.
5. Болаларга бағишланган кўрсатув ва эшиттиришлар ўзига хослиги ва уларга қўйиладиган талаблар амалиётда кузатинг.

5-БОБ. БОЛА ХУҚУҚЛАРИНИ ЁРИТИШДА КАСБИЙ АҲЛОҚ МЕЪЁРЛАРИ ВА ЖУРНАЛИСТИК ЁНДАШУВ

5.1§. Ахборот манбалари билан ишлаш тамойиллари

Ахборот — бутун жамият учун ҳаётий заруратдир. Кишилар ўзаро кундалик мулоқотларида ахборот алмашиш орқали маълум муддати ўзлари кўрмаган, шоҳиди бўлмаган воқеликдан хабардор бўладилар. Худди шунингдек ўзлари кўрган, гувоҳи бўлган воқеа-ҳодисалар ҳақида ахборот берадилар. Бу – ахборотнинг энг содда шаклидир. Оммавий ахборот воситалари жамиятнинг ахборотга бўлган эҳтиёжини қондиради. Аммо ахборотнинг ўзи қаердан олинади? Журналистнинг ахборот олувчи асосий манбаси нима? Таъкидлаш керакки, ахборот манбалари ва захиралари жамиятнинг ўзидир.

Компьютер олдидаги ўқувчи расми

Бизни ўраб турган оламда, биз яшаётган жамиятда қабул қиладиган ахборотларнинг турлари кўп ва хилма-хилдир. Журналист ахбороти ижтимоий жиҳатдан муҳимлиги, долзарблиги, оммавий аудиторияга мўлжалланганлиги, оммавий аҳамиятга эгаллиги, ҳужжатлилиги ва тасвирийлиги билан оддий ахборотлардан фарқ қилади. Аммо ахборот излаш, олиш ва тарқатиш ҳуқуқи фақат журналистнинг ўзигагина тааллуқли ҳуқуқ эмас. Жамиятнинг ҳар бир аъзоси ахборот олиш ҳуқуқига эга. Шунингдек, бу ҳуқуқдан болалар ҳам мустасно эмас. Бу ҳуқуқ халқаро ҳуқуқий меъёрларда ҳам ўз ифодасини топган.

! “Ҳар бир инсон эътиқод эркинлиги ва уни эркин ифода қилиш ҳуқуқига эга; бу ҳуқуқ ҳеч бир тўсиқсиз ўз эътиқодига амал қилиш эркинлигини ҳамда ахборот ва гоёларни ҳар қандай восита билан давлат чегараларидан қатъи назар излаш, олиш ва тарқатиш эркинлигини ўз ичига олади”.

Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларациясининг 19-моддаси.

“Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги Халқаро Пакт”да, “Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликлар тўғрисида Европа Конвенцияси” ва бошқа халқаро меъёрий ҳужжатларда ҳам ахборот олиш ҳуқуқи кафолатланган. Ушбу ҳуқуқ табиийки, миллий қонунчилигимизда ҳам ўз ифодасини топган. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасида “Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга. Ҳар ким ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва тарқиш ҳуқуқига эга, амалдаги конституциявий тузумга қарши қаратилган ахборот ва қонун билан белгиланган бошқа чеклашлар бундан мустаснодир” дейилган. Бундан ташқари, ушбу ҳуқуқ 1997 йил 24 апрелда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддасида янада мукамалроқ қайд этилган. Яъни **“Ҳар бир фуқаронинг ахборот олиш ҳуқуқи кафолатланади. Ҳар кимнинг ахборот излаш, олиш, тадқиқ этиш, узатиш ва тарқатиш ҳуқуқи давлат томонидан ҳимоя қилинади”** дейилади¹⁰¹. Ахборот эркинлигига дахлдор яна бир (2002 йил 12 декабрь) ҳуқуқий ҳужжат “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги қонуннинг 4-моддасида: **“Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига мувофиқ ҳар ким ахборотни монеликсиз излаш, олиш, текшириш, тарқатиш, ундан фойдаланиш ва уни сақлаш ҳуқуқига эгаллиги қайд этилган.**

Болалар мавзусини ёритишда ахборот манбалари билан ишлаш журналистиканинг асосий хусусиятларидан бири ҳисобланади. Аммо журналист бола ёш экан деб ёки уни ҳимоясиз ҳисоблаб ноқонуний йўллар билан ахборот йиғиши ва сақлаши мумкин эмас. Бунинг учун болаларнинг ҳуқуқларини билиши ва уни ҳурмат қилиши, маълумот олишда унга мақсадини тушунтириши, агар зарур бўлса, уларнинг она-онасининг розилигини олиши керак. Айниқса, болалар билан ишлашда ахборот манбаларидан фойдаланиш ўзига хос аҳамиятга эга бўлиб, журналист фаолияти маълум ҳаракатларини бажариш билан боғлиқ бўлганлиги учун кўпинча маънавий-ахлоқий жиҳатлари мавжуд.

Кўп ҳолларда оммавий ахборот воситалари болалар мавзусини ёритганда ёки бола шахси билан боғлиқ маълумотларни берганда исми ўзгартирилди, дейиш билан ахборот манбасини сир тутлади. Аммо бола исмини ўйлаб топилган исмга ўзгартирилгани билан унинг шахсига тааллуқли бутун тафсилотлар берилдику? Умуман бундай таваккалчилик бола шахсини ошкор қилмайди, унга тегишли маълумотлар сир сақланади деб, ким кафолат беради?

Жилмайиб турган қизалоқ сурати

Очиқ айтиш керакки, баъзан журналистлар шахсга тегишли бўлган (персонал) маълумотлар билан ишлашни билган тақдирда ҳам негадир болаларга алоқадор ахборотларни олишда уларни шахс сифатида кўрмаслик ҳолатлари учрайди. Тўғри, шахсга тааллуқли ахборотлар билан ишлаш бўйича қонунчилик журналистдан ўта эҳтиёткорликни талаб этади. Чунки у фаолият олиб борадиган оммавий ахборот воситасининг маълум нашри жамиятдаги ижтимоий вазифани бажарар экан, ҳар қадамда шахсий маълумотлар билан ишлашга тўғри келади. Шу боис, журналист инсоннинг, шунингдек болаларнинг дахлсиз ҳуқуқларини ҳурмат қилиши ҳамда улардан тўғри фойдаланиши керак.

Журналист ахборот манбаидан ахборот олиши учун, аввало, ўрганаётган манбаи ҳақида яхши билимга эга бўлиши, сўзамол, хушмуомала бўлиши лозимки, ахборот берган манба у ҳақда ёмон таассуротда қолмасин. Қолаверса, ахборот манбаининг ахборот

беришдаги катталар розилиги керак бўлади. Хўш, бола ҳуқуқлари ва болалар мавзусини ёритишда журналистлар қандай манбалардан фойдаланадилар? Бунинг учун:

Журналистлар маълумотлар базаси эга бўлиши керак. Аввало, доимий болалар мавзусида ёзадиган ёки энди ёзмоқчи бўлган ҳар бир журналист бу йўналишда ўз маълумотлар базасини яратиши зарур. Унга 50-60 та турли хил лавозимда ишловчи ва бевосита болалар масалалари билан шуғулланувчи ташкилотларнинг, юридик ва жисмоний шахсларнинг телефон рақамлари, электрон почталари, манзиллари кўрсатилган рўйхат киради. Мазкур рўйхат зарур пайти ҳар қандай жанрдаги материал таёрлаш учун керакли маълумотларни келишилган шаклда (хат, сўров орқали, учрашиб ёки телефон орқали) олиш имконини беради.

Давлат ташкилотлари ва муассасалари ходимлари зарур ахборотларни ўз вақтида фуқарога бериши керак. Бу ахборот олиш эркинлигининг асосий тамойили ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 30-моддасида, ҳамда “Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида” ги қонуннинг 4,7 – моддасида ҳамда “Ахборот олиш принциплари тўғрисида”ги қонуннинг 6,8 – моддасида айнан шундай ахборотлар назарда тутилади. Бундай ахборотни бериш давлат органлари, жамоат бирлашмалари, корхона, муассаса, ташкилотлар ва мансабдор шахсларнинг ҳуқуқи эмас, балки мажбуриятидир. Агар бундай ахборотлар берилмаса ёки асосиз рад этилса, мансабдор шахслар Ўзбекистон Республикаси “Маъмурий жавобгарлик тўғрисида” ги Кодекс¹⁰²нинг 44-моддасига биноан маъмурий жавобгарликка тортилади.

Аммо 99 фоиз ҳолатда юридик шахслардан зарур ахборотни олиш жуда ҳам қийин. Аксариат ҳолларда улар ёзма равишда мурожаатни талаб этадилар ва тартибга биноан 30 кун ичида унга жавоб қайтарадилар. Бу жуда ҳам катта давр бўлиб, зарур ахборот унғача ўз қиймати ва долзарблигини йўқотади. Кўпинча бундай шахслар берган маълумотлар куруқ ва расмий бўлиб, фақатгина ҳисоботлар учун тайёрланган далиллар билан чегараланадилар. Албатта, бундай пайти улар билан иш кабинетида эмас, норасмий жойларда учрашиб, мулоқот қилиш кўпроқ ижобий натижа беради.

Болалар ҳуқуқлари бўйича ёки болалар мавзулари бўйича муайян маълумотларга эга, муҳим ахборот манабаларидан бири бу - **жамоат ташкилотлари** ҳисобланади. Мазкур ташкилотлар вакиллари кўпроқ ўзларининг фаолиятидаги ижобий томонларни кўрсатиш, ўз-ўзларини реклама қилишни ўйлайдилар, аммо улар болалар билан расмий, шунингдек, норасмий равишда ишлаш борасида бой тажрибага эгалар. Улар билан яқиндан алоқа ўрнатиш журналист томонидан материални турли хил воқеа ва ҳолатлар билан бойитиш ва уни ўқишли чиқишини таъминлашга хизмат қилади.

Мамлакатимизда фаолият кўрсатаётган **нодавлат ноижорат ташкилотлари (ННТ)** болалар ҳуқуқлари, муаммолари, умуман, болалар мавзусига тааллуқли барча масалалар бўйича керакли маълумотлар ва муайян муаммоларни бартараф этиш борасида бой тажрибага эга. Уларнинг мазкур йўналишдаги давлат сиёсати билан ҳамоҳанг иш олиб бориши журналистнинг кўпгина саволларига жавоб топиши ва ўрганаётган мавзусини атрофлича ёритиш имконини беради.

Катталар билан гаплашиб турган бола сурати

Айниқса, болалар ҳуқуқлари ва муаммолари билан боғлиқ мавзуларни ёритишда журналистлар кўпроқ – **ҳуқуқшуносларга** эҳтиёж сезадилар. Чунки, ҳуқуқшунослар бола ҳуқуқлари масаласидаги меъёрий ҳужжатлар, қонунларни шарҳловчи соҳа мутахассиси, балки болалар ҳуқуқбузарликлари борасида қимматли маълумотларга эга ахборот манбаи ҳамдир. Аммо кўп ҳолатларда журналистлар улар билан ишлаганда ўз ҳисоботларини

бериш билан чекланишларига ёки фақат уларнинг расмий ҳисоботлари, суд мажлисларининг қарорларидангина фойдаланишга рухсат беришларига йўл қўймасдан, кўпроқ мутахассислиги билан боғлиқ амалий тажрибаларига тааллуқли манбаларни олишга интилишлари зарур.

Ҳар қандай мавзуни, шунингдек, болалар мавзусида ёзадиган журналист ўзлари расмий мурожаат этадиган манбалардан ташқари бошқа ахборот манбаларига, айтайлик **интернет, агентликлар ёки турли ахборот захираларига (архивлар, фондлар, кутубхона, газета тахламлари, кино, аудио, видеотекалар)** мурожаат этадилар.

Доимий равишда муайян мавзуни ёритиш, миллий ва хорижий тажриба билан танишиб боришга, айниқса бу масалада хорижий ахборотларни кузатишни талаб этади. Бунда журналист учун энг қулай восита – интернет ҳисобланади. У орқали журналист бошқа мамлакатларда, ташкилотларда қандай янгиликлар бўлаётганидан бохабар бўлади. Аммо интернетдан фойдаланганда журналист ундаги маълумотларни доимий равишда текшириб бориши зарур. Жаҳон журналистикаси назариясида муҳим талаб ҳисобланаган ҳар қандай ахборотнинг тўғрилигини камида икки манбадан текшириб кўриш, бевосита интернетга ҳам тааллуқлидир. Айниқса, интернет манбаларидан фойдаланганда, зарур маълумотларни олишда имкон қадар лицензияга эга, расмий давлат сайтларига мурожаат этиш мақсадга мувофиқдир. Шунингдек, бола ҳуқуқлари билан боғлиқ маълумотларни турли агентликлар, архивлардан ҳам олиш мумкин. Бу маълумотлар ўтмиш билан бугунги кунни солиштиришга ёрдам беради. Маълумотлардан фойдаланганда, муаллифлик ҳуқуқи талабларига риоя этган ҳолда, албатта манбани кўрсатиш зарурдир.

4-5 та турли ҳолатдаги болалар сурати

Юқорида ахборот манбаси жамиятнинг ўзи эканлигини таъкидлаган эдик. Бола ҳуқуқлари, умуман болалар мавзусини ёратишда асосий манба – **болаларнинг ўзлари** эканлигини унутмаслик керак. Айниқса, болалар мавзуидаги турли ижтимоий репортажлар тайёрлаш ёки интервью болаларнинг ўзларидан маълумот олишни талаб этади. Бу талаб материалнинг жонли ва ишонарли чиқишини таъминлайди.

Бола ҳуқуқлари билан боғлиқ мавзуларни ёритишда муҳим ахборот манбалари бўлиб, **уларнинг ота- оналари, дўстлари ёки қариндошлари** хизмат қилиши мумкин.

Болали оила сурати

Бу манабалар қўшимча қизиқарли маълумотларни олишга, материални фикрлар билан бойитишга хизмат қилади. Бунинг устига болалардан ахборот олишда, агар у 14 ёшга тўлмаган бўлса, унинг ота-онасидан рухсат олиш зарур бўлади. Журналист ушбу манбалардан ахборот олишда субъектив салбий фикрларни ҳаққонийсидан ажратмоғи лозим.

! *Турли манбаларнинг ўзаро уйғунлигини, мазмунан ҳамоҳанглигини қандай таъминлаш мумкин? Бунинг учун, аввало:*

- *Воқеа қатнашчиларининг фикрларини жамлаш ва саралаш;*
- *Манбалар ҳолислиги ва ҳаққонийлигини текшириш ва унинг тўғрилигига ишонч ҳосил қилиш;*
- *Журналистик материалда фикрлар хилма-хиллигига эришиш;*
- *Расмий манбалардан тўлақонли фойдаланиш;*
- *Манбалар масала моҳияти очиб беришига эришиш.*

Назорат саволлари:

1. Аммо ахборотнинг ўзи қаердан олинади?
2. Журналистнинг ахборот олувчи асосий манбаси нима?
3. Журналист ахбороти дегандан қандай ахборотни тушунасиз?
4. Ахборот олиш билан боғлиқ қандай ҳуқуқий меъёрларни биласиз?
5. Болалар мавзусини ёритишда журналистлар қандай ахборот манбаларидан фойланганлари маъқул?

Мустақил ўрганиш учун топшириқлар:

1. Ахборот олиш билан боғлиқ халқаро ва миллий қонунчилик меъёрларини яхши ўрганинг ва ўзлаштиринг.
2. Ахборот манбаларини билан ишлашда журналистларнинг асосий хусусиятларини аниқланг.
3. Ахборот манбаларини ўрганинг ва таснифланг.

5.2§. Халқаро ва миллий журналистикада болалар мавзусининг акс этишида ахлоқ кодексларига амал қилиш

Журналист касби ижодий касбдир, яъни бу касб ОАВларида ишлаш, матбуот материалларини ёзиш ва тайёрлаш, босма нашрлари ёки бошқа ахборот воситаларини чиқариш ва тарқатишда бевосита иштирок этиш, фаолият олиб бориш демакдир.

Журналистнинг ҳуқуқлари, бурчлари, мажбуриятлари ва жавобгарлиги Ўзбекистон Республикаси “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”¹⁰³ги қонуннинг 3, 4, 6, 9, 10, 25-26, 28 моддаларида, “Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида”¹⁰⁴ги қонуннинг 3, 8, 10-13 моддаларида ҳамда “Журналистик фаолиятни ҳимоя қилиш тўғрисида”¹⁰⁵ги қонуннинг 3 - 15 моддаларида кўрсатиб берилган.

Журналистнинг фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиш объекти-ахборотни излаш, олиш ва тарқатиш билан боғлиқ ижтимоий муносабатлардир.

Журналист ахборот олиш учун давлат органлари фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар ва ташкилотларга мурожаат этиш ҳамда давлат сири ёки қонун билан қўриқланадиган бошқа сирни истисно этган ҳолда ҳужжатлар, материаллар ва ахборотдан фойдалана олиш ҳуқуқига эгадир¹⁰⁶.

Журналистнинг ўз ҳуқуқ ва эркинликларига жиддий муносабатда бўлиши, улардан онгли равишда фойдаланиши жуда зарур. Сўз- кучли қурол, қонунчилик журналистларга бу қуролдан фойдаланиш ҳуқуқини бериши билан бирга, унинг “кескин тиғи”ни билиб ишлатиш, ғайриқонуний тарзда фойдаланмаслик масъулиятини ҳам юклайди. Агар журналистларга, уларнинг ҳақ сўзларига ноҳақ тажаввузлар бўлса (бундай тажаввузлар ҳамиша юзага келиб туради) уларни ҳуқуқий йўллар билан ҳал этишга ўрганиш, шунга яраша билими ва тажриба орттириш лозим.

Журналист ахборот билан ишлашда қонуний талаблар билан бирга **ахборот олишда журналист ахлоқи ва профессионал маҳорати масалаларига** амал қилиши

103

104

105

¹⁰⁶ Ўзбекистон Республикасининг “Журналистик фаолиятни ҳимоя қилиш тўғрисида”га қонуни, 5-модда.

зарур. Шу маънода қайд этиш жоизки, ҳар қандай ахборот манбаи ортида инсон шаъни, тақдири, обрӯси туришини унутмаслик керак. Шунингдек, журналистика соҳасида ҳам ўзининг назарий-амалий, ҳуқуқий асослари билан бирга, одоб (этика) тамойиллари, маромлари ва қоидалари ҳам мавжуд.

! Этика (грекча “урф, одоби” маъносини англатади) - одоб-ахлоқнинг назарий асослари ва амалий қоидалари ҳақидаги билимлар фалсафанинг таркибий қисми сифатида шаклланган.

Жамиятда инсонларнинг яшаш тарзи муайян қоидаларга, меъёрларга, анъана ва қадриятларга амал қилиши билан бирга бевосита инсонларнинг юриш-туриши, ўзини тутиши, муомала одоби жамиятдаги ўрни, мавқеи, кишилар билан муносабатлари билан боғлиқ билим ва кўникмаларга амал қилишни тақазо этади. Жамиятдаги турли соҳаларнинг ривожланиши, бевосита соҳаларга тааллуқли бўлган одоб-ахлоқ нормаларига бўлган эҳтиёжни юзага келтирди. Масалан, банк этикаси, тиббиёт этикаси, ҳуқуқ этикаси, педагогика этика, талаба ёки ўқитувчи этикаси каби ҳар бир соҳанинг ўз одоб-ахлоқ меъёрлари бор. Табиийки, журналистика соҳаси ҳам бундан мустасно эмас.

Ногирон бола сурати

Журналист касбий одоби – ҳуқуқий жиҳатдан қайд этилмаган, лекин ижодкорлар доирасида қабул қилинган, жамоатчилик фикри кучи, касбий ижодий ташкилотлар томонидан қўллаб-қувватланадиган маънавий тамойиллар, маромлар, одоб қоидаларидир. Журналист одобининг ёзилган ва ёзилмаган қоидалари бор.

! Ёзилмаган қоида-журналист виждонидир. У номус кодекси ҳам дейилади.

Одоб- ахлоқ маромлари ҳам “ташқаридан”, ҳам “ичкари”дан назорат этиб турилади. Журналист кўлига қалам, микрофон, камера олар экан ҳамиша бир нарса диққат марказида турмоғи лозим: ёзганлари (айтганлари, тасвирни кассетага туширганлари)ни адитория қандай қабул қилади, ҳақ гапни айтяптими, ёлғон-яшиқ аралаштирмаптими, кишиларнинг нафсониятига тегмаяптими, деган саволларга жавоб берувчи шахсий масъулияти ҳисси бўлмоғи лозим. Агар бундай масъулият бўлмаса, у ўзини, кейинчалик таҳририятини уялтириб қўйиши мумкин.

Аслини олганда, масъулият билан одоб – (бамисоли эт ва тирноқ) ўзаро чамбарчас боғлиқ тушунчалар ҳисобланади.

Журналист ва аудитория (ўқувчи, эшитувчи, томошабин) ўртасидаги муносабатлар доимо ўзаро ҳурмат асосида, ҳалол, самимий бўлмоғи лозим. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, журналист бир пайтнинг ўзида ҳам ахборот манбаи, ҳам қаҳрамон, ҳам расмий шахс, ҳам жамоа (таҳририят) каби ижтимоий характерга эга вазифаларни адо этади. Шу билан бирга булар-касб одобиди муҳим ҳалқалар ҳисобланади. Бунда журналист феъл-атвори, характери, ҳалоллиги, ростгўйлиги, фазилатлар қусурлари ўта муҳим аҳамиятга эга. Одоб тамойиллари ичида ҳаққонийлик, холислик энг олдинги ўринларни эгаллайди. Ёлғон, бўхтон, сохта ахборот, тўқиб чиқарилган материал муаллифнинг ҳам, нашрнинг ҳам юзини шувут қилади, баъзан раддия эълон қилиш, судга бериб, жавобгарликка тортилишгача бориб этади.

Масаланинг нозик томони шундаки, бола ҳуқуқларини ёритишда журналист воқеалар, болалар ҳақида ҳикоя қилар экан, у жамият номидан иш кўради, ижтимоий-сиёсий жиҳатдан баҳо беради, жамоатчилик фикрини шакллантиради.

Маълумки, одоб муаммоси ҳуқуқ муаммоси (жавобгарлик) билан доим ёнма-ён юради. Одоб қоидаларининг бузилиши кўп ҳолларда ҳуқуқни билмасликдан келиб чиқади (масалан, суд ҳукми эълон қилинмай туриб, жиноят содир этган болани айблаб мақола ёзиб бўлмайдди, бу нарсани баъзилар, айниқса, ёш қаламкашлар билишмайдди). Шу боис, журналист жамиятдаги турли мавзуларни, айниқса, болалар ва уларнинг ҳуқуқлари билан

боғлиқ масалаларни ёритишда журналист ҳуқуқи куйидаги ҳужжатлар орқали ҳимоя қилинади.

1. Мамалакат конституцияси.
2. Парламент қонунлари.
3. ОАВ органларини қайд этиш, рўйхатга олиш.
4. Мулкчилик ҳуқуқи.
5. Жавоб қилиш ва (ёки) раддия бериш ҳуқуқи.
6. Тухмат учун жазолаш.
7. Мўътабар йиғин, анжуманларга бориш ҳуқуқи.

Ахборот манбалари билан ишлашда журналист аввало миллий ва халқаро қонунчилик меъёрларига амал қилиш керак. Қонунчилик меъёрларида ахборот манбалари ҳуқуқи алоҳида моддалар билан ҳимоя қилинади. Унга мувофиқ журналист ахборот манбасини фақат унинг розилиги билан ошкор этиш мумкин. Ахборот манбасини ошкор этмаслик журналистнинг ҳуқуқи эмас, балки юридик мажбуриятдир. Бу қонунда белгиланган бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот олиш кафолатлари ва эркинликлари тўғрисидаги”¹⁰⁷ Қонуннинг 10-моддасида “Оммавий ахборот воситалари ахборот манбаини ва таҳаллусини қўйган муаллифнинг кимлигини унинг розилигисиз ошкор этишга ҳақли эмас. Ахборот манбаи ёки муаллифнинг кимлиги фақат суд қарори билан ошкор этилади” дейилган бўлса, 11-моддада ахборотнинг тўғрилиги учун жавобгарлик белгиланган. Унга мувофиқ “Оммавий ахборот воситалари эълон қилинаётган ахборотнинг тўғрилигини текшириб кўришлари шарт ва улар ахборот берувчи билан биргаликда унинг тўғрилиги учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда жавобгар бўладилар” дея қайд этилган.

! ЮНИСЕФ тавсияларига биноан бола ҳуқуқларини ёритишда бир қанча ахлоқ қоидаларига риоя этилиши зарур бўлиб унга биноан:

- боланинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳар қандай шароитда ҳурмат қилиниши;
- болалар ҳақидаги журналистик материаллар уларнинг фикрлари бошқалар томонидан эшитилиши лозимлигини таъминлаш;
- журналист материали объекти бўлган инсонларни у хоҳ катта бўлсин, хоҳ бола ҳурмат қилиши, уларнинг касаллиги ва жисмоний камчилиги борасида бирор бир ортиқча гап-сўз, имо-ишора қилмаслик;
- журналист объекти бўлган ногирон инсонни ҳақоратламамаслик, ўз материалида қаҳрамонининг руҳиятига салбий таъсир кўрсатмайдиган сўзлардан фойдаланмаслик;
- болага руҳий зарар етказмаслик;
- субъектив, ҳиссиз, болани камситувчи саволлардан фойдаланмаслик;
- болаларнинг жинси, ирқи, ёши, мақоми, дини, маълумоти, жисмоний хусусиятларига қараб суҳбатлашиши;
- болалардан уларнинг ўзлари шахсан қатнашмаган воқеаларни сўзлаб беришни сўрамаслик;
- болани алдаб, ундан интервью олмаслик. Боланинг ота-онаси ёки шахс бола журналист билан гаплашаётганини билиши;
- суҳбатлашишдан олдин журналист ўз мақсадини очиқ баён этиши;
- боланинг ота-онасидан, васий шахсдан интервью, суратга ва видеога олиш учун ёзма рухсат олиш, ушбу рухсат бола, унинг ота-онаси, васий шахс бунга мажбурламаган ҳолатда олинishi;
- бола ўз хатти-ҳаракатларини онгли равишда амалга оширса ва ёши 16 дан юқори бўлса интервью унинг рухсати орқали амалга оширилиши лозим.

Бола ҳуқуқлари ва болалар мавзуларини ёритишда **журналистнинг манбалар билан ишлаш тамойилларига** амал қилиши зарур. Унга биноан:

- Ҳар доим манбанинг очик ва ошқора гапиришига ҳаракат қилиш;
- Манба билан ахборотни етказиш шартларини аниқ келишиб олиш;
- Ҳеч қачон манбаларни фoш этмаслик;
- Ахборот манбаларига танқидий ёндашиш;
- Манбаларда ўзига ишонч уйғота олиш ва уларни авайлаш керак бўлади.

Ахборот манбалари билан ишлашда **халқаро журналистикада қўлланиладиган иборалар мавжуд бўлиб**, бундан болалар мавзусида ёзадиган журналистлар ҳам хабардор бўлишлари мақсадга мувофиқдир.

- **Off the record (чоп этиш учун эмас).** Бу АҚШда кенг тарқалган, Швецияда эса умуман қўлланилмайдиган атамадир. Америка журналистикасида “чоп этиш учун эмас” ёки “протоколдан ташқари” тушунчаси расман белгилаб қўйилган ва аниқ мақомга эга.

- **On the record (чоп этиш учун)** – суҳбатдош (манба) томонидан айтилган ҳамма гаплар унинг исми шарифи ва лавозимини тўлиқ ёки қисман кўрсатган ҳоолда берилиш мумкин.

- **Background (фон)** – манбасини аниқлаштирмай ҳам фойдаланиш мумкин бўлган ахборот. Суҳбатдош журналистдан мақолада ўзининг исми шарифи, лавозими ва ўзи вакили бўлган ташкилот номи кўрсатилмаслигин талаб қилиши мумкин.

ОАВда бола ҳуқуқларининг ёритилишида халқаро (миллий) ахлоқ кодексларига амал қилиш масалалари муҳим аҳамият касб этади. Албатта журналистика факультети талабалари билан биргаликда бевосита болалар масалаларини ёритувчи журналистлар ҳам мазкур тажрибадан хабардор бўлишлари ва ўз фаолиятлари доирасида халқаро меъёрларга амал қилишларини мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз. Бунинг учун улар куйидаги халқаро меъёрлардан хабардор бўлишлари лозим.

Бирорта қишлоқ боласининг сурати

Болалар масалаларини ёритувчи Халқаро журналистлар федерацияси меъёрлари ва тамойиллари 1998 йил майда Бразилияда эълон қилинган бўлиб, 2001 йил Халқаро журналистлар федерациясининг Сеулдаги конгрессида расман қабул қилинган ва кучга кирган. Унга кўра:

- * Барча журналистлар энг юқори профессионал ва ахлоқий меъёрларга риоя этишлари ва ОАВда Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияси ҳолатларини доимий равишда ёритиб боришлари лозим.

- * ОАВ бола ҳуқуқларининг бузилиш ҳолатларини кўриб чиқишлари, уларнинг хавфсизлиги, шахсий ҳаётлари, таълим, тиббий ва ижтимоий ёрдам, химоянинг таъминланишини кенг ёритишлари лозим. Болалар шахсий ҳаётга бўлган ҳуқуқларини таъминланганлигини кўрсатиб беришлари керак.

- * Бола ҳаёти масалалари ва фаровонлиги борасидаги журналистик фаолият доимий равишда болалар ҳолатининг жуда ҳам нозиклиги жиҳатидан амалга оширилиши лозим.

- * Журналистлар ва ОАВ ташкилотлари болалар масалаларини ёритаётганда юқори ахлоқий меъёрларга риоя этишлари лозим. Улар:

- бола ҳуқуқларини ёритаётган журналист аниқ ва конфедиционал маълумотларни беришлари;

- болаларга зарар етказувчи маълумотлар, фотосуратларни беришлардан қочишлари;

- болалар билан боғлиқ стереотибли ва сенсацион материалларни беришга интилмасликлари;

- материал эълон қилинганидан сўнг, унинг салбий оқибатини олдиндан кўра билишлари ва бунга йўл қўймасликлари ҳамда болалар учун оқибатларни бартараф этишлари;

- болаларни визуал ёхуд бошқа идентификацияни амалга оширмасликлари;
- ОАВда иложи борича болаларнинг ўз фикрларини айтишларига ташқи босимсиз имкон беришлари;
- болалар томонидан берилган ахборотни мустақил равишда текшириб кўришлари ва ушбу ахборотни берган болалар ҳаётини таҳликага қўймасликлари;
- болаларнинг салбий жинсий ҳолатларда тасвирлашдан қочишлари;
- иллюстратив материаллар олиш учун очиқ ва тўғри усуллардан фойдаланишлари;
- болалар номидан чиқувчи ёхуд улар манфаатларини ҳимоя қилувчи ҳар қандай ташкилотни олдиндан текширишлари;
- болалар, уларнинг васийлари, ота-оналарига агарда болалар манфаатларига зид келадиган бўлса ахборот берганликлари учун ҳақ тўламасликка мажбурдирлар.

Бирор иш билан машғул боланинг сурати

Журналистлар барча материалларни танқидий нуқтаи назардан ўрганишлари лозим. Оммавий ахборот воситалари болалар ҳуқуқлари билан боғлиқ ҳолатларни ўрганиш ва улар ҳақда хабар бериш билангина чекланиб қолмасдан, мавзуга чуқурроқ кириб бориб, улар манфаатлари ва келажагига фойда берадиган материалларни тайёрлашга интилишлари мақсадга мувофиқдир.

Назорат саволлари:

1. Журналист касбининг ижодий эканлиги, унинг олдига талаб қўя оладими?
2. Касб одоби деганда нимани тушунасиз?
3. Журналист касб одоби қандай мезонларга асосланиши керак?
4. Журналист ижтимоий вазифасининг касб одобига қандай алоқаси бор?

Мустақил ўрганиш учун топшириқлар:

1. Журналистнинг ҳуқуқи, мажбурияти ва масъулиятини ўрганинг ва бир-бирдан фарқини аниқланг.
2. Ахборот манбаларини билан ишлашда журналист қандай ахлоқ меъёрларига амал қилишини мисоллар ёрдамида аниқланг.
3. Болалар мавзусини ёритишда журналистнинг касб одоби меъёрларини бузганлиги билан боғлиқ мисолларни топинг.

6-БОБ. БОЛАЛАРНИ ОАВДА ЁРИТИШ АМАЛИЁТИ

6.1§.ОАВ болаларнинг фикр айтиш минбари сифатида

Мамлакатимиз аҳолисининг аксарият қисмини болалар ташкил этишини инobatга оладиган бўлсак, бола ҳуқуқларини ўрганиш ва уларга асосий эътиборни қаратиш ҳозирги даврнинг долзарб масалаларидан биридир. Бунинг амалий ифодаси сифатида таълим муассасаларида, турли хил учрашувлар, семинарлар, давра суҳбатлари ўтказилиб, бола ҳуқуқининг мазмуни ва унга амал қилиш билан боғлиқ масалаларга жиддий эътибор қаратилаётир. Бу борада БМТнинг болалар жамғармаси ЮНИСЕФ амалий кўмак бериб келётган ҳеч кимга сир эмас. ЮНИСЕФ кўмагида амалга оширилаётган лойиҳалардан бири оммавий ахборот воситалари ходимлари учун ўтказиб келётган “Оила институтини мустаҳкамлашга оид масалаларни илгари суришда Ўзбекистон ОАВ салоҳиятини

ошириш” мавзусидаги семинар-тренингларда¹⁰⁸ бола ҳуқуқлари, боланинг оиладаги ўрни, мазкур масалани ёритишда журналист этикаси хусусида сўз юритилади. Бундай семинар-тренингларни ташкил этишдан кўзланган асосий мақсадларидан бири республика ОАВсида бола ҳуқуқлари борасида чоп этилаётган ҳамда эфирга узатилаётган материаллар мониторинги натижаси сабаб бўлди. Унга кўра оила масалалари ва бола ҳуқуқларини мавзусининг оммавий ахборот воситаларида ёритиш мунтазам эмаслигидир. Ёритилаётган матеиалларнинг аксарияти болалар ҳуқуқлари бўйича жамиятимизда амалга оширилаётган ишларнинг ифодаси бўлган тадбирлар билан боғлиқ. Мамлакатимизда бола ҳуқуқларига оид давлат дастурлари, меъёрий ҳужжатлар мазмуни ва улар билан боғлиқ тарзда амалга оширилиши лозим бўлган вазифалардан кўзланган мақсадни фуқароларга тушунтириб, шарҳлаб берадиган материаллар кам. Айниқса, ОАВда акс этаётган материаллар мазмунида ҳали ҳам эскича, кўп ҳолларда бир томонлама қарашларнинг мавжудлиги бу мавзуда ёзаётган журналистларнинг билим ва тажрибасининг ҳали талаб даражасида эмаслигидан далолат беради. Ваҳоланки, мамлакатимиз мустақилликка эришгандан бери ўтган давр мобайнида бу соҳада катта ўзгаришлар бўлганлиги, қолаверса даврнинг ўзи бугун дунё болалари ҳаётида бўлаётган ўзгаришларнинг мазмун-моҳиятидан келиб чиқиб, болалар ҳуқуқлари билан боғлиқ мавзуларни кенг ва атрофлича ёритишни тақазо этмоқда.

Таъкидлаш жоизки, ўтган давр мобайнида боланинг жамиятдаги ва оиладаги ўрни, ҳуқуқ ва манфаатлари, уларнинг таълим- тарбиясида таълим муассасалари, ота-онала,р маҳалла сингари ижтимоий институтларнинг ролига талаблар ўзгарган. Шу талаблардан келиб чиқиб ҳар бир ижтимоий институтнинг болалар ҳаёти, унинг оила ва жамиятдаги ўрни, баркамол вояга етишларида бажариши лозим бўлган аниқ вазифалари бор. Аммо бу масалалар билан боғлиқ мавзулар ОАВ етарли даражада ёритилмаяпти. Бу эса оммавий ахборот воситаларининг жамоатчиликни бола ҳуқуқларига доир ахборот билан таъминлашдек асосий вазифасини тўлиқ бажармаётганини кўрсатади. Болаларнинг жамиятимизнинг муносиб фуқароси этиб тарбиялаш, бу борадаги ютуқ ва камчиликлар билан боғлиқ таҳлилий материалларнинг умуман йўқлиги, вояга етмаганлар томонидан содир этилаётган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича қилинаётган ишлар ҳақидаги материалларнинг етарли эмаслиги ОАВ да бола масалалари ва ҳуқуқларини ёритиш бўйича ихтисослашган журналистлар жуда ҳам камлиги эканлигини кўрсатди. Мазкур тренинглар, ана шу муаммоларни бартараф этишга қаратилган.

Мамлакатимизда фаолият олиб бораётган “Тонг юлдузи”, “Класс”, “Билимдон”, “2+2”, “Родничок” каби газеталар ҳамда “Ғунча”, “Гулхан”, “Бибби-терра” ва бошқа шу сингари болалар журналлари фаолият кўрсатади. Ушбу нашрлар фаолиятини ташкил қилишнинг ўзига хос мураккаб томонлари бор. Унинг мураккаблиги, аввало мазкур нашрлар болалар учун чиқарилиши керакми ёки болалар тилиданми деган муаммонинг тўқнашуви билан боғлиқ. Бу эса мазкур нашрлар таҳририят ишини ташкил қилиш, катталар нашрлари таҳририятлари фаолиятдан фарқ қилишда кўринади. Тўғри, ҳар бир таҳририят у қандай аудиторияга мансуб маҳсулотни чиқаришдан қатъи назар, ўзига хос муҳит, иш услуби ва ижодий жамоада мавжуд. Болалар таҳририятлари ҳам бундан мустасно эмас, албатта. Аммо уларнинг ўзига хослиги болаларга аталганлигида ва уларга мос ёндашув бўлишида кўринади. Бу ҳақда “Гулхан” журнали бош муҳаррири Ашурали Жўраев шундай дейди:

- Болалар нашрларида кўпроқ ёшлардан ташкил топган ижодий жамоа билан ишлаш тарафдориман. Сабаби, улар болаликнинг беғубор шўхликлари-ю ширин ташвишларини

¹⁰⁸ Мазкур семинар-тренинглар Хаалқаро журналистларни тайёрлаш маркази, Ўзбекистон босма ОАВни ривожлантириш ва ахборот агентликларни қўллаб –қўвватлаш жамоат фонди томонидан ЮНИСЕФ молиявий қўмагида 2012-2014 йилларда Ўзбекистон Республикасининг барча вилоятларида ўтказилди.

ҳали унутмаган бўлади. Шунингдек, ёш ижодкорлар янгидан янги ғоялар ташаббускори саналади.¹⁰⁹

Ушбу масала юзасидан “Тонг юлдузи” газетаси бош муҳаррири Феруза Жалилованинг фикрлари қуйдагича: “Таҳририятда ўзига хос ижобий муҳитни шакллантириш нафақат бош муҳаррирга, балки жамоанинг ҳар бир аъзосига бевосита боғлиқ. Болалар дунёсидаги воқеаларни, уларнинг ўй-мақсадларини боғча ва мактабларга бориб, уларнинг ўзи билан суҳбат курган ҳолда ўрганиш керак, деб ҳисоблайман. Болалар учун ёзишнинг ўзига хос мураккаб томонлари бор...”¹¹⁰

Таассуфки, бизда болалар журналистикаси мактаби мавжуд эмас. Бу йўналишда ижод қилаётган журналистлар ҳам таҳририятнинг ўзида шаклланади. Шунинг учун журналист кадрларни тайёрлайдиган олий ўқув юртлирида мазкур йўналиш бўйича алоҳида бўлим ташкил этилиши мақсадга мувофиқ, деб ўйлайман.¹¹¹

Худди шу фикрларни тасдиқлаган ҳолда “Ғунча” журнали бош муҳаррири Дилфуза Шомаликованинг қуйидаги мулоҳазаларини келтириш жоиз, деб ҳисобаймиз:

“Бугунги болалар нашрлари ва унда фаолият юритаётган ижодкорларга қаратилаётган эътибор ҳақида сўз кетганда бир фикрни алоҳида таъкидлашни истардим. Бизда болалар журналистикаси мактаби яратилмаганини инobatга олган ҳолда шу йўналишда катта тажрибага эга бўлган ижодкорлар билан соҳага эндигина кириб келаётган ёш журналистлар учун маҳорат мактаблари ташкил этиш ҳар томонлама аҳамиятлидир. Бу, ўз ўрнида, шу соҳага қизиқувчи ёш ижодкорларни тарбиялаб, болалар журналистикаси ривожига муҳим ҳисса қўшади. Бинбарин, болаларга эртанги кун эгаси деган катта ишонч билан қараш керак”.¹¹²

Ўзбекистон Республикасида ҳар бир боланинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва манфаатлари қонуний ҳимоя қилинишига қарамай, афсуски объектив ва субъектив сабабларга кўра барча оилаларда болаларнинг тадбирлардаги тенг ҳуқуқли иштироки таъминланмайди. Тўғри, ўзбек оилаларда болаларнинг иштирокисиз ўтказилиши лозим бўлган миллий маросимлар, оилавий тадбирлар ҳам йўқ эмас. Масалан, боланинг балоғат ёшига етмаганлиги боис уни оилавий (совчилик, оила қуриш ёки ажралишлар, ота-оналарнинг шахсий муносабатлари билан боғлиқ муҳокамалар, иқтисодий масалалар, қариндош-уруғлар муносабатлари, тўй ёки маракалар режаси) маслаҳатлар билан боғлиқ турли тадбирларга қатнашишини муҳим деб ҳисоблашмайди.

Тўй боланинг расми

Лекин бевосита боланинг шу оила аъзоси сифатида қатнашиши керак бўлган тадбирлар тўй-маракалар, туғилган кунлар, байрамлар, ота-оналарнинг болаларга алоқадор бўлган муносабатлари билан боғлиқ масалалар, буви-боболарга алоқадор бўлган тадбирлар, оиланинг бюджети, сарф-ҳаражатлар муҳокамаси, боланинг ўқиши, мактабдан ташқари таълим муассасалари (муסיқий мактаб ва тўғараклар) ва спорт секциялари танлаш билан боғлиқ муҳокамаларда, маданий-маърифий, дам олиш масканларидаги иштироки таъминланмайди. Бу эса табиий равишда боланинг кайфиятига таъсир кўрсатиб, унинг тўлақонли шахс сифатида шаклланишига тўсқинлик қилади. Бу аввало болаларнинг ота-оналар томонидан, “у ҳали бола кичкина, кўп нарсага ақли етмайди” деган мазмунда шахс сифатида кўрмасликлари, уларнинг фикрларини инobatга олмаслиги, уларга тенг шахс сифатида қараб зиммасига маълум бир масъулият юкламаслик, ОАВда фарзандлар номидан катталарнинг гапириши ва ҳоказоларда кўринади. Бунда аксарият ҳолатларда журналист аниқ боланинг исми ва фамилияси, манзилини аниқлаган ҳолда унинг номидан

¹⁰⁹ Болалар журналистикаси: ижодий жараёндаги ўзига хослик// “Жамият” газетаси, 2012. 1-июнь

¹¹⁰

¹¹¹ Ўша манба.

¹¹² Ўша манба.

чиқиш қилади. Бунда журналистларнинг ўз ишига бўлган масъулиятсизлиги яққол кўринади.

Ҳаётимизда вужудга келаётган мазкур камчиликларни бартараф этиш учун, аввало аҳоли ўртасида бола ҳуқуқлари бўйича кенг тушунтириш ишларини олиб бориш зарур. Бу борада оммавий ахборот воситалари аҳолини кўтарилаётган мавзу бўйича хабардорлигини оширишга эришиши лозим. Журналистларнинг болалар ҳуқуқлари билан боғлиқ мавзуларни тўлақонли ёритишлари учун билим ва кўникмаларини тренинглар орқали ошириш, уларнинг давлат ва жамоат ахборот манбаларидан зарур маълумотларини олишга эришиш лозим. Фақат шундагина биз том маънода инсоннинг хоҳ у катта бўлсин, хоҳ кичик тўлақонли ҳуқуқ, мажбурият ва эркинликларини амалга оширувчи фуқаролик жамияти қуришга эришамиз.

6.2§. Болаларни сўровномадан ўтказиш бўйича ЮНИСЕФ тажрибаси

Журналистлар ўз материаллари орқали жамиятга болалар масалаларига тааллуқли мавзуларни тўлиқ очиб беришлари ва тушунишларига имкон яратишлари зарур. Энг аввало, болалар мавзулари ҳаққоний равишда, реал воқеялик асосида ёритилишини таъминлаш мақсадга мувофиқдир.

Республикамизда чоп этилаётган болалар нашрларини варақлар экансиз, аксарият ҳолларда кичкинтойларнинг ўзлари ёзган эмас, балки кўпроқ улар ҳақида ёзилган материалларга дуч келасиз. Бу мақолалар мазмунидан кўпроқ болалар ҳақида катталар қандай фикрда эканлигини билиш мумкин. Негадир журналистларда болаларни одат бўлиб қолган стереотиплар асосида одобли-аълочилар, безори-иккичилар, индамас-тахқирланганлар тоифаларига бўлиш ва мактабда олаётган баҳосига қараб уларга муомала қилиш ҳоллари учраб туради. Албатта, масалага бундай ёндашиш нотўғри. Зеро, аъло баҳоларга ўқийдиган ўқувчилар ўртасида безорилари, паст баҳога ўқийдиганлар ўртасида эса одоблиларига реал ҳаётда кўп дуч келамиз. “Ғунча” журнали бош муҳаррири Дилфуза Шомаликова таъбири билан айтганда¹¹³, “энг тўпалончи болада ҳам бир истеъдод учкуни борлигига” ишониш керак.

Болалар фикрларини билишнинг энг тўғри йўли, улар билан мулоқотда бўлишдир. Тўғри, журналист ўз фаолиятини амалга ошириши давомида турли ёшдаги, тоифадаги, характердаги кишилар билан мулоқотга киришади. Аммо ана шу мулоқотларнинг самарали кечиши журналистнинг маҳоратига боғлиқ. Бу нима дегани? Бу дегани мулоқот борасида ўрганган билимларини амалда тўғри қўллаш олиши зарур. Аммо мутлақо гапиришни хоҳламай, сиздан ўзини олиб қочадиган болакай бўлсачи? У билан қандай “тил” топишиш мумкин? Албатта, “тил”и топилмайдиган одамнинг ўзи бўлмайди. Айниқса болани суҳбатлашишга жалб қилиш мумкин. Журналистикада болалар билан мулоқотга киришнинг ўзига хос психологик талаблари бор.

Журналист ва бола сурати

Тан олиш керакки, бошқа кишиларга қараганда болалар билан мулоқотга киришиш ҳам осон, ҳам қийин. Буни журналистлар яхши биладилар. Шунга қарамай баъзан барибир хатога йўл қўядилар. Аввало, бола билан суҳбатлашганда, унинг характери, дунёқараши, кайфиятига мослашиши, боланинг тилини топгандан кейин ўзи истаган маълумотларга эга бўлиши мумкин. Журналист ахборотга эга бўлиш учун болани ўзига жалб қилишга қаратилган турли йўللар ва усуллардан (боланинг нимага қизиқишини билиб олиб, ўша мавзуда қизикарли воқеани айтиб бериш) фойдаланади. Боланинг ишончга кириш ва уни

бошқариш учун уларнинг кадриятлари билан (болалар ўртасида урф бўлган, айтайлик кийиниш ёки телефон ва ёхуд байрамлар ҳақида) ҳисоблашиши, улар билан боғлиқ факт ва далилларга жалб қилишга интилади. Бу интилишнинг иккита варианты бор. Биринчи вариантда бутун эътибор бола интеллектини нофаоллиги ёки чекланган имкониятларига таъсир кўрсатиш орқали журналист қўллаган усул, (қўллаган ёлғонлари) заруратга ва аниқ мақсадга йўналтирилади. Иккинчи вариантда болага унинг қизиқиши ва эҳтиёжлари билан муайян интеллектуал жиҳатдан мустақилликка эга бўлган шахс сифатида муносабатда бўлади. Ана шу иккинчи вариантнинг таъсир воситаси унчалик фойда бермаслигини инобатга олиб, амалиётда журналистлар ундан кам фойдаландилар. Улар кўпроқ бола тафаккурига таъсир кўрсатишга эмас, балки уни ишончли далилларга ишонтириш усулидан фойдаланганлари маъқул. Бу масалани тўғри ҳал қила олиш журналист принципиал позициясидан келиб чиқиб, кўпроқ унинг ўзига боғлиқ. Шунга қарамай, бундай ҳолатда журналистлар қуйидаги тавсияларга амал қилишлари мақсадга мувофиқдир.

! Журналист боланинг фикрини ҳақиқатдан ҳам қадрлаши, кичкинтойни ўзи билан тенгдошдай кўраётганини унга билдириши керак.

Болалар билан қуйидагича суҳбатлашиш турлари мавжуд:

- турли хил ижодий жанрлардан фойдаланиш (аввало, яхши кўрган шеъри ёки ашуласини айтиб бериши, чизган расмини кўрсатишини илтимос қилиш ва ҳоказо);
- бола билан ўтирган ҳолатда ёки чўкка тушган ҳолда гаплашиш лозим (бола пастдан юқорига қараса, гаплашгиси келмай қолади ва ўзининг ожизлигини ҳис этади);
- суҳбатни айнан сизни қизиқтирган эмас, боланинг ҳаётига бевосита оид мавзулардан бошлаш керак (бунинг учун олдиндан унинг ўқитувчиси ёки ота-онаси, ўртоғи билан танишиб олган маъқул);
- боланинг манфаатларини ўз манфаатларингиздан устун қўйинг;
- унга жиддий оҳангда мурожаат этинг (эркалаш оҳанги болага унинг ҳали ёшлигини яна бир қарра эслатади);
- суҳбатлашаётганда хонада бўлсангиз, эшикни очиб қўйинг (эшиги ёпиқ хонада катта одам билан яқка қолган бола ўзини ноқулай ҳис қилади);
- мактабда бўлса, бола билан директор хонасида эмас, балки ҳовлида ёки синфда, шовқин камроқ жойида ёки таълим муассасасининг боғида суҳбатлашганингиз маъқул (албатта, танланган жой бошқаларга кўриниб туриши керак, бунда ўқувчининг ўз ўртоқлари олдида нуфузи ортади).

Болалар катталар сингари ўзлари ва фикрларига нисбатан ҳурматда бўлишни талаб этадилар. **Болаларга қуйидаги ҳолатлар ёқмайди:**¹¹⁴

- уларнинг жиддий фикрлари ҳазил тариқасида қабул қилинса ва катталарда у кулгига сабаб бўлса;
- ОАВ материалларида қизиқиш учун “жуда ҳам ақлли бола образини” беришса;
- ҳимояга муҳтож болаларга нисбатан раҳм-шавқат уйғотиш мақсадида уларни ночор ҳолатда кўрсатилса;
- ОАВ болаларга нисбатан ҳукмронлик позициясида бўлса;
- катталар болалар номидан гапиришса;
- болаларни циркдаги ўргатилган ҳайвонлар сингари чиқишларга мажбурлашса;
- катталар болалар фикрлари устидан кулишса;

¹¹⁴ Как интервьюировать детей: руководство для журналистов и других. Сара МакКрэм, Лотт Хью. ЮНИСЕФ /

ПрессВайз. М., 2000. Перевод с английского Розалии Солодовник, адаптация для российской аудитории Маши Гессен.

См. также: INTERVIEWING CHILDREN. A guide for journalists and others, by Sarah McCrum and Lotte Hughes, “Save the Children”, 2000.

- катталар болаларга гап ўргатишса ва улар ўз фикрларини баён этишаётганида уларни бўлиб, гап ўргатишса;
- болаларни пассив ҳолатда тасвирлашса;
- барча болаларни бир муаммоли гуруҳга бирлаштира.

Бундай ҳолатлардан қочиш учун Сара МакКрэм, Лотт Хью журналистлар учун қуйидаги тавсиялар берадилар¹¹⁵:

Болаларни эшита билиш лозим.

Болалардан интервью олганда уларни эшита билиш, фикрларига кулоқ тутиш ва уларни тушунишга ҳаракат қилиш лозим. Болалар уларни эшита олмаган журналистларни дарҳол сезадилар ва улар билан мулоқотда бўлишдан бош тортадилар. Журналистлар биринчи навбатда болаларни тенг суҳбатдош сифатида кўришлари ва уларнинг фикрларига кулоқ тутишлари зарур. Аввало, сиз боланинг ўрнига ўзингизни кўйиб кўринг ва болаллигингизни эсланг.

Турли кўринишдаги болаларнинг 2-3 та сурати

Болалар:

- катталарнинг аралашувисиз ўзлари ҳақида ўз фикрларини айтишни;
- уларга тенг сифатида қарашни;
- ОАВда улар ҳақида берилётган материаллар ҳақида ўз фикрларини билдиришни **истайдилар;**

Болаларга:

- ўзлари ҳақида ўзлари катталарнинг аралашувисиз гапириш;
- катталар уларни ўзлари билан тенг кўришлари;
- уларнинг фикри билан қизиқишлари;
- билимларини ҳурмат қилишлари¹¹⁶ **каби ҳолатлар ёқади.**

Болалар билан суҳбатлашганда энг асосий эътибор уларни тинглашга қаратилиши керак. Фақат ўзларини қизиқтирган саволларни берадиган катталар билан болалар тезда зеркиб қолади. Бу ҳолда, болалар билан суҳбатлашишдан олдин журналист бу жараёнга албатта, тайёргарлик кўриш лозим. Бола билан суҳбат қуришдан олдин журналистларга қуйидаги ҳолатлар тавсия қилинади:

- боланинг ота-онаси ёки ўқитувчиси билан учрашиб, мавзуга оид қўшимча маълумот тўпланг;
- гиёҳванд ёки ОИТС билан зарарланган бола билан суҳбатга бораётганда “қоғоз” га ўралган саволлар тайёрлаб қўйганингиз маъқул;
- суҳбат чоғида соатингизга қарайвермаслик учун, интервьюга кўпроқ вақт ажратинг;
- иложи бўлса, интервью оладиган болакай билан олдин бир неча маротаба учрашинг, чунки нотаниш одамларга болалар кулфи-дилини очавермайдилар.

Катталар ва болаларнинг сурати

Кичик суҳбатдошингиз билан учрашдингиз. Хўш, учрашув чоғида нималарга эътибор бериш керак?

- Аввало, бола ўзини эркин ҳис қилиши учун мавзуга оид бўлмаган масалаларда гаплашиб, болани бир оз ўзингизга ўргатиб олинг. У сиз билан расмий шахс билан эмас, худди яқин кишиси билан гаплашаётгандай ҳис қилсин;

¹¹⁵ Ўша ерда

¹¹⁶ Сара МакКрэм ва Лотт Хью. Как интервьюировать детей. -М., 2000 г. Стр. 80.

- албатта, суҳбатни яхши бошлаб олгач, унга кимлигингиз ва учрашувдан мақсадингизни тушунтиринг;
- унга сиз дея мурожаат этинг, чунки катталарни биринчи учрашувданок “сенсиремайсиз”, тўғрими?
- саволга жавоб беришни истамаса, унга ҳеч қандай тазйиқ ўтказмай, гап оҳангини баландлатмай, мулойим равишда жавоб олишга интилинг;
- суҳбатдошингизга интервью имтиҳон ёки тест эмаслигини, балки унинг фикрлари ва дунёқараши билан яқиндан танишишнинг бир воситаси эканини тушинтиринг;
- суҳбат тугагач, интервью қаерда ва қачон чоп этилишини, албатта уларга айтинг ёки хабар беришингизни билдиринг;
- саволларга яхши жавоб бергани учун кичик суҳбатдошингизни мақташни унутманг.
- Агарда суҳбатингиз сураткаш билан ҳамкорликда олиб борилаётган бўлса, ҳамкасбингиздан суҳбат тугагач, олинган суратларни болаларга кўрсатишни унутманг¹¹⁷.

Мактаб ўқувчиси ёки бошқа бир ҳолатдаги бола сурати

Болакай билан суҳбатга отланган журналистнинг бу борада ўз қарашлари мавжуд бўлади. Аммо доимо кичик респондентга нисбатан ҳурматни сақлаш ва унинг фикрларини эътиборга олиш жоиздир.

Шу ўринда яна бир мулоҳаза, болалар учун ёзилган матн уларнинг сўзлашув тилига мос бўлсин. Тўғри, адабий тил меъёрларига амал қилиш керак. Аммо тил меъёрларидан чикмаслик учун уни мураккаблаштирмаган маъқул. Масалан, бола учун “ташриф буюрди” деган иборанинг ўрнига “келди” ёки “даркор” сўзининг ўрнига “керак” деган сўзни болалар осон тушунади ва ҳоказо. Яна Яйра Саъдуллаева таъбири билан айтганда¹¹⁸, “ёш авлод билан катта авлод ўртасида кўпроқ мулоқотлар ташкил этиш лозим.” Болалар учун ёзилган матнларда тил бойлиги ўшанда ривожланади.

Назорат саволлари:

1. ОАВ болаларнинг фикр айтиш минбари бўла оладими?
2. Болалар билан суҳбатлашиш тамойилларини аниқланг.
3. Болалар нимани исташади ва исташмайди?
4. Болалар билан суҳбатлашганда шахсий тажрибангизда қандай тўсиқларга дуч келгансиз?
5. Болалар билан суҳбатлашганда яна нималарга эътиборли бўлиш керак, деб ҳисоблайсиз?

Мустақил ўрганиш учун топшириқлар:

1. Болалар нашрлари болалар фикрини акс эттирувчи минбар сифатида.
2. Суҳбатдош – бола: муаммо, мулоҳаза, мунсабат.
3. Болалар хоҳиш-истакларининг ОАВда акс этиши.
4. Болалардан интервью олишнинг ўзига хосликлари.
5. Болалар билан интервью олишда ҳалақит берадиган тўсиқлар.
6. Болалардан интервью олиш билан боғлиқ чекланишлар.

¹¹⁷ Ўша ерда. 91-бет.

Фойдаланган адабиётлар:

- 1.1. Каримов И.А. Адолат-қонун устуворлигида. Асарлар тўплами. Т.9. - Тошкент: Ўзбекистон, 2001.
- 1.2. Каримов И.А. Конституция-юртимизда янги ҳаёт, янги жамият барпо этишнинг ҳуқуқий асоси. Т.12. - Тошкент: Ўзбекистон, 2003.
- 1.3. Каримов И.А. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Т.13. -Тошкент: Ўзбекистон, 2005.
- 1.4. Каримов И.А. Инсон, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари – олий қадрият. Т.14. - Тошкент: Ўзбекистон, 2005.
- 1.5. Каримов И.А. Инсон манфаатларини таъминлаш, ижтимоий ҳимоя тизимини такомиллаштириш - устувор вазифамиздир. Т. 15. - Тошкент: Ўзбекистон, 2007.
- 1.6. Каримов И.А. Инсон манфаатлари устуворлигини таъминлаш - барча ислохот ва ўзгаришларимизнинг бош мақсадидир. Халқ сўзи. 2008 йил 9 феврал сони.
- 1.7. Каримов И.А. Мамлакатимизда деморактик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси- Т.: Ўзбекистон, 2010.
- 1.8. Каримов И.А. Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. – Т.: Шарқ, 1998.
- 1.9. Каримов И.А. Бизнинг йўлимиз – демократик ислохотларни чуқурлаштириш ва модернизация жараёнларини изчил давом эттириш йўлидир. Президент Ислом Каримовнинг Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. // Халқ сўзи, 2011 йил 8 декабрь.
- 1.10. Каримов И.А. Демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини шакллантириш - мамлакатимиз тараққиётининг асосий мезонидир.–Т.: 19.Т. Ўзбекистон, 2011.
- 1.11. Каримов И.А. “Юксак билимли ва интеллектуал ривожланган авлодни тарбиялаш – мамлакатни барқарор тараққий эттириш ва модернизация қилишнинг энг муҳим шарт” мавзусидаги халқаро конференциянинг очилиш маросимидаги нутқ // Халқ сўзи, 2012 йил 18 февраль.

2. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар

- 2.1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2003.
- 2.2. Инсон ҳуқуқлари Умумжаҳон Декларацияси. – Т.: Адолат, 1992.
- 2.3. Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция. - Т.: Ўзбекистон, 2002
- 2.4. Инсон ҳуқуқлари (Инсон ҳуқуқлари тўғрисида халқаро билл). Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. А. Абдуқодиров таржимаси. – Тошкент.: Адолат, 1992 .
- 2.5. Ўзбекистон Республикаси “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги Қонуни. Оммавий ахборот воситалари фаолияти соҳасидаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. – Тошкент. 2009.
- 2.6. Ўзбекистон Республикаси “Журналистик фаолиятни ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонуни. Оммавий ахборот воситалари фаолияти соҳасидаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. – Тошкент. 2009.
- 2.7. Ўзбекистон Республикаси “Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида”ги Қонуни. Оммавий ахборот воситалари фаолияти соҳасидаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. – Тошкент. 2009.
- 2.8. Ўзбекистон Республикаси “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги Қонуни. Оммавий ахборот воситалари фаолияти соҳасидаги меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар тўплами. – Тошкент. 2009.
- 2.9. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. Расмий нашр. - Т.: Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги, 2001.

- 2.10. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. – Т.: Адолат, 2004.
- 2.11. Ежегодные доклады ЮНИСЕФ о положении детей в мире (State of World Children Reports) и другие доклады и исследования www.unicef.org
- 2.12. Декларация и План действий ООН «Мир, пригодный для жизни детей». http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/worldchild.shtml

3. Монография, дарслик ва ўқув қўлланмалари

- 3.1. Абдурауф Фитрат. “Ўқув. Ибтидоий мактабларнинг сўнг синфи учун”. Баку. 1917 й.
- 3.2. Андреева А.А. Методика преподавания психологии журналистики и проблемы современной журналистики. М., 2005. 82 с.
- 3.3. Жамилова Б. Ўзбек болалар публицистикаси. –Т., “Фан” нашриёти, 2006 й.
- 3.4. Основы творческой деятельности журн-ста Ред.-сост. С.Г. Корконосенко. СПб.: Знание, СПБИНВЭСЭП, 2000 г.
- 3.5. Сафаров О. Жамилова Б. Болалик - боқийлик тимсоли ёхуд “мухбирликнинг олис йўллари”. – Бухоро., 1991.
- 3.6. Прохоров Е.П. Введение в теорию журналистики: Учебное пособие. М.: Изд-во МГУ, 1995.
- 3.7. “СМИ и права детей”. Media Wise, 2005.
- 3.8. Дўстмухаммадов Х. Журналистнинг касб одоби муаммолари. – Тошкент. Янги аср авлоди. 2007.
- 3.9. Ирсадиев А. Вояга етмаганларнинг ишларини судда юритиш. -Т.: ТДЮИ, 2003.
- 3.10. Астемиров З.А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних. М., 1970.
- 3.11. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 15 сентябрдаги қарорлари. Т.: 2000, 18бет.
- 3.12. Миньковский Р.Г. Особенности расследования и судебного разбирательства дел о несовершеннолетних. М., Госюриздат, 1959; Гинзбург Г.А., Поляк Г.А., Самсонов В.А. Советский адвокат. М. 1968, 200-бетлар, Шпилев В.Н. Участники уголовного процесса. М., 1988.
- 3.13. Уголовная ответственность несовершеннолетних. М., Юрид.лит-ра. 1999, 121-125-бетлар.
- 3.14. Судебная власть. Под.ред. проф.И.Л.Петрухина. М.,2003; Э.Б.Мельникова. Ювенальная юстиция. М.,1999.
- 3.15. Как интервьюировать детей: руководство для журналистов и других. Сара МакКрэм, Лотт Хью. ЮНИСЕФ / ПрессВайз.М., 2000. Перевод с английского Розалии Солодовник, адаптация для российской аудитории Маши Гессен, <http://www.library.cjes.ru>;
- 3.16. Игорь Гузун. Человек, прежде всего. Практическое руководство по журналистике в области человеческого развития. Игорь Гузун, Всеволод Черней; Факультет журналистики и коммуникационных наук Государственного университета Республики Молдова. Независимый центр журналистики. Представительство ЮНИСЕФ в Республике.
- 3.17. Сара Маккрэм ва Лотт Хью. Как интервьюировать детей. М., 2000 г.
- 3.18. Болалар журналистикаси: ижодий жараёндаги ўзига хослик// “Жамият” газетаси, 2012. 1-июнь
- 3.19. www.childline.org.za.
- 3.20. www.childrenfirrst.org.za.
- 3.21. www.childwatch.uio.no.

Илова№1

БОЛА ҲУҚУҚЛАРИ ТЎҒРИСИДАГИ КОНВЕНЦИЯ

БМТ Бош Ассамблеясининг 1989 йил 20 ноябрдаги 44/25-қарори билан қабул қилинган Нью-Йорк, 1989 йил 20 ноябрь. 1990 йил 2 сентябрда 49-моддага мувофиқ кучга кирган Ўзбекистон мазкур Конвенцияга ЎЗР Юқори Кенгашининг 1992 йил 9 декабрдаги N 757-ХП Қарорига мувофиқ қўшилди. Ўзбекистон Республикаси учун 1994 йил 29 июлдан кучга кирди.

МУҚАДДИМА

Ушбу Конвенция иштирокчи-давлатлари,

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Низомида эълон қилинган тамойилларига мувофиқ, жамият барча аъзоларининг ўзига хос бўлган кадр-қиммати, тенг ва ажралмас ҳуқуқлари ер юзида эркинлик, адолат ва тинчликни таъминлашнинг асоси эканлиги эътироф этилганлигини ҳисобга олиб,

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг халқлари Низомда инсоннинг асосий ҳуқуқларига, инсон шахсининг шаъни ва кадр-қимматига бўлган ўз ишончларини тасдиқлаганликлари ҳамда ижтимоий тараққиёт ва турмуш шароитларини яхшилаш борасида кўмаклашишга аҳд қилганликларини эътиборга олиб,

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро ҳужжатларда ҳар бир инсон мазкур ҳужжатларда кўрсатиб қўйилган ҳуқуқ ҳамда эркинликларга ирқи, тана ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқодлари, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулкӣ аҳволи, туғилиши ёки бошқа ҳолатлар билан боғлиқ белгиларига кўра ҳар қандай тафовутдан қатъи назар, эга бўлишини эълон қилганлиги ва розилик билдирганлигини эътироф этиб,

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясига болалар алоҳида ғамхўрлик ва ёрдам ҳуқуқига эгадирлар, деб эълон қилганлигини эслатиб,

Жамиятнинг асосий ташкилоти ҳисобланмиш оила ва тиббий муҳитга унинг барча аъзолари, айниқса, болалар ўсиб-улғайишлари ва фаровонликка эга бўлишлари учун жамият доирасидаги мажбуриятларни ўз зиммасига тўлиқ оладиган бўлишига эришиш мақсадида зарур ҳимоя ва ёрдам билан таъминланиши лозим эканлигига ишонч ҳосил қилган ҳолда,

боланинг шахси соғлом ва ҳар томонлама уйғунлашган ҳолда камолоти учун у оила ғамхўрлигида, бахт, меҳр-муҳаббат ва онгли тушуниш вазиятида ўсиши зарурлигини эътироф этиб,

бола жамиятда мустақил ҳаётга тўла тайёрланиши ва Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Низомида эълон қилинган ғоялар руҳида, айниқса, тинчлик, кадр-қиммат, сабр-тоқат, эркинлик, тенглик ва бирдамлик руҳида тарбияланиши лозимлигини ҳисобга олиб,

болани мана шундай алоҳида ҳимоя қилиш зарурлиги 1924 йилги Бола ҳуқуқлари Женева декларациясида ва 1959 йил 20 ноябрда БМТнинг Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган Бола ҳуқуқлари декларациясида кўзда тутилганлигини ва Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро пактда (жумладан, 23 ва 24-моддаларда), иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида халқаро пактда (жумладан, 10-модда), шунингдек, ихтисослашган муассасалар ҳамда болаларнинг фаровонлиги масалалари билан шуғулланувчи халқаро ташкилотларнинг Низомлари ва тегишли ҳужжатларида эътироф этилганлигини эътиборга олиб,

бола ҳуқуқлари декларациясида кўрсатиб ўтилганидек, «бола, агар у жисмоний ва ақлий жиҳатдан камолотга етмаган бўлса, махсус равишда муҳофаза ва ғамхўрликка, бинобарин, туғилгунча ва туғилгандан кейин ҳам муносиб даражадаги ҳуқуқий ҳимояга муҳтож» эканлигини эътиборга олиб,

ижтимоий ва ҳуқуқий тамойиллар тўғрисидаги декларациянинг болалар ҳимояси ва фаровонлиги, айниқса, болаларни миллий ва халқаро даражаларда тарбиялашга бериш ҳамда асраб олиш пайтидаги ҳимояси ва фаровонлигига доир қоидаларига, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Балоғатга етмаган болаларга нисбатан одил судлов юритишга доир минимал стандарт қоидалари («Пекин қоидалари») ва Фавқулодда ҳолатларда ва қуролли можаролар даврида аёллар ва болаларни ҳимоя қилиш тўғрисида декларация қоидаларига таяниб,

жаҳондаги барча мамлакатларда ниҳоятда оғир шароитларда яшаётган болалар борлиги ҳамда улар алоҳида эътиборга муҳтож эканликларини эътироф этиб,

боланинг ҳимоя қилиниши ва уйғун равишда ривожланиши учун ҳар бир халқнинг анъаналари ва маданий қадриятлари муҳим аҳамият касб этишини муносиб тарзда ҳисобга олиб,

ҳар бир мамлакатда, жумладан, ривожланаётган мамлакатларда болаларнинг турмуш шароитларини яхшилаш учун халқаро ҳамкорлик қилишнинг муҳимлигини эътироф этиб,

қуйидагилар ҳақида келишиб олдилар:

1 ҚИСМ

1-модда

Ушбу Конвенциянинг мақсадлари учун 18 ёшга тўлмаган ҳар бир инсон зоти, агар болага нисбатан қўлланиладиган қонун бўйича у эртароқ балоғатга етмаган бўлса, бола ҳисобланади.

2-модда

1. Иштирокчи - давлатлар ушбу Конвенцияда ўз таъсир доирасида бўлган ҳар бир бола учун кўзда тутилган барча ҳуқуқларни, ҳеч қандай камситишларсиз, ирқи, тана ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқодлари, миллий, этник ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулкӣ аҳволи, боланинг соғлиғи ва туғилиши, унинг ота-онаси ёки қонуний васийси ёки бирор-бир бошқа ҳолатлардан қатъи назар, ҳурмат қиладилар ҳамда шу ҳуқуқларни таъминлаб берадилар.

2. Иштирокчи-давлатлар бола, унинг ота-онаси, қонуний васийси ёки бошқа оила аъзоларининг қарашлари ёки эътиқодида ўз ифодасини топадиган мақом, фаолият асосида камситиш ёки жазолашнинг барча шаклларида боланинг ҳимоясини таъминлаш учун ҳамма зарур чораларни кўрадилар.

3-модда

1. Болаларга нисбатан барча хатти-ҳаракатларда, улар ижтимоий таъминот масалалари билан шуғулланувчи давлат ёки хусусий муассасалар, судлар, маъмурий ёки қонун чиқарувчи органлар томонидан содир этиладими-йўқми, бундан қатъи назар, боланинг манфаатлари яхшироқ таъминланишига биринчи даражали эътибор берилади.

2. Иштирокчи-давлатлар ўз зиммасига болани унинг фаровонлиги учун зарур ҳисобланган ҳимоя ва ғамхўрлик билан таъминлаш, бунда унинг ота-онаси, васийси ёки қонун бўйича унинг учун жавобгар саналмиш бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини эътиборда тутишни ҳисобга оладилар ҳамда ана шу мақсадда барча қонуний ва маъмурий чора-тадбирларни кўрадилар.

3. Иштирокчи-давлатлар болалар ҳақида ғамхўрлик кўрсатиш ёки уларни ҳимоя қилиш учун масъул ҳисобланган органлар, муассасалар ва хизматлар ваколатли органлар томонидан белгилаб қўйилган меъёрларга, хусусан, хавфсизлик ва соғлиқни сақлаш соҳасида ва улардаги ходимларнинг сони ва ишга яроқлилиги, шунингдек, ваколатли назорат олиб бориши нуқтаи назаридан белгиланган меъёрларга жавоб беришларини таъминлайдилар.

4-модда

Иштирокчи-давлатлар ушбу Конвенцияда эътироф этилган ҳуқуқларни амалга ошириш учун барча зарур қонуний, маъмурий ва бошқа чораларни кўрадилар. Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқларга нисбатан иштирокчи-давлатлар бундай чораларни ўзларида мавжуд бўлган имкониятлар доирасида, мумкин қадар юқори даражада зарурат туғилган тақдирда эса халқаро ҳамкорлик доирасида қабул қиладилар.

5-модда

Иштирокчи-давлатлар ота-онанинг ва тегишли ҳолатларда кенгайтирилган оила аъзолари ёки маҳаллий урф-одатларда кўзда тутилганидек, жамоанинг васийлар ёки қонун бўйича бола тарбияси учун жавобгар ҳисобланган бошқа шахсларнинг ушбу Конвенцияда эътироф этилган ҳуқуқларни амалга оширишда муносиб даражада болани бошқариш ва унга раҳбарлик қилиш ҳамда бу ишни боланинг ривожланиб бораётган қобилиятларига мувофиқ ҳолда бажаришдаги масъулияти, ҳуқуқ ва мажбуриятларини ҳурмат қиладилар.

6-модда

1. Иштирокчи-давлатлар ҳар бир бола яшаш учун ажралмас ҳуқуққа эга эканлигини эътироф этадилар.

2. Иштирокчи-давлатлар боланинг омон яшаши ва соғлом ривожланиши учун мумкин қадар юқори даражада имконият яратиб берадилар.

7-модда

1. Бола туғилган заҳоти рўйхатга олинади ва туғилган дақиқасидан бошлаб исм билан аталиш ва фуқароликка эга бўлиш, шунингдек, иложи борича, ўз ота-онасини билиш ва уларнинг ғамхўрликларидан баҳраманд бўлиш ҳуқуқларини олишга ҳақли ҳисобланади.

2. Иштирокчи-давлатлар бундай ҳуқуқларни ўз миллий қонунчиликларига мувофиқ амалга оширилишини, уларнинг мажбуриятлари шу соҳага тегишли халқаро ҳужжатларга асосан, хусусан, агар бола бошқа фуқароликка эга бўлмаган тақдирда бажарилишини таъминлайдилар.

8-модда

1. Иштирокчи-давлатлар қонунда кўзда тутилганидек, боланинг ўзига хос хусусиятларини жумладан, фуқаролиги, исми ва оилавий алоқаларини сақлаб қолиш ҳуқуқини ҳурмат қилиш, қонунга зид равишда аралашувга йўл қўймаслик мажбуриятини оладилар.

2. Агар бола ўзига хослик элементларининг бир ёки барча қисмларидан ғайриқонуний равишда маҳрум этилган бўлса, иштирокчи-давлатлар унинг бу хусусиятлари тезроқ тикланиши учун зарур ёрдам ва ҳимоялашни таъминлайдилар.

9-модда

1. Иштирокчи-давлатлар бола ўз ота-онасидан уларнинг хоҳишларига зид равишда айрилиб қолмаслигини таъминлайдилар, ваколатли органлар суд қарорига биноан қўлланилган қонун ва тартиб-руsumга мувофиқ тарзда бундай айрилиш боланинг энг яхши манфаатлари йўлида зарур деб топган ҳолатлар бундан мустаснодир. Бундай ажрим, масалан, ота-она болага шафқатсизлик билан муносабатда бўлган ёки унинг ҳақида ғамхўрлик қилмай қўйган ёхуд ота-она алоҳида яшаётган ҳамда бола яшайдиган жойга нисбатан қарор қабул қилиш зарурати пайдо бўлган у ёки бу аниқ ҳолатда зарур бўлиши мумкин.

2. Ушбу модданинг 1-бандига мувофиқ ҳолда ишни ҳар қандай шароитда кўриб чиқиш жараёнида барча манфаатдор томонларга муҳокамада қатнашиш ва ўз нуқтаи назарини баён қилиш имконияти берилади.

3. Иштирокчи-давлатлар ота-онасининг биттаси ёки ҳар икковидан ҳам айрилган боланинг улар билан мунтазам равишда шахсий муносабатлар ва тўғридан-тўғри алоқалар боғлаб туриш ҳуқуқини ҳурмат қиладилар, бундай муносабатлар боланинг энг яхши манфаатларига зид келадиган бўлса бундан мустасно бўлади.

4. Иштирокчи-давлат томонидан қабул қилинган бирор-бир қарор, масалан, ҳибсга олиш, қамаш, сургун қилиш, депортация ёки ота-онадан биттаси ёхуд икковининг ҳам ёки боланинг ўлими (ана шу шахс давлат ихтиёрида бўлган пайтда ҳар қандай сабабга кўра рўй берган ўлим ҳам шунга киради) туфайли содир бўлган бўлса, иштирокчи-давлат ота-онага, болага ёки, агар зарурат туғилса, оиланинг бошқа аъзосига уларнинг илтимосига биноан оиланинг йўқолган аъзоси (аъзолари яшаб турган жой) ҳақида, зарур ахборотни агар бу боланинг фаровонлигига зиён келтирмайдиган бўлса етказиб беради. Иштирокчи-давлатлар бундай илтимосни қондириш ўз-ўзидан тегишли шахс (шахслар) учун нохуш оқибатларга олиб келмаслигини таъмин этадилар.

10-модда

1. Иштирокчи-давлатларнинг 9-моддадаги 1-банд бўйича мажбуриятига мувофиқ бола ёки унинг ота-онаси оилани бирлаштириш мақсадида иштирокчи-давлатга кириш ёхуд ундан чиқиш учун берган аризалари иштирокчи-давлатлар томонидан ижобий, инсонпарварлик руҳида ва тезкорлик билан кўриб чиқилиши лозим. Иштирокчи-давлатлар бундай илтимослар аризачилар ва уларнинг оила аъзолари учун нохуш оқибатлар келтириб чиқармаслигини таъминлайдилар.

2. Ота-онаси турли давлатларда яшаётган бола алоҳида ҳолатлардан ташқари, отаси ва онаси билан мунтазам равишда шахсий муносабатлар ва тўғридан-тўғри алоқалар боғлаб туриш ҳуқуқига эгадир. Ана шу мақсадда 9-модданинг 2-банди бўйича иштирокчи давлатларнинг мажбуриятларига мувофиқ иштирокчи-давлатлар боланинг ва ота-онасининг ҳар қандай мамлакатни тарк этиш, жумладан, ўз мамлакатини ташлаб кетиш ва унга қайтиб келиш ҳуқуқини ҳурмат қиладилар. Ҳар қандай мамлакатни тарк этиш ҳуқуқига нисбатан қонунда белгилаб қўйилган ва давлат хавфсизлигини, жамоат тартибини (ordre public), аҳолининг соғлиғи ва маънавияти ҳамда бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини сақлаш учун зарур ҳисобланган, ушбу Конвенцияда эътироф этилган бошқа ҳуқуқларга мос тушадиган чеклашларгина амалда бўлади.

11-модда

1. Иштирокчи-давлатлар болаларнинг ғайриқонуний равишда кўчирилишига ва чет элдан қайтмаслигига қарши кураш олиб бориш учун чора-тадбирлар кўрадилар.

2. Ана шу мақсадда иштирокчи-давлатлар икки томонлама ёки кўп томонлама битимлар тузилишига ёхуд амалдаги битимларга қўшилишга кўмаклашадилар.

12-модда

1. Иштирокчи-давлатлар ўзининг қарашларини шакллантиришга қодир болага ана шу қарашларни болага тааллуқли барча масалалар бўйича эркин ифода этиш ҳуқуқини таъминлайдилар, бинобарин, боланинг қарашларига унинг ёши ва етуқлигига мувофиқ муносиб даражада эътибор берилади.

2. Ана шу мақсадда болага, жумладан, болага тааллуқли ҳар қандай суд ёки маъмурий муҳокама пайтида, бевосита вакил ёхуд тегишли орган орқали миллий қонунчиликнинг процессуал меъёрларида кўзда тутилган тартибда ўзининг фикрларини улар томонидан эшитиш имконияти берилади.

13-модда

1. Бола ўзининг фикрини эркин ифодалаш ҳуқуқига эга: бу ҳуқуқ ҳар қандай турдаги ахборотни, чегарасидан қатъи назар, оғзаки, ёзма ёки босма шаклда, санъат асари кўринишида ёки боланинг танловига кўра бошқа воситалар ёрдамида излаш, олиш ва узатиш эркинлигини ўз ичига олади.

2. Бундай ҳуқуқнинг амалга оширилиши баъзи бир чеклашларга дуч келиши мумкин, бироқ бундай чеклашлар фақат қонунда кўзда тутилган чеклашлардан иборат бўлади, бу қуйидагилар учун зарур:

а) бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва обрўсини ҳурмат қилиш учун;

б) давлат хавфсизлиги ёки жамоат тартибини (ordre public), аҳолининг соғлиғи ёки маънавиятини муҳофаза қилиш учун.

14-модда

1. Иштирокчи-давлатлар боланинг фикрлаш, виждон ва дин эркинлиги ҳуқуқини хурмат қиладилар.

2. Иштирокчи-давлатлар ота-онанинг ҳамда тегишли ҳолатларда қонуний васийларнинг болага унинг ривожланаётган қобилиятларига мувофиқ келадиган усул орқали бола ҳуқуқини амалга оширишда раҳбарлик қилиш ҳуқуқи ва мажбуриятларини хурмат қиладилар.

3. Ўз дини ёки эътиқодини тарғиб қилиш эркинлиги фақат қонунда белгиланган ҳамда давлат хавфсизлигини, жамоат тартибини, аҳолининг маънавияти ва соғлиғини сақлаш ёки бошқа шахсларнинг асосий ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш учун зарур ҳисоблангандагина чекланиш мумкин.

15-модда

1. Иштирокчи-давлатлар боланинг ассоциация ва тинч йиғилишлар эркинлиги ҳуқуқини эътироф этадилар.

2. Бу ҳуқуқнинг амалга оширилишига нисбатан бирор-бир чеклашлар қўлланилмайди, қонунга мувофиқ қўлланиладиган ва демократик жамиятда давлат хавфсизлиги ёки жамият хавфсизлиги, жамоат тартиби (ordre public) манфаатлари йўлида, аҳолининг соғлиғи ёки маънавиятини сақлаш, бошқа шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш учун зарур бўлган чеклашлар бундан мустаснодир.

16-модда

1. Бирорта бола унинг шахсий ҳаёт, оилавий ҳаёт, уй-жой дахлсизлиги ёки почта орқали юбориладиган нарсаларнинг махфийлигига бўлган ҳуқуқи амалга оширилишига ўзбошимчалик билан ёки қонунга зид равишда аралашиб ёхуд унинг шаъни ва обрўсига ғайриқонуний тажовуз қилиш объекти бўлиши мумкин эмас.

2. Бола ана шундай аралашилар ёки тажовуз қилишлардан қонун йўли билан ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир.

17-модда

Иштирокчи-давлатлар оммавий ахборот воситаларининг муҳим мавқеини эътироф этадилар ҳамда бола турли хил миллий ва халқаро манбаларнинг ахборотлари ҳамда материаллари, айниқса, ижтимоий, маънавий ва ахлоқий фаровонликка, шунингдек, боланинг соғлом, жисмоний ва руҳий ривожланишига кўмаклашишга қаратилган ахборотлардан баҳраманд бўлишини таъминлайдилар. Шу мақсадда иштирокчи-давлатлар:

а) оммавий ахборот воситаларини ижтимоий ва маданий йўналишдаги ҳамда 29-модда руҳидаги бола учун фойдали ахборот ва материалларни тарқатишга рағбатлантирадилар;

б) турли хил маданий, миллий ва халқаро манбалардан бундай ахборот ва материаллар тайёрлаш, айирбошлаш ҳамда тарқатиш соҳасидаги халқаро ҳамкорликни рағбатлантирадилар;

с) болалар адабиётини нашр этиш ва тарқатишни рағбатлантирадилар;

д) оммавий ахборот воситаларининг қандайдир озчиликни ташкил қилувчи гуруҳ ёки туб аҳолига мансуб боланинг тил эҳтиёжларига алоҳида эътибор беришни рағбатлантирадилар;

е) 13 ва 18-моддаларни ҳисобга олган ҳолда боланинг фаровонлигига зарар етказадиган ахборот ва материаллардан уни ҳимоя қилишнинг тегишли тамойилларини ишлаб чиқишни рағбатлантирадилар.

18-модда

1. Иштирокчи-давлатлар бола тарбияланиши ва ривожланиши учун ота-онанинг умумий ва бир хил жавобгарлиги тамойили эътироф этилишини таъминлашга қаратилган

барча мумкин бўлган куч-ғайратларни сафарбар этадилар. Ота-она ёки тегишли ҳолатларда қонуний васийлар боланинг тарбияланиши ва ривожланиши учун асосий жавобгар бўладилар. Боланинг энг яхши манфаатлари улар кўрсатадиган асосий ғамхўрликнинг предмети ҳисобланади.

2. Ушбу Конвенцияда баён қилинган ҳуқуқларнинг амалга оширилишини кафолатлаш ва кўмаклашиш мақсадида иштирокчи-давлатлар ота-она ва қонуний васийларга бола тарбияси бўйича мажбуриятларини бажаришларига тегишли ёрдам кўрсатадилар ҳамда болалар муассасалари тармоғининг ривожланишини таъминлайдилар.

3. Иштирокчи-давлатлар ота-онаси ишлайдиган болалар учун мўлжалланган хизматлар ҳамда болалар парвариш қилинадиган муассасалардан болаларнинг фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлишларини таъминлаш учун барча зарур чораларни кўрадилар.

19-модда

1. Иштирокчи-давлатлар болани жисмоний ва руҳий зўравонликнинг, ҳақоратлаш ва суистеъмолликлар, ғамхўрлик кўрсатмаслик ёки бепарволик билан муомалади бўлиш, кўпол муомала қилиш ёки ота-она, қонуний васийлар ёки бола ҳақида ғамхўрлик қилувчи ҳар қандай бошқа шахс томонидан эксплуатация қилиш, жумладан, шахвоний суистеъмолликлар содир этишнинг ҳар қандай шаклларида химоялаш мақсадида жамики зарур қонуний, маъмурий, ижтимоий ва маърифий чора-тадбирларни кўрадилар.

2. Бундай химоя чоралари, зарурат туғилган тақдирда, бола ва унинг ҳақида ғамхўрлик кўрсатаётган шахсларни лозим даражада қўллаб-қувватлаш мақсадидаги ижтимоий дастурлар ишлаб чиқиш учун самарали тартиб-русумларни, шунингдек, бола билан юқорида кўрсатилган тарзда шафқатсизларча муомала қилиш ҳоллари муносабати билан огоҳлантириш, аниқлаш, хабар бериш, қараб чиқиш, тергов олиб бориш, даволаш ҳамда шундан кейинги чораларни кўриш зарурати туғилган тақдирда, суд ишини кўзғатиш учун чора-тадбирларни ҳам ўз ичига олади.

20-модда

1. Ўзининг оила ғамхўрлигидан вақтинча ёки доимий маҳрум бўлган ёки ўзининг энг яхши манфаатлари йўлида бундай ғамхўрликда қола олмайдиган бола давлат томонидан кўрсатиладиган алоҳида химоя ва ёрдамни олиш ҳуқуқига эгадир.

2. Иштирокчи-давлатлар ўз миллий қонунларига мувофиқ равишда болани парвариш қилишнинг алмаштирилишини таъминлайдилар.

3. Болани бундай парваришлаш, жумладан, ислом шариати бўйича «кафола»га тарбияга беришни, асраб олишни ёки зарурат туғилган тақдирда, болалар боқиладиган тегишли муассасаларга жойлаштиришни ўз ичига олади. Парваришни алмаштириш турлари қараб чиқиладиганда бола тарбиясидаги ворисликнинг мақсадга мувофиқлиги ҳамда унинг этник келиб чиқиши, диний ва маданий мансублиги, она тили етарли даражада ҳисобга олиниши лозим.

21-модда

Бола асраб олиш тизими мавжудлигини эътироф ёки ҳал қиладиган иштирокчи-давлатлар боланинг энг яхши манфаатлари биринчи навбатда ҳисобга олинишини таъминлайдилар, улар:

а) болани асраб олиш фақат ваколатли маъмурлар томонидан ҳал этилишини таъминлайдилар, бундай маъмурлар қўлланиладиган қонун ва тартиб-русумларга мувофиқ ҳамда ишга тааллуқли ва ишончли бутун ахборот асосида асраб олишга ота-она, қариндошлар ва қонуний васийларга нисбатан боланинг мақомига қараб, агар талаб этилса, манфаатдор шахслар зарур бўлиб қоладиган маслаҳат асосида асраб олиш учун ўзларининг онгли розиликларини беришлари боис йўл қўйилишини аниқлайдилар;

б) бошқа мамлакатда асраб олиш, агар болани тарбияга бериш ёки унинг тарбиясини таъминлай оладиган ёхуд асраб оладиган оилага жойлаштириш мумкин бўлмаса, агар бола пайдо бўлган мамлакатда уни муносиб равишда тарбиялашни таъминлашнинг иложи бўлмаса, бола боқишнинг муқобил усули сифатида қаралишини эътироф этадилар;

с) бола бошқа мамлакатда асраб олинган тақдирда худди мамлакат ичкарасида асраб олинганида қўлланиладиган кафолат ва меъёрлар қўлланилишини таъминлайдилар;

д) бола бошқа мамлакатда асраб олинган тақдирда унинг жойлаштирилиши шу иш билан боғлиқ шахсга ўзини оқламаган молиявий фойда келтирмаслигини таъминлаш учун зарур чораларни кўрадилар;

е) зарур ҳолатларда ушбу модданинг мақсадларига икки томонлама ва кўп томонлама шартлашувлар ёки битимлар тузилиши йўли билан эришишга кўмаклашадилар ҳамда шу асосда боланинг бошқа мамлакатда жойлашуви ваколатли маъмурлар ва органлар томонидан амалга оширилишини таъминлашга интиладилар.

22-модда

1. Иштирокчи - давлатлар қочоқ мақомини олишни истаган ёки қочоқ ҳисобланган болани қўлланиладиган халқаро ёки ички ҳуқуқ ва тартиб-русумларга мувофиқ равишда, ҳам унга ҳамроҳ бўлаётган ва бўлмаётган ота-онаси ёки тегишли равишда ҳимоя қиладиган ва инсонпарварлик ёрдами кўрсатадиган ҳар қандай бошқа шахсни, иштирокчилари ҳисобланадиган кўрсатиб ўтилган давлатлар ушбу Конвенцияда ва инсон ҳуқуқлари бўйича бошқа халқаро ҳужжатларда ёки ҳужжатларда баён қилинган қўлланиши мумкин бўлган ҳуқуқлардан фойдаланишини таъминлаш учун зарур чораларни кўрадилар.

2. Ана шу мақсадда иштирокчи-давлатлар, ўзлари зарур деб топган ҳолатларда, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва бошқа ваколатли ҳуқуматлараро ташкилотлар ёки Бирлашган Миллатлар Ташкилоти билан ҳамкорлик қиладиган нодавлат ташкилотларнинг бундай болани ҳимоя қилиш, унга ёрдам кўрсатиш ҳамда ҳар қандай қочоқ боланинг ота-онаси ёки оиласининг бошқа аъзоларини излашда, унинг ўз оиласи билан қўшилиши учун зарур бўлган ахборотни олиш мақсадидаги ҳар қандай куч-ғайратларига кўмаклашадалар. Агар ота-онаси ёки оиласининг бошқа аъзоларини топиш иложи бўлмаган тақдирда бу болага, ушбу Конвенцияда кўзда тутилганидек бирор-бир сабабга кўра ўзининг оилавий ғамхўрлигидан доимий ёки вақтинча маҳрум бўлган ҳар қандай кўрсатиладиган ҳимоя тақдим этилади.

23-модда

1. Иштирокчи-давлатлар ақлий ва жисмоний жиҳатдан яхши ривожланмаган бола ўзининг кадр-қимматини таъминлайдиган, ўзига ишонч туғдирадиган ва унинг жамият ҳаётидаги фаол иштирокини енгиллаштирадиган шароитларда тўлақонли ҳамда муносиб тарзда яшаши лозимлигини эътироф этадилар.

2. Иштирокчи-давлатлар ақлий ва жисмоний нотўқис бола ўзига нисбатан алоҳида ғамхўрлик кўрсатилиши ҳуқуқига эга эканлигини эътироф этадилар ҳамда буни рағбатлантирадилар, имкониятлар мавжуд бўлган тақдирда, ёрдам сўраб илтимос қилинган бўлса ва бундай ёрдам боланинг аҳволига, унинг ота-онаси ва бола ҳақида ғамхўрлик кўрсатаётган бошқа шахсларнинг мавқеига мос келса, шунга ҳақли болага унга ғамхўрлик қилиш учун жавобгар кишиларга ана шундай ёрдам берилишини таъминлайдилар.

3. Ақлий ва жисмоний нотўқис боланинг алоҳида эҳтиёжлари эътироф этилган ҳолда ушбу модданинг 2-бандига мувофиқ ёрдам имкон даражасида боланинг ота-онаси ва унинг ҳақида ғамхўрлик қиладиган бошқа шахсларнинг молиявий имкониятлари ҳисобга олиниб бепул берилади, бундай ёрдам нотўқис бола таълим, касб-кор тайёргарлиги, тиббиёт, соғлиқни тиклаш, меҳнат фаолиятига тайёргарлик кўриш

соҳасидаги хизматларидан самарали равишда баҳраманд булишини таъминлашни кўзда тутуди, шунингдек, дам олиш воситаларига йўл очадик, бундай воситалар имкон даражасида болани ижтимоий ҳаётга жалб этишга, шахснинг ривожланиши, жумладан, маданий ва маънавий камол топишга олиб келади.

4. Иштирокчи-давлатлар халқаро ҳамкорлик руҳида нотўқис болаларнинг соғлиғини сақлаш профилактикаси, тиббиёт, руҳий ва функционал даволаниши соҳасидаги тегишли ахборотнинг айирбошланишига кўмаклашадилар, соғломлаштириш усуллари, умумий таълим ва касб-кор тайёргарлиги ҳақидаги ахборотни тарқатиш, шунингдек, ана шу ахборот билан танишиш имкониятига эга бўлиш ҳам шунга киради, токи иштирокчи-давлатлар бу соҳадаги ўз имкониятлари ва билимларини яхшилашга, тажрибаларини кенгайтиришга эришсинлар. Шу муносабат билан ривожланаётган мамлакатларнинг эҳтиёжларига алоҳида эътибор берилиши лозим.

24-модда

1. Иштирокчи-давлатлар боланинг соғлиқни сақлаш тизимининг такомиллашган хизматларидан, касалликларни даволаш ва саломатликни тиклаш воситаларидан фойдаланишини ҳуқуқий эътироф этадилар. Иштирокчи-давлатлар бирорта ҳам бола соғлиқни сақлаш тизимининг бундай хизматларидан баҳраманд бўлишдан иборат ўз ҳуқуқидан маҳрум бўлиб қолмаслигини таъминлашга ҳаракат қиладилар.

2. Иштирокчи-давлатлар бундай ҳуқуқнинг тўла амалга ошишига эришадилар, жумладан, қуйидаги чораларни кўрадилар:

а) чақалоқлар ва болалар ўлими даражасини пасайтириш;

б) ҳамма болаларга зарур тиббий ёрдам кўрсатилиши ва уларнинг соғлиғини сақлашга, бирламчи тиббий-санитария ёрдамини ривожлантиришга биринчи даражали эътибор берилишига эришиш;

в) бошқа усуллар қаторида қулай технологияни қўллаш ва етарли миқдорда тўйимли озиқ-овқат ва тоза ичимлик сув етказиб бериш йўли билан ҳамда атроф-муҳитнинг ифлосланиш хавф-хатарини эътиборга олган ҳолда бирламчи тиббий-санитария ёрдам кўрсатиш доирасида касалликлар ва тўйиб овқатланмасликка қарши кураш олиб бориш;

г) оналарга туғиш олдидан ва туққандан кейинги даврда уларнинг соғлиғини сақлаш соҳасида тегишли равишда хизматларни тақдим этиш;

д) жамият барча табақаларининг, жумладан, ота-оналар ва болаларнинг гўдаклар соғлиғи ва овқатланиши, кўкрак сути билан боқишнинг афзалликлари, гигиена, бола яшаётган муҳит санитарияси ва бахтсиз ҳодисаларнинг олдини олиш ҳақидаги хабардорлигини таъминлаш, шунингдек, уларнинг илм олишига йўл очиш ва эгалланган билимларидан фойдаланишларини қўллаб-қувватлаш;

е) профилактик тиббий ёрдам ва оила ҳажмини режалаштириш соҳасидаги маърифий ишлар ва хизматларни ривожлантириш.

3. Иштирокчи-давлатлар болаларнинг соғлиғига салбий таъсир кўрсатадиган анъанавий амалиётга барҳам бериш мақсадида ҳар қандай самарали ва зарур чоратadbирларни кўрадилар.

4. Иштирокчи-давлатлар ушбу моддада эътироф этилган ҳуқуқлар тўла амалга ошишига аста-секин эришиш мақсадида халқаро ҳамкорликни рағбатлантириш ва ривожлантириш мажбуриятини оладилар. Шу муносабат билан ривожланаётган мамлакатларнинг эҳтиёжларига алоҳида эътибор берилиши зарур.

25-модда

Иштирокчи-давлат парвариш қилиш, ҳимоя остига олиш ёки жисмоний ёхуд руҳий даволаш, болага тақдим этиладиган даволашни вақтинча баҳолаш ҳамда бундай васийлик билан боғлиқ болага тегишли барча бошқа шарт-шароитни яратиб бериш мақсадида

ваколатли органлар томонидан васийликка топширилган боланинг ҳуқуқларини эътироф этадилар.

26-модда

1. Иштирокчи-давлатлар ҳар бир боланинг ижтимоий таъминот неъматларидан, жумладан, ижтимоий суғуртадан фойдаланиш ҳуқуқини эътироф этадилар ҳамда ана шу ҳуқуқ давлатларнинг миллий қонунчилигига мувофиқ тарзда тўла амалга ошишига эришиш учун зарур чора-тадбирларни кўрадилар.

2. Бу неъматлар заруратга қараб боланинг ҳамда болани боқиш масъулиятини зиммасига олган шахсларнинг, бола томонидан ёки унинг номидан неъматларни олиш билан боғлиқ ҳар қандай фикр-мулоҳаза назарда тутилган ҳолда тақдим этилади.

27-модда

1. Иштирокчи-давлатлар ҳар бир боланинг жисмоний, ақлий, маънавий, ахлоқий ва ижтимоий камол топиш учун зарур ҳисобланган турмуш даражасига эга бўлиш ҳуқуқини эътироф этадилар.

2. Ота-она ёки болани тарбиялаётган бошқа шахслар ўз қобилиятлари ва молиявий имкониятлари доирасида боланинг ривожланиши учун зарур бўлган турмуш шароитини таъминлашга асосий жавобгардир.

3. Иштирокчи-давлатлар миллий шарт-шароитларга мувофиқ ва ўз имкониятлари доирасида ана шу ҳуқуқнинг амалга ошишида ота-она ва болани тарбиялаётган бошқа шахсларга ёрдам кўрсатиш юзасидан зарур чора-тадбирларни кўрадилар, зарурат туғилган ҳолларда моддий ёрдам берадилар, айниқса озиқ-овқат, кийим-кечак ва уй-жой билан таъминлаш борасидаги дастурни қўллаб-қувватлайдилар.

4. Иштирокчи-давлатлар ота-она ёки бола учун молиявий жавобгар ҳисобланган бошқа шахслар томонидан болани боқиш иштирокчи-давлат ичида ҳам, хорижда ҳам тикланишини таъминлаш учун барча зарур чора-тадбирларни кўрадилар. Хусусан, бола учун молиявий жавобгар шахс ва бола турли давлатларда яшаётган бўлса, иштирокчи-давлатлар халқаро битимларга қўшилишга ёки шундай битимлар тузилишига, шунингдек, бошқа тегишли келишувларга эришишга кўмаклашадилар.

28-модда

1. Иштирокчи-давлатлар боланинг илм олиш ҳуқуқини эътироф этадилар ҳамда ана шу ҳуқуқ тенг имкониятлар асосида амалга оширишига аста-секин эришиш мақсадида улар, жумладан:

а) бепул ва мажбурий бошланғич таълимни жорий этадилар;

б) ҳам умумий, ҳам касб-ҳунар бўйича ўрта таълимнинг турли шакллари ривожланишини рағбатлантирадилар, бундай таълимдан ҳамма болалар баҳраманд бўлишларини таъминлайдилар ҳамда бепул таълим жорий этиш ва зарурат туғилган ҳолларда молиявий ёрдам кўрсатиш сингари зарур чора-тадбирларни кўрадилар;

с) барча зарур воситалар ёрдамида ҳар бир боланинг қобилияти асосида олий таълимдан баҳраманд бўлишини таъминлайдилар;

д) барча болалар учун таълим ва касб-ҳунар тайёргарлиги соҳасида ахборот ҳамда материаллар билан танишиш имкониятларини яратиб берадилар;

е) болаларнинг мактабга мунтазам боришларига кўмаклашиш ҳамда мактабни ташлаб кетадиган ўқувчилар сонининг камайиши учун чора-тадбирлар кўрадилар.

2. Иштирокчи-давлатлар мактаб интизоми боланинг инсонийлик қадр-қимматини ҳурматлаш ўз ифодасини топган усуллар ёрдамида ҳамда ушбу Конвенцияга мувофиқ боғлаб олиб борилиши учун барча зарур чора-тадбирларни кўрадилар.

3. Иштирокчи-давлатлар таълимга тааллуқли масалалар бўйича, жумладан, бутун дунёда жохиллик ва саводсизликни тугатишга ёрдам берадиган ҳамда илмий-техникавий билимлар ва ўқитишнинг замонавий усуллариغا йўл очишни енгиллаштирадиган

мақсадларга қаратилган халқаро ҳамкорликни рағбатлантирадилар ва ривожлантирадилар. Шу муносабат билан ривожланаётган мамлакатларнинг эҳтиёжларига алоҳида эътибор берилиши зарур.

29-модда

1. Иштирокчи-давлатлар болага таълим бериш қуйидаги йўналишларда олиб борилиши лозимлигига розилик билдирадилар:

а) боланинг шахси, истеъдоди, ақлий ва жисмоний қобилиятлари энг тўла ҳажмда ривожланиши;

б) инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларига, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Низомида эълон қилинган тамойилларга ҳурматни тарбиялаш;

с) боланинг ота-онага, унинг маданий ўзига хослиги, тили ва қадриятларига, бола яшаётган мамлакатнинг, у дунёга келган мамлакатнинг миллий қадриятларига, ўзиникидан фарқ қиладиган маданий тараққиёт даражасига ҳурмат билан қарашни тарбиялаш;

д) болани эркин жамиятда, тинчлик, сабр-тоқатли бўлиш, эркаклар ва аёлларнинг тенглиги ҳамда барча халқлар, этник, миллий ва диний гуруҳлар, шунингдек, туб аҳоли орасидан бўлган шахслар ўртасида дўстлик руҳида тайёрлаш;

е) атроф - табиатга ҳурматни тарбиялаш.

2. Ушбу модданинг ёки 28-модданинг ҳеч қайси банди алоҳида шахслар ва органларнинг ўқув юртларини очиш ҳамда уларга ушбу модданинг 1-бандида баён этилган тамойилларга риоя қилган ҳолда раҳбарликни амалга ошириш ҳамда бундай ўқув юртларида бериладиган таълим давлат томонидан ўрнатилган минимал меъёрларга жавоб бериши керак, деган талабнинг бажарилишидаги эркинлигини чеклаш сифатида талқин қилинмайди.

30-модда

Этник, диний ёки тил жиҳатдан озчиликни ташкил қилувчи ёхуд туб аҳолига мансуб шахслар яшайдиган давлатларда ана шундай озчилик ёки туб аҳолига мансуб боланинг мазкур гуруҳ бошқа аъзолари билан биргаликда ўз маданиятидан фойдаланиш, ўз динига эътиқод қилиш ва унинг расм-русумларини бажариш, шунингдек, она тилидан фойдаланиш ҳуқуқи рад этилмаслиги лозим.

31-модда

1. Иштирокчи-давлатлар боланинг дам олиш ва бўш вақтини ўтказиш ҳуқуқини, ўзининг ёшига мос келадиган ўйинлар ва кўнгилочар тадбирларда иштирок этиш, маданий ҳаётда эркин қатнашиш, санъат билан шуғулланиш ҳуқуқини эътироф этадилар.

2. Иштирокчи-давлатлар боланинг маданий ва ижодий ҳаётда ҳар томонлама қатнашиш ҳуқуқини ҳурмат қиладилар, рағбатлантирадилар ҳамда маданий ва ижодий фаолият, бўш вақтни ўтказиш ва дам олиш учун тегишли тенг имкониятлар яратиб берилишига кўмаклашадилар.

32-модда

1. Иштирокчи-давлатлар боланинг иқтисодий эксплуатациядан ҳамда унинг соғлиғи учун хавф-хатар етказиши мумкин бўлган ёки таълим олишига тўсқинлик қиладиган ёхуд соғлиғи, жисмоний, ақлий, маънавий, ахлоқий ва ижтимоий ривожланишига зарар келтирадиган ҳар қандай ишлардан ҳимоя қилиниш ҳуқуқини эътироф этадилар.

2. Иштирокчи-давлатлар ушбу модданинг амалга оширилишини таъминлаш учун қонуний, маъмурий ва ижтимоий, шунингдек, таълим соҳасидаги чора-тадбирларни кўрадилар. Ана шу мақсадларда, бошқа халқаро ҳужжатларнинг тегишли қоидаларига амал қилган ҳолда, иштирокчи-давлатлар, жумладан:

а) ишга қабул қилиш учун энг кичик ёш ёки энг кичик ёшларни белгилаб қўядилар;

- б) кундалик вақтдаги ишнинг муддати ва меҳнат шароитига доир зарур талабларни аниқлайдилар;
- с) ушбу модданинг самарали амалга оширилишини таъминлаш учун жазонинг тегишли турлари ёки бошқа санкцияларни кўзда тутадилар.

33-модда

Иштирокчи-давлатлар тегишли халқаро шартномаларда белгилаб қўйилганидек, болаларни гиёҳвандлик ва психотроп моддаларини ғайриқонуний равишда истеъмол қилишдан ҳимоя этиш мақсадида зарур барча чора-тадбирларни, жумладан, қонуний, маъмурий ва ижтимоий, шунингдек таълим соҳасидаги чораларни, ҳамда ана шундай моддаларни ғайриқонуний равишда ишлаб чиқаришда ва уларни сотишда болалардан фойдаланишга йўл қўймаслик чораларини кўрадилар.

34-модда

Иштирокчи-давлатлар болани шахвоний мақсадларда фойдаланиш ва шахвоний бузишнинг барча шаклларида ҳимоя қилиш мажбуриятини ўз зиммаларига оладилар. Ана шу мақсадларда иштирокчи-давлатлар, жумладан, миллий, икки томонлама ва кўп томонлама даражада қуйидаги ҳолатларнинг олдини олиш учун ҳамма зарур чора-тадбирларни кўрадилар:

- а) болани ҳар қандай ғайриқонуний равишдаги шахвоний фаолиятга тортиш ва мажбурлаш;
- б) болалардан фоҳишабозлик ёки ғайриқонуний равишдаги бошқа шахвоний мақсадларда фойдаланиш;
- с) болалардан порнография ва порнография материаллари тайёрлаш мақсадларида фойдаланиш.

35-модда

1. Иштирокчи-давлатлар болаларни ўғирлаш, сотиш ёки уларни ҳар қандай мақсадларда ва ҳар қандай шаклларда контрабанда қилишнинг олдини олиш учун миллий, икки томонлама ва кўп томонлама даражада барча зарур чора-тадбирларни кўрадилар.

36-модда

Иштирокчи-давлатлар болани унинг фаровонлигига оид ҳар қандай жиҳатдан зарар етказадиган фойдаланишнинг барча бошқа шаклларида ҳимоя қиладилар.

37-модда

Иштирокчи-давлатлар қуйидагиларни таъминлайдилар:

- а) бирорта ҳам бола қийноқларга ёки бошқа шафкатсизларча, ғайриинсоний ёхуд кадр-қимматни оёқ ости қиладиган муомала ёки жазога дучор этилмаслигини, на ўлим жазоси, на озодликка чиқариш имкониятларини кўзда тутмаган умрбод қамоқ жазоси 18 ёшдан кичик бўлган шахслар томонидан содир этилган жиноятлар учун белгиланмайди;
- б) бирорта ҳам бола ғайриқонуний равишда ёки ўзбошимчалик билан озодликдан маҳрум этилмаслигини, болани ҳибсга олиш, ушлаб туриш ёки қамоққа солиш қонунга мувофиқ амалга оширилади ҳамда фақат ноилож чора сифатида ва мумкин қадар тегишли қисқа вақт мобайнида ишлатилади;
- с) озодликдан маҳрум этилган ҳар бир бола унинг ёшидаги шахс эҳтиёжлари ҳисобга олинган ҳолда инсоний муомала ва шахсининг ажралмас қисми бўлган кадр-қимматини ҳурматлашдан фойдаланиши, хусусан, озодликдан маҳрум этилган ҳар бир бола, агар боланинг энг яхши манфаатлари йўлида шундай қилиш керак, деб ҳисобланмаса, катталардан ажратиб сақланади ҳамда алоҳида ҳолатларни истисно қилганда, ўз оиласи билан хат ёзиш ва дийдор кўришиш орқали алоқа боғлаб туриш ҳуқуқига эгадир;

d) озодликдан маҳрум этилган ҳар бир бола ҳуқуқий ва бошқа тегишли ёрдамдан зудлик билан баҳраманд бўлиш ҳуқуқидан, шунингдек, суд ёки бошқа ваколатли, мустақил ва холис орган олдида ўзининг озодликдан маҳрум этилишининг қонунийлигига эътироз билдириш ҳуқуқидан ҳамда ана шундай ҳар қандай процессуал хатти-ҳаракатга нисбатан улар томонидан кечиктирмасдан қарор қабул қилиниши ҳуқуқидан фойдаланади.

38-модда

1. Иштирокчи-давлатлар халқаро инсонпарварлик ҳуқуқининг қуролли можаролар рўй берган ҳолатда уларга нисбатан қўлланиладиган ва болаларга тааллуқли меъёрларини ҳурмат қилишни, уларга риоя этилишини таъминлашни ўз зиммаларига оладилар.

2. Иштирокчи-давлатлар 15 ёшга тўлмаган шахслар ҳарбий ҳаракатларда бевосита иштирок этмасликларини таъминлаш учун имкони бўлган барча чора-тадбирларни кўрадилар.

3. Иштирокчи-давлатлар 15 ёшга тўлмаган ҳар қандай шахсни ўз қуролли кучлари сафига хизматга чақиришга йўл қўймайдилар. 15 ёшга етган бироқ 18 ёшга тўлмаган шахслар орасидан армияга жалб этилаётганда иштирокчи-давлатлар ёши каттароқ шахсларни маъқул кўришга ҳаракат қиладилар.

4. Қуролли можаролар пайтида ҳарбий бўлмаган аҳолини ҳимоя қилиш билан боғлиқ халқаро инсонпарварлик ҳуқуқи бўйича мажбуриятларига мувофиқ иштирокчи-давлатлар қуролли можароларнинг таъсиридан болаларни ҳимоялаш ҳамда парваришлашни таъминлаш учун имкони бўлган барча зарур чора-тадбирларни кўриш мажбуриятини ўз зиммаларига оладилар.

39-модда

Иштирокчи-давлатлар бепарволик, ишлатиш ёки суиистеъмолликлар, қийнашнинг ҳар қандай кўринишлари ёки шафқатсизлик, ноинсоний ёхуд кадр-қимматни оёқости қиладиган бошқа ҳар қандай муомала, жазолаш ёки қуролли можаролар қурбони бўлган боланинг жисмоний ва руҳий тикланиши ҳамда ижтимоий жиҳатдан ўзини ўнглаб олишига кўмаклашиш учун барча зарур чора-тадбирларни кўрадилар. Бундай тикланиш ва ўзини ўнглаб олиш боланинг соғлиғи, ўзини ўзи ҳурматлаши ва кадр-қимматини таъминлайдиган шароитларда амалга оширилиши лозим.

40-модда

Иштирокчи-давлатлар жиноий қонунчиликни бузган деб топилган, қонунни бузишда айбланаётган ёки айбдор деб топилган ҳар бир боланинг унда кадр-қиммат ва аҳамиятга моликлик ҳис-туйғусини тарбиялайдиган, болада инсон ҳуқуқларига ва бошқаларнинг асосий эркинликларига ҳурматни мустаҳкамлайдиган ҳамда бунда боланинг ёши ва ўзини ўнглаб олиши, жамиятда фойдали ўрин тутишига кўмаклашиш истаги ҳисобга олинандиган ҳуқуқини эътироф этадилар.

2. Ана шу мақсадларда ва халқаро ҳужжатларнинг тегишли қоидаларини эътиборга олиб, иштирокчи-давлатлар, жумладан, қуйидагиларни таъминлайдилар:

а) бирорта бола хатти-ҳаракат содир этилган вақтда миллий ёки халқаро ҳуқуқда ман этилмаган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик сабабли жиноий қонунчиликни бузган деб топилмаслиги, айбланмаслиги ва айбор деб топилмаслигини;

б) жиноий қонунчиликни бузган деб ҳисобланаётган ёки уни бузишда айбланаётган ҳар бир бола камида қуйидаги кафолатларга эга бўлиши зарур:

I. Унинг айби қонунга мувофиқ исботлангунча айбсизлик презумпцияси;

II. Унга қарши қўйилаётган айблар ҳақида ўзига, зарурат туғилган тақдирда, унинг ота-онаси ёки қонуний васийси орқали кечиктирмасдан ва бевосита маълум қилиш ҳамда ўзининг ҳимоясини тайёрлаш ва амалга оширишда ҳуқуқий ва бошқа хил ёрдам олиши;

III. Кўриб чиқиладиган масала юзасидан ваколатли, мустақил ва ҳолис орган ёки суд органи томонидан ишни адолатли тарзда кўриш давомида қонунга мувофиқ равишда адвокат ёхуд бошқа тегишли шахс иштирокида, агар бу боланинг энг яхши манфаатларига зид келади деб ҳисобланмаса, хусусан, унинг ёши ёки ота-онаси ёхуд қонуний васийларининг мавқеи ҳисобга олинган ҳолда ҳеч кечиктирмасдан қарор қабул қилиниши;

IV. Гувоҳлик кўрсатмаси бериш ёки айбга иқроп бўлишга мажбурлашдан эркинлик; айбланиш бўйича гувоҳларнинг кўрсатмаларини ёхуд мустақил равишда ёхуд бошқа шахслар ёрдамида ўрганиб чиқиши ҳамда ҳимоя гувоҳларининг тенг равишдаги иштироки ва уларнинг кўрсатмаларини ўрганишни таъминлаш;

V. Агар бола жиноий қонунчиликни бузган деб ҳисобланса, юқори турувчи ваколатли, мустақил ва ҳолис орган ёки суд томонидан тегишли қарорни ва у билан боғлиқ ҳолда қабул қилинган ҳар қандай чораларни қонунга мувофиқ равишда такроран кўриб чиқиш;

VI. Агар бола фойдаланиладиган тилни тушунмаса ёки бу тилда гапира олмаса, таржимоннинг бепул ёрдам бериши;

VII. Ишни кўриб чиқишнинг барча босқичларида унинг шахсий ҳаётини тўла ҳурмат қилиш.

3. Иштирокчи-давлатлар жиноий қонунчиликни бузган деб ҳисобланадиган, қонунбузарликда айбланадиган ёки айбдор деб топилган болаларга бевосита тааллуқли қонунлар, тартиб-қоидалар, органлар ва муассасаларни аниқлашда кўмаклашишга интиладилар, жумладан:

а) жиноий қонунчиликни бузишга қодир бўлмаган энг кичик ёшни белгилашга;

б) зарурат туғилган тақдирда ва истак бўлганда, бундай болалар билан муомала қилиш бўйича инсон ҳуқуқи ва ҳуқуқий қафолатларга тўла риоя этилган ҳолда суд муҳокамасидан фойдаланмаслик чора-тадбирларини кўришга.

4. Боланинг фаровонлиги, ҳолати ва жиноятнинг характерига мувофиқ келадиган, муассасалардаги парваришнинг ўрнини босадиган муомала қилишни таъминлаш мақсадида парвариш, васийлик ва назорат ҳақида қоида, маслаҳат хизматлари, синов муддатини белгилаш, ўқув ва касб-хунарга тайёрлаш дастурлари ва парваришнинг бошқа шакллари мавжуд бўлиши зарурдир.

41-модда

Ушбу Конвенциядаги ҳеч бир нарса бола ҳуқуқларини амалга оширишга кўп даражада ёрдам берадиган ҳар қандай вазиятга дахл қилмайди ҳамда бундай қоидалар қуйидагиларда ўз ифодасини топиши мумкин:

а) иштирокчи-давлат қонунчилигида;

б) мазкур давлатга нисбатан амал қиладиган халқаро ҳуқуқ нормаларида.

II ҚИСМ

42-модда

Иштирокчи-давлатлар тегишли ва таъсирли васиталардан фойдаланган ҳолда Конвенциянинг тамойиллари ва қоидалари ҳақида катта ёшдагиларни ҳам, болаларни ҳам кенг хабардор қилиш мажбуриятини ўз зиммасига оладилар.

43-модда

1. Иштирокчи-давлатлар томонидан ушбу Конвенцияга мувофиқ қабул қилинган мажбуриятлар бўйича эришилган тараққиётни кўриб чиқиш мақсадида қуйида кўзда тутилган вазифаларни адо этадиган Бола ҳуқуқи бўйича қўмита таъсис қилинади.

2. Қўмита ўзининг юксак маънавий фазилатлари ҳамда ушбу Конвенцияда қамраб олинган соҳаларда ваколатли деб эътироф этилган ўн нафар экспертдан иборатдир. Қўмита аъзолари иштирокчи-давлатлар томонидан ўз фуқаролари ичидан сайланадилар.

ҳамда улар шахсан иштирок этадилар, бинобарин, адолатли равишда жуғрофий тақсимланишга, шунингдек, бош ҳуқуқий тизимларга эътибор берилади.

3. Қўмита аъзолари иштирокчи-давлатлар томонидан кўрсатилган шахслар рўйхатига киритилганлар орасидан ёпиқ овоз бериш йўли билан сайланадилар. Ҳар бир иштирокчи-давлат ўз фуқаролари орасидан битта шахсни кўрсатиши мумкин.

4. Қўмитага дастлабки сайлов ушбу Конвенция кучга кирган кундан эътиборан олти ойдан кечикмасдан, кейин эса ҳар икки йилда бир марта ўтказилади. Ҳар бир сайлов кунидан камида тўрт ой олдин Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котиби иширокчи-давлатларга икки ой мобайнида ўз номзодларини тақдим этиш таклифи билан хат орқали муурожаат қилади. Сўнгра Бош котиб кўрсатилган барча номзодлар рўйхатини алифбо тартибида иштирокчи-давлатлар номини қайд этган ҳолда тузиб чиқади ҳамда бу рўйхатни ушбу Конвенция иштирокчи-давлатларига тақдим этади.

5. Сайловлар Бош котиб томонидан чақириладиган Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Марказий муассасаларида иштирокчи-давлатлар кенгашларида ўтказилади. Иштирокчи-давлатларнинг учдан икки қисми кворумни ташкил этадиган ана шу кенгашларда Қўмита таркибига сайланган деб энг кўп овоз олган ҳамда иштирокчи-давлатларнинг кенгашида иштирок этаётган ва овоз беришда қатнашаётган вакилларининг мутлақ кўпчилик овозини тўплаган номзодлар ҳисобланадилар.

6. Қўмита аъзолари тўрт йиллик муддатга сайланадилар. Улар номзодлари такроран кўрсатилган тақдирда қайта сайланиш ҳуқуқига эгадирлар. Биринчи сайловларда сайланган беш аъзонинг ваколат муддати икки йиллик давр охирида тугайди, биринчи сайловдан кейиноқ зудлик билан айнан шу беш аъзо кенгаш Раиси томонидан қуръа ташлаш орқали аниқланади.

7. Қўмита аъзоларидан бирортаси вафот этган ёки истеъфога чиққан ёхуд у қандайдир сабабга кўра Қўмита аъзоси вазифаларини бундан кейин бажара олмай қолган тақдирда ўша Қўмита аъзосини кўрсатган иштирокчи-давлат Қўмита қўллаб-қувватлаши шарти билан қолган муддатга ўз фуқаролари орасидан бошқа эксперт тайинлайди.

8. Қўмита ўзининг тартиб-қоидаларини ўрнатади.

9. Қўмита икки йиллик муддатга ўзининг мансабдор шахсларини сайлайди.

10. Қўмита сессиялари, одатда, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг марказий муассасаларида ёки Қўмита танлаган бошқа ҳар қандай қулай жойда ўтказилади. Қўмита ўз сессияларини, одатда ҳар йили ўтказилади. Қўмита сессиясининг давом этиши Бош Ассамблея қўллаб-қувватлаши шарти билан ушбу Конвенция иштирокчи-давлатларининг кенгашида аниқлаб қўйилади ва заруратга қараб қайта қўриб чиқилади.

11. Қўмита ўзининг вазифаларини ушбу Конвенцияга мувофиқ самарали бажариши учун уни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Котиби зарур ходимлар ва моддий маблағ билан таъминлайди.

12. Ушбу Конвенцияга биноан таъсис этилган Қўмита аъзолари Бош Ассамблея томонидан белгилаб қўйилган тартиб ва шартларда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти маблағлари ҳисобидан Бош Ассамблея тасдиқлаган рағбатлантиришларни оладилар.

44-модда

1. Иштирокчи-давлатлар Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котиби орқали Қўмитага Конвенцияда эътироф этилган ҳуқуқларни мустаҳкамлаш юзасидан қабул қилинган чора-тадбирлар ҳақида ҳамда ана шу ҳуқуқларини амалга оширишда эришилган тараққиётда маърузалар тақдим этиш мажбуриятини оладилар:

а) Конвенция кучга кирганидан кейин икки йил мобайнида тегишли иштирокчи-давлат учун;

б) кейинчалик ҳар беш йилда.

2. Ушбу моддага мувофиқ тақдим этиладиган маърузаларда мазкур Конвенция бўйича мажбуриятларнинг бажарилиш даражасига таъсир этувчи омил ва қийинчиликлар,

агар улар мавжуд бўлса, кўрсатиб ўтилади. Шунингдек, маърузаларда етарли ахборот ҳам ўз ифодасини топади, токи мазкур мамлакатда Конвенциянинг амал қилиш борасида Қўмита тўла тасаввурга эга бўлсин.

3. Қўмитага ҳар томонлама дастлабки муфассал маъруза тақдим этган иштирокчи-давлат ушбу модданинг 1 б-бандига биноан тақдим этиладиган кейинги маърузаларда илгари баён қилинган асосий ахборотни такрорлашига зарурат бўлмайди.

4. Қўмита иштирокчи-давлатлардан ушбу Конвенциянинг бажарилишига тааллуқли бўлган қўшимча ахборот сўраб олиши мумкин.

5. Қўмита фаолияти тўғрисидаги маърузалар икки йилда бир марта Бош Ассамблеяга Иқтисодий ва Ижтимоий Кенгаш воситачилигида тақдим этилади.

6. Иштирокчи-давлатлар маърузаларини ўз мамлакатларида кенг ошқора бўлишини таъминлайдилар.

45-модда

Конвенциянинг самарали амалга оширилишига кўмаклашиш ва ушбу Конвенцияда қамраб олинган соҳалардаги халқаро ҳамкорликни рағбатлантириш мақсадида:

а) Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослашган муассасалари, Болалар жамғармаси ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти бошқа органлари ушбу Конвенциянинг улар ваколати доирасига кирадиган қоидаларини амалга оширишга доир масалалар муҳокама қилинаётган пайтда вакил юбориш ҳуқуқига эгадирлар, Қўмита Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослашган муассасалари, Болалар жамғармаси ва бошқа ваколатли органларига агар мақсадга мувофиқ деб топса, уларнинг тегишли ваколат доирасига кирадиган масалаларда Конвенциянинг амалга оширилишига доир экспертлар хулосасини тақдим қилишни таклиф этиши мумкин. Қўмита Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослашган муассасалари, Болалар жамғармаси ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бошқа органларига ўз фаолият доирасига кирадиган соҳаларда Конвенциянинг амалга оширилиши ҳақида маърузалар тақдим қилишни таклиф этиши мумкин;

б) Қўмита Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг ихтисослашган муассасалари, Болалар жамғармаси ва бошқа ваколатли органларига, агар мақсадга мувофиқ деб топса, иштирокчи-давлатларнинг техник маслаҳат ёки ёрдам сўралган ёхуд шунга эҳтиёж кўрсатиб ўтилган ҳар қандай маърузаларини, шунингдек, Қўмитанинг ана шундай илтимос ва ёки кўрсатмаларга доир фикр-мулоаза ва таклифларини, агар улар мавжуд бўлса, қайта йўллайди;

в) Қўмита Бош Ассамблеяга ўз номидан Бош котибга бола ҳуқуқларига тааллуқли алоҳида масалалар юзасидан тадқиқотлар ўтказишни таклиф этишни тавсия қилиши мумкин;

д) Қўмита ушбу Конвенциянинг 44- ва 45-моддаларига мувофиқ олинadиган ахборотга асосланган умумий аҳамиятга молик таклиф ва тавсиялар киритиши мумкин. Умумий аҳамиятга молик бундай таклиф ва тавсиялар манфаатдор ҳар қандай иштирокчи-давлатга олдиндан йўлланади ҳамда иштирокчи-давлатларнинг фикр-мулоҳазалари билан биргаликда, агар мавжуд бўлса, Бош Ассамблеяга маълум қилинади.

III ҚИСМ

46-модда

Ушбу Конвенция барча давлатлар томонидан имзоланиши учун очиқдир.

47-модда

Ушбу Конвенция ратификация қилиниши зарур. Ратификация ёрлиқлари сақлаб қўйиш учун Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибга топширилади.

48-модда

Ушбу Конвенция унга ҳар қандай давлатнинг қўшилиши учун очикдир. Қўшилиш тўғрисидаги ҳужжатлар сақлаб қўйиш учун Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибига топширилади.

49-модда

1. Ушбу Конвенция йигирманчи ратификация ёрлиғи ёки қўшилиш тўғрисидаги ҳужжат сақлаб қўйиш учун Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибига топширилган санадан эътиборан ўттизинчи кун ўтгандан кейин кучга киради.

2. Ушбу Конвенцияни ратификация қиладиган ёки унга қўшилаётган ҳар бир давлат учун йигирманчи ратификация ёрлиғи ёхуд қўшилиш тўғрисидаги ҳужжат сақлаб қўйишга топширилган санадан эътиборан мазкур Конвенция бундай давлат уни ратификация қилиш ёки қўшилиш тўғрисидаги ҳужжатни сақлаб қўйишга топширилгандан кейинги ўттизинчи кундан бошлаб кучга киради.

50-модда

1. Ҳар қандай иштирокчи-давлат Конвенцияга тузатиш таклиф қилиши ва уни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибига тақдим этиши мумкин. Шундан сўнг Бош котиб таклиф этилган тузатишни иштирокчи-давлатларга мана шу таклифларни кўриб чиқиш ва уларни овозга қўйиш мақсадида иштирокчи-давлатларнинг конференциясини чақириш тарафдорими, деган сўров билан қайта йўллайди. Агар мана шундай хабар етказилган санадан бошлаб тўрт ой мобайнида иштирокчи-давлатларнинг камида учдан бир қисми шундай конференцияни чақиришни ёқлаб чиқса, Бош котиб бундай конференцияни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти белгиси остида чақиради. Бу конференцияда иштирок этаётган ва овоз беришда қатнашаётган иштирокчи-давлатларнинг кўпчилиги овози билан қабул қилинган ҳар қандай тузатиш тасдиқлаш учун Бош Ассамблеяга тақдим этилади.

2. Ушбу модданинг 1-бандига мувофиқ қабул қилинган тузатиш уни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси тасдиқлагандан кейин ҳамда иштирокчи-давлатларнинг учдан икки аксарият қисми қабул қилган тақдирда кучга киради.

3. Тузатиш кучга киргандан кейин у мана шу тузатишни қабул қилган иштирокчи-давлатлар учун мажбурий бўлиб қолади, бошқа давлатлар учун эса ушбу Конвенция қоидалари ҳамда улар қабул қиладиган кейинги ҳар қандай тузатишлар мажбурий ҳисобланади.

51-модда

1. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котиби томонидан ратификация ёки қўшилиш пайтида билдирилган эътироз матнини қабул қилиб олади ҳамда барча давлатларга юборади.

2. Ушбу Конвенциянинг мақсад ва вазифаларига мос тушмайдиган эътирозга йўл берилмайди.

3. Эътироз Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибига юборилган тегишли билдиришнома йўли билан исталган пайтда олиб ташланиши мумкин, сўнгра Бош котиб бу ҳақда барча давлатларга хабар етказиши. Бундай билдиришнома уни Бош котиб қўлга олган кундан бошлаб кучга киради.

52-модда

Ҳар қандай иштирокчи-давлатлар ушбу Конвенцияни Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибига ёзма равишдаги билдиришнома юбориш асосида бир томонлама бекор қилиши, Бош котиб билдиришномани олганидан кейин бир йил ўтгач, кучга киради.

53-модда

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котиби ушбу Конвенциянинг сақловчиси этиб тайинланади.

54-модда

Ушбу Конвенциянинг инглизча, арабча, испанча, хитойча, русча ва французча асл нусхаси матнлари тенг бир хилликка эга бўлиб, сақлаб қўйиш учун Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош котибига топширилади.

Шуни тасдиқлаш учун қуйида имзо чеккан ваколатли вакиллар ўзларининг тегишли ҳукуматлари томонидан шунга етарли даражада вакил қилинган бўлиб, мазкур Конвенцияни имзоладилар.

Илова №2

Ўзбекистон Республикасининг Қонуни БОЛА ҲУҚУҚЛАРИНИНГ КАФОЛАТЛАРИ ТЎҒРИСИДА

(Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 1-2-сон, 1-модда, 2009 й., 52-сон, 554-модда). Қонунчилик палатаси томонидан 2007 йил 23 ноябрда қабул қилинган Сенат томонидан 2007 йил 1 декабрда маъқулланган.

1-боб. Умумий қоидалар

1-модда. Ушбу Қонуннинг мақсади

Ушбу Қонуннинг мақсади бола ҳуқуқларининг кафолатлари соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

2-модда. Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатлари

Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатлари ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларидан иборатдир.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон

Республикасининг бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларида назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади.

3-модда. Асосий тушунчалар

Ушбу Қонунда қуйидаги асосий тушунчалар қўлланилади:

бола (болалар) — ўн саккиз ёшга тўлгунга (войга етгунга) қадар бўлган шахс (шахслар);

боланинг қонуний вакиллари — ота-оналар, фарзандликка олувчилар, васийлар, ҳомийлар;

васийлик ва ҳомийлик — ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни уларга таъминот, тарбия ҳамда таълим бериш, шунингдек уларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида жойлаштиришнинг ҳуқуқий шакли. Васийлик ўн тўрт ёшга тўлмаган, ҳомийлик эса ўн тўрт ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган болаларга нисбатан белгиланади;

етим бола — отаси ҳам, онаси ҳам вафот этган ёки улар суд қарорига биноан вафот этган деб эълон қилинган бола;

жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган бола — ногиронликни белгилаш учун етарли бўлмаган жисмоний, ақлий, сенсор (сезги) ва (ёки) руҳий нуқсонлари бўлган бола;

ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар — юзага келган ҳолатлар сабабли оғир турмуш шароитида қолган, давлат ва жамият томонидан алоҳида ҳимоя қилишга ҳамда қўллаб-қувватлашга муҳтож болалар, шу жумладан:

ногирон болалар;

жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган болалар;

етим болалар;

ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар;

ихтисослаштирилган болалар муассасаларида тарбияланаётган болалар;

муайян яшаш жойига эга бўлмаган болалар;
кам таъминланган оилалардаги болалар;
жиноий жавобгарликка тортилган ва жазони ижро этиш муассасаларида турган болалар;
зўравонлик ва эксплуатация, қуролли можаролар ва табиий офатлар натижасида
жабрланган болалар;
ногирон бола — жисмоний, ақлий, сенсор (сезги) ва (ёки) руҳий нуқсонлари бўлганлиги
туфайли турмуш фаолияти чекланганлиги муносабати билан ижтимоий ёрдамга, ҳимояга
муҳтож ҳамда қонунда белгиланган тартибда ногирон деб топилган бола;
ота-онанинг ўрнини босувчи шахслар — қонунда белгиланган тартибда болага нисбатан
ота-оналик ҳуқуқини амалга оширувчи ва ота-оналик мажбуриятларини бажарувчи, лекин
боланинг ота-онаси бўлмаган шахслар (фарзандликка олувчилар, васийлар ва ҳомийлар);
ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган бола — ҳар қандай сабабга кўра ота-она қарамоғидан
маҳрум бўлган бола, бундан етим бола мустасно.

4-модда. Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича давлат сиёсати

Бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича давлат сиёсатининг асосий йўналишлари
қуйидагилардан иборат:

боланинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш;

боланинг ҳаёти ва соғлиғини муҳофаза қилиш;

боланинг камситилишига йўл қўймаслик;

боланинг шаъни ва қадр-қимматини ҳимоя қилиш;

болалар ҳуқуқлари ва имкониятларининг тенглигини таъминлаш;

бола ҳуқуқлари кафолатларининг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш;

бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларига риоя этилишини
таъминлаш;

бола ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш ҳамда ҳимоя қилиш
бўйича давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари фаолиятининг очиқлиги ҳамда
ошқоралигини таъминлаш;

болаларнинг жисмоний, интеллектуал, маънавий ва ахлоқий камол топишига
кўмаклашиш;

бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида фаолиятни амалга оширувчи кадрлар тайёрлаш,
уларнинг малакасини ошириш ва уларни қайта тайёрлаш;

болаларда ватанпарварлик, фуқаролик, бағрикенглик ва тинчликсеварлик туйғуларини
тарбиялаш;

болани Ўзбекистон халқининг тарихий ва миллий анъаналари, маънавий қадриятлари
ҳамда жаҳон маданияти ютуқлари билан таништириш;

боланинг шахсини, унинг илмий, техникавий ва бадий ижодкорлигини ривожлантириш;

болалар ташаббусларини қўллаб-қувватлаш;

болада ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шакллантириш;

бола ҳуқуқларини таъминлаш мақсадида давлат органлари ва нодавлат ноижорат
ташкilotлари ўртасида ҳамкорлик қилиш;

бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасида фаолиятни амалга оширувчи халқаро
ташкilotлар билан ҳамкорликни ривожлантириш;

болаларнинг ижтимоий кўникмасига, вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларни
камайтиришга кўмаклашиш.

5-модда. Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларининг бола ҳуқуқларини таъминлаш
бўйича ваколатлари

Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари ўз вазифалари доирасида қуйидаги
ваколатларни амалга оширади:

бола ҳуқуқларини таъминлаш бўйича ягона давлат сиёсатини шакллантириш ва амалга
ошириш;

бола ҳуқуқларини таъминлаш бўйича устувор йўналишларни белгилаш;

бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини ижро этиш;
бола ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш бўйича давлат дастурлари ҳамда ҳудудий дастурларни ишлаб чиқиш ва рўёбга чиқариш;
бола ҳуқуқларини таъминлаш бўйича давлат органлари, болалар муассасалари, ташкилотлар фаолиятини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш;
бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича давлат сиёсатини рўёбга чиқаришга доир тадбирларни белгиланган тартибда Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети маблағлари ва қонун ҳужжатларида тақиқланмаган бошқа манбалар ҳисобидан молиялаштириш;
давлатга қарашли болалар муассасаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва нодавлат болалар муассасаларини ривожлантиришга кўмаклашиш чора-тадбирларини кўриш;
бола ҳуқуқларини таъминлаш масалалари юзасидан Ўзбекистон Республикасининг халқаро мажбуриятлари бажарилишини назорат қилиш ҳамда халқаро ташкилотларда Ўзбекистон Республикасининг манфаатларини ифодалаш;
ахборот-маърифий фаолиятни амалга ошириш;
ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларни қўллаб-қувватлаш масалаларини ҳал этиш.
Давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари қонун ҳужжатларига мувофиқ бошқа ваколатларни ҳам амалга ошириши мумкин.
Бола ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини таъминлаш, давлат органлари ва бошқа органларнинг, ташкилотларнинг бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича фаолиятини мувофиқлаштириш мақсадида қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда бола ҳуқуқлари бўйича ваколатли орган ташкил этилиши мумкин.
6-модда. Бола ҳуқуқларини таъминлашда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотларининг иштироки
Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари болага унинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини рўёбга чиқаришда ва ҳимоя қилишда кўмаклашади, болага ёки унинг қонуний вакилига ҳуқуқий, услубий, ахборотга оид ва бошқа ёрдам кўрсатади.
Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари: бола ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш бўйича давлат дастурлари ва ҳудудий дастурларни ишлаб чиқишда ҳамда рўёбга чиқаришда иштирок этиши;
бола ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлашга доир ваколатларни амалга оширишда давлатдан ва халқаро ташкилотлардан услубий, ташкилий ҳамда молиявий ёрдам олиши мумкин.
2-боб. Бола ҳуқуқларининг асосий кафолатлари
7-модда. Бола ҳуқуқларининг қонуний кафолатлари
Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси, ушбу Қонун ва бошқа қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳар бир болага инсон ҳамда фуқаро ҳуқуқлари ва эркинликлари тегишли бўлади ҳамда давлат томонидан кафолатланади.
Никоҳда ва никоҳсиз туғилган болалар тенг ҳамда ҳар тарафлама ҳимоядан фойдаланади.
Давлат боланинг барча шакллардаги камситишлардан ҳимоя қилинишини таъминлаш учун зарур чораларни кўради.
Бола ҳуқуқлари чекланиши мумкин эмас, қонунда белгиланган ҳоллар бундан мустасно.
8-модда. Боланинг яшаш ҳуқуқи кафолатлари
Яшаш ҳуқуқи ҳар бир боланинг узвий ҳуқуқидир. Бола ҳаётига суиқасд қилиш энг оғир жиноятдир.
Давлат соғлом боланинг туғилиши ва ривожланишини таъминлаш учун шароит яратади.
9-модда. Боланинг индивидуалликка ва уни сақлаб қолишга бўлган ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир бола туғилган пайдан эътиборан фамилия, исм, ота исми олиш, миллати ва фуқаролигига эга бўлиш ҳуқуқига, шунингдек уларни сақлаб қолиш ҳуқуқига эга.

10-модда. Боланинг эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир бола эркинлик, шахсий дахлсизлик, турар жойи дахлсизлиги ва хат-хабарларини сир тутиш ҳуқуқига эга.

Ҳар бир бола ўз шаъни ва кадр-қимматига қилинган тажовузлардан, шахсий ҳаётига ғайриқонуний аралашувлардан ҳимояланиш ҳуқуқига эга.

Бола қонунга асосланмаган ҳолда ушлаб турилиши, ҳибсга олиниши, қамокқа олиниши мумкин эмас.

Давлат боланинг шахси, турар жойи дахлсизлигини, хат-хабарлари сир тутилишини таъминлайди ҳамда болани эксплуатациянинг барча шаклларида, шу жумладан жисмоний, руҳий ва жинсий зўравонликдан, қийноққа солишлардан ёки шафқатсиз, қўпол ёхуд инсон кадр-қимматини камситувчи бошқа шаклдаги муомаладан, шахвоний шилқимликлардан, жиноий фаолиятга, фоҳишалик билан шуғулланишга жалб этилишдан ҳимоя қилишни амалга оширади.

11-модда. Боланинг ҳимояга бўлган ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир болага унинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини суд орқали ҳимоя қилиш, давлат органларининг, фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотларининг қонунга хилоф қарорлари, улар мансабдор шахсларининг ғайриқонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан судга шикоят қилиш ҳуқуқи кафолатланади.

Боланинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш унинг ота-онаси, ота-онасининг ўрнини босувчи шахслар, қонунда назарда тутилган ҳолларда эса васийлик ва ҳомийлик органи, прокурор, суд томонидан амалга оширилади.

Вояга етгунча қонунга мувофиқ тўла муомалага лаёқатли деб эътироф этилган (эмансипация) бола ўз ҳуқуқларини, шу жумладан ҳимояга бўлган ҳуқуқини мустақил амалга оширишга ҳамда мажбуриятларини мустақил бажаришга ҳақлидир.

Бола ота-она ва ота-онанинг ўрнини босувчи шахслар томонидан қилинадиган суиистеъмолликлардан ҳимояланиш ҳуқуқига эга.

Боланинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганда, шу жумладан ота-она (улардан бири) ёки ота-онанинг ўрнини босувчи шахслар болага таъминот, тарбия ва таълим бериш бўйича мажбуриятларини бажармаган ёки лозим даражада бажармаганда ёхуд ота-оналик ҳуқуқларини суиистеъмол қилганда бола ўз ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоя қилинишини сўраб васийлик ва ҳомийлик органига мустақил равишда муурожаат қилишга ҳақли.

Боланинг ҳаёти ёки соғлиғига хавф туғилганидан, унинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари бузилганлигидан хабардор бўлган шахслар бу ҳақда бола ҳақиқатда турган жойдаги васийлик ва ҳомийлик органига маълум қилишлари шарт. Шундай маълумотлар олинган тақдирда, васийлик ва ҳомийлик органи боланинг ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича зарур чоралар кўриши шарт.

12-модда. Болаларни тарбиялаётган оилаларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш
Давлат болаларни тарбиялаётган оилаларни қўллаб-қувватлашни кафолатлайди, шунингдек қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда уларга ижтимоий ёрдам кўрсатилишини таъминлайди.

13-модда. Боланинг оилавий муҳитга бўлган ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир бола оилада яшаш ва тарбияланиш, ўз ота-онасини билиш, улар билан бирга яшаш ва уларнинг ғамхўрлигидан фойдаланиш ҳуқуқига эга, унинг манфаатларига зид бўлган ҳоллар бундан мустасно.

Боланинг ота-онаси бўлмаганда, улар ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум қилинганда ҳамда бола ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган бошқа ҳолларда унинг оилада яшаш ҳамда тарбияланиш ҳуқуқи васийлик ва ҳомийлик органи томонидан таъминланади.

Бола отаси, онаси, бобоси, бувиси, ака-укалари, опа-сингиллари ва бошқа қариндошлари билан кўришиш ҳуқуқига эга. Ота-онасининг никоҳдан ажралиши, никоҳнинг ҳақиқий эмас деб топилиши ёки ота ва онанинг бошқа-бошқа яшаши боланинг ҳуқуқларига таъсир қилмайди.

Ота ва она турли давлатларда яшаган тақдирда ҳам бола улар билан кўришиш ҳуқуқига эга.

Экстремал вазиятларга (ушлаб туриш, ҳибсга олиш, қамоққа олиш, даволаш муассасасида бўлиш ва бошқа ҳолларда) тушиб қолган бола ўз ота-онаси ва бошқа қариндошлари билан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда кўришиш ҳуқуқига эга.

14-модда. Боланинг ғайриқонуний кўчирилишдан ҳимояланиш ҳуқуқи кафолатлари
Ҳар бир бола ғайриқонуний кўчирилишдан ва чет элдан қайтарилмасликдан ҳимояланиш ҳуқуқига эга.

Боланинг чет элга сафарлари фақат ота ва онанинг ёки ота-онанинг ўрнини босувчи шахсларнинг розилиги билан қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилиши мумкин. Ушбу масала бўйича ота ва она ёки ота-онанинг ўрнини босувчи шахслар ўртасидаги ҳар қандай келишмовчилик суд томонидан ҳал қилинади.

Ота-она ёки ота-онанинг ўрнини босувчи шахслар боланинг йўқолганлиги ҳақида тегишли органларга дарҳол хабар беришлари шарт.

Ота-она ёки ота-онанинг ўрнини босувчи шахслар ҳамроҳлигида бўлмаган болалар уларнинг ёнига кафолатли қайтарилиш ҳуқуқига эга.

Ўзбекистон Республикасининг дипломатик ваколатхоналари чет элда қонуний вакиллари ҳамроҳлигисиз турган болаларнинг — Ўзбекистон Республикаси фуқароларининг ҳисобини юритади ва уларнинг қайтарилиши бўйича чоралар кўради. Ота-онаси бедарак йўқолган деб топилган ёки улар вафот этган деб эълон қилинган тақдирда, васийлик ва ҳомийлик органи ана шу болаларни оилага, бундай имконият бўлмаганда эса етим болалар ёки ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар учун тайинланган муассасаларга жойлаштириш чораларини кўради.

Қонуний вакиллари ҳамроҳлигисиз чет элда турган болаларни қайтариш масалалари Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари асосида ҳал қилинади.

Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари ва халқаро шартномаларига мувофиқ давлат ижро этиш мақсадлари, шакллари ва усулларида қатъи назар, болаларни ғайриқонуний кўчиришнинг олдини олиш, шунингдек уларни доимий яшайдиган мамлакатига қайтариш чораларини кўради.

15-модда. Боланинг ўз фикрини ифода этиш ҳуқуқи кафолатлари

Оилада ҳар бир бола ўз фикрини ифода этишга, шунингдек ҳар қандай суд муҳокамаси ёки маъмурий муҳокама даврида ўз манфаатларига тааллуқли масалалар юзасидан сўзлашга ҳақлидир.

16-модда. Боланинг ахборот олиш ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир бола ўзининг соғлиғи, ахлоқий ва маънавий камол топишига зиён етказмайдиган ахборотни олиш ҳуқуқига эга.

Ҳар бир бола ҳар қандай ахборотни излаш, олиш ва тарқатиш ҳуқуқига эга, қонунда назарда тутилган чеклашлар бундан мустасно.

Порнография, шафқатсизлик ва зўравонликни намойиш этувчи, инсон кадр-қимматини таҳқирловчи, болаларга зарарли таъсир кўрсатувчи ва ҳуқуқбузарликлар содир этилишига сабаб бўлувчи оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш, адабиётларни тарқатиш ҳамда фильмларни намойиш этиш тақиқланади.

17-модда. Боланинг фикрлаш, сўз, виждон ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқи кафолатлари
Бола фикрлаш, сўз, виждон ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга.

Боланинг фикр юритиш ва уни ифодалаш эркинлиги қонунда белгиланган тартибда чекланиши мумкин.

18-модда. Боланинг хусусий мулкка бўлган ҳуқуқи кафолатлари

Бола қонунда белгиланган тартибда хусусий мулк ҳуқуқига эга бўлиши мумкин.

Боланинг шахсий фойдаланишида бўлган, бола томонидан ҳада, мерос тариқасида олинган, шахсий меҳнати эвазига ёки бошқа қонуний усулда олинган буюмлар, мол-мулк унинг хусусий мулкидир.

19-модда. Боланинг турар жойга бўлган ҳуқуқлари кафолатлари

Ҳар бир бола турар жойли бўлиш ҳуқуқига эга. Мазкур ҳуқуқ қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Турар жой мулкдорининг ёки турар жойни ижарага олувчининг оила аъзолари бўлган болалар улар қаерда бўлишларидан қатъи назар, турар жой мулкдори ёки турар жойни ижарага олувчиси эгаллаб турган турар жойга нисбатан ҳуқуққа эга бўлади.

Тарбия, даволаш муассасалари ва бошқа муассасаларда, қариндошлари, васийлари ёки ҳомийлари қарамоғида бўлган етим болалар, ота-онасининг қарамоғидан маҳрум бўлган болалар турар жойга бўлган мулк ҳуқуқини ёки турар жойдан фойдаланиш ҳуқуқини сақлаб қолади.

Васийлик ёки ҳомийлик белгиланган боланинг мулкида ёки фойдаланишида бўлган турар жойни ўзга шахсга ўтказиш учун васийлик ёки ҳомийлик органининг розилиги талаб қилинади.

20-модда. Боланинг меҳнат қилиш ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир бола ўзининг ёши, соғлиғининг ҳолати ва касбий тайёргарлигига мувофиқ қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда меҳнат қилиш, фаолият турини ва касбни эркин танлаш, адолатли меҳнат шароитларида ишлаш ҳуқуқига эга.

Ишга қабул қилишга ўн олти ёшдан йўл қўйилади.

(20-модданинг учинчи қисми Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 24 декабрдаги ЎРҚ-239-сонли Қонунига асосан чиқарилган — ЎР ҚХТ, 2009 й., 52-сон, 554-модда)

Болаларни меҳнатга тайёрлаш учун умумтаълим мактаблари, ўрта махсус, касб-хунар ўқув юртларининг ўқувчиларини уларнинг соғлиғига ҳамда маънавий ва ахлоқий камол топишига зиён етказмайдиган, таълим олиш жараёнини бузмайдиган енгил ишни ўқишдан бўш вақтида бажариши учун — улар ўн беш ёшга тўлганидан кейин ота-онасидан бирининг ёки ота-онасининг ўрнини босувчи шахслардан бирининг ёзма розилиги билан ишга қабул қилишга йўл қўйилади.

(20-модданинг учинчи қисми Ўзбекистон Республикасининг 2009 йил 24 декабрдаги ЎРҚ-239-сонли Қонуни таҳририда — ЎР ҚХТ, 2009 й., 52-сон, 554-модда)

Давлат ўн саккиз ёшга тўлмаган ишловчи шахсларга ишни таълим билан қўшиб олиб бориши учун зарур шароитларни яратиб бериш ва қонун ҳужжатларида назарда тутилган бошқа чораларни кўриш орқали боланинг меҳнат қилиш ҳуқуқи таъминланишини кафолатлайди.

21-модда. Боланинг дам олиш ва бўш вақтга бўлган ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир бола ўзининг ёши, соғлиғи ҳамда эҳтиёжларига мос келадиган дам олиш ва бўш вақтга бўлган ҳуқуққа эга.

Ота-она ёки ота-онанинг ўрнини босувчи шахслар ўз қобилиятлари ҳамда имкониятларига мувофиқ боланинг ҳар томонлама камол топиши ва фаровонлиги учун зарур турмуш шароитини таъминлайди.

Болалар соғломлаштириш, спорт, ижодий ташкилотлари ҳамда дам олишни ва бўш вақтни уюштирувчи бошқа ташкилотлар қонун ҳужжатларига мувофиқ давлат органлари томонидан таъсис этилади ва қўллаб-қувватланади.

22-модда. Боланинг соғлиғини сақлаш ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир бола соғлиғини сақлаш ҳуқуқига эга.

Давлат соғлом бола туғилишини таъминлаш учун онага унинг соғлиғини сақлаш шароитларини яратади.

Давлат болаларга қонун ҳужжатларига мувофиқ ҳажмда бепул тиббий ёрдамни кафолатлайди.

Боланинг соғлиғини сақлаш ҳуқуқи давлат томонидан қуйидаги йўллар билан таъминланади:

малакали тиббий хизмат кўрсатилишини ташкил қилиш;

боланинг, унинг ота-онасининг саломатлигини назорат қилиш ва болалар касалликлари профилактикаси;

болалар ва ўсмирларни даволаш-профилактика муассасаларида диспансер кузатувини олиб бориш ҳамда даволаш;

талаб даражасидаги сифатга эга бўлган озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарилиши ва сотилишини назорат қилиш;

боланинг физиологик хусусиятлари ва соғлиғи ҳолатига жавоб берадиган таълим олиш ҳамда меҳнат қилиш шароитларини яратиш;

касбга яроқлиликни аниқлашда Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети маблағлари ҳисобидан бепул тиббий маслаҳат бериш;

санитария-гигиена таълими бериш, соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш ва рағбатлантириш;

соғлиғининг ҳолати тўғрисида бола учун қулай бўлган тарзда зарур ахборотни тақдим этиш.

Ўн тўрт ёшдан катта ёшдаги бола маълумотларни билган ҳолда тиббий аралашувга ихтиёрий равишда розилик бериш ёки уни рад этиш ҳуқуқига эга.

Бола билан унинг ҳаётига, соғлиғи ва нормал ривожланишига зиён етказувчи ҳар қандай илмий тажриба ёки бошқа экспериментлар ўтказиш тақиқланади.

Давлат махсус чекловларни жорий этиш ва махсус профилактика дастурларини амалга ошириш орқали болани алкоғолга мойилликдан, чекишдан, гиёҳвандлик воситаларини, психотроп моддалар ва интеллектуал-иродавий фаолиятга таъсир кўрсатадиган бошқа моддаларни истеъмол қилишдан ҳимоя қилиш бўйича зарур чораларни кўради.

23-модда. Боланинг билим олиш ҳуқуқи кафолатлари

Ҳар бир бола билим олиш ҳуқуқига эга.

Давлат боланинг бепул мажбурий умумий ўрта таълим, шунингдек ўрта махсус касб-хунар таълими олишини кафолатлайди.

3-боб. Ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар ҳуқуқларининг қўшимча кафолатлари

24-модда. Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг оила муҳитига бўлган ҳуқуқи кафолатлари

Давлат боланинг оилада бўлишига тўсқинлик қилувчи шароитларни бартараф қилиш, бола оиласидан ажратилган ҳолларда эса уни оиласига тезроқ қайтариш бўйича зарур чораларни кўради.

Давлат ногирон болаларни ҳамда жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсони бўлган болаларни тарбиялаётган оилаларга моддий ёрдам, маслаҳат ёрдами ва бошқа ёрдам кўрсатади ҳамда уларни қўллаб-қувватлайди.

Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган бола тўғрисида ғамхўрлик қилишда имтиёзли ҳуқуқ бу вазифани бажаришга қодир бўлган қариндошларига берилади.

Болани оилага жойлаштиришнинг имконияти бўлмаган тақдирда, уни ихтисослаштирилган муассасаларга жойлаштириш охири чорадир.

Оилада тарбияланиши мумкин бўлмаган ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар уларга зарур ғамхўрликни ҳамда қўллаб-қувватлашни таъминлайдиган муқобил шаклда жойлаштирилиш ҳуқуқига эга.

Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларни муқобил жойлаштиришнинг шакллари қуйидагилардир:

васийлик ва ҳомийликни белгилаш;

болани фарзандликка олиш;

оилага тарбияга олиш (патронат);

ихтисослаштирилган тарбия, даволаш муассасаларига, ижтимоий ҳимоя муассасаларига жойлаштириш.

Қонун ҳужжатларига мувофиқ ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларни муқобил жойлаштиришнинг бошқа шакллари ҳам назарда тутилиши мумкин.

Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларни муқобил жойлаштириш тартиби қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

25-модда. Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг жамиятга уйғунлашиш ҳуқуқи кафолатлари

Ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар жамият ҳаётида иштирок этишда бошқа болалар билан тенг ҳуқуқларга эгадир.

Давлат ижтимоий ҳимояга муҳтож болалар ва улар оилаларининг жамият ҳаётида фаол иштирок этишини таъминлаш учун уларнинг шаъни ва кадр-қимматини камситмаслик шартлари асосида дастурлар ишлаб чиқиш ташаббускори бўлади ҳамда зарур ресурслар ажратади.

Таълим, тиббиёт ва маданий-маърифий муассасалар ногирон болалар ҳамда жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган болаларнинг эркин ҳаракатланишлари учун мослаштирилган бўлиши керак.

Давлат ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларни реабилитация қилиш тизимини шакллантириш ва ривожлантиришни ташкил этади ҳамда бунга қўмаклашади.

Ногиронлик белгиланган пайтдан бошлаб бола тегишли давлат органлари томонидан бажарилиши мажбурий бўлган яқка тартибдаги реабилитация дастуридан фойдаланиш ҳуқуқига эга.

26-модда. Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг турар жойга бўлган ҳуқуқлари кафолатлари

Етим болалар ва ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар, тўлиқ давлат таъминотида турган ихтисослаштирилган ўқув-тарбия муассасаларини битирган ёки жазони ўташ муассасаларидан озод қилинган болалар, шунингдек ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлган бошқа тоифадаги болалар ўзлари илгари яшаган турар жой майдонига эга бўлиш ёки қонун ҳужжатларига мувофиқ турар жой олиш ҳуқуқига эга.

27-модда. Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг ижтимоий ёрдам олишга бўлган ҳуқуқи кафолатлари

Ижтимоий ёрдам уни олиш ҳуқуқига эга бўлган ҳар бир болага тайинланади.

Ижтимоий ёрдам кўрсатиш миқдори, шартлари ва тартиби қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Етим болаларга ва ота-онасининг ёки бошқа қонуний вакилларининг қарамоғидан маҳрум бўлган болаларга таълим бериш ҳамда уларни таъминлаш қонун ҳужжатларида белгиладиган тартибда тўлиқ давлат таъминоти асосида амалга оширилади.

Давлат органлари ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган ҳар бир болага, болаларнинг жойлаштирилиши шаклидан қатъи назар, моддий ва бошқа шароитларни таъминлайди.

Давлат ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларни қўллаб-қувватлашга йўналтирилган ҳомийлик дастурларини қонун ҳужжатларига мувофиқ рағбатлантиради.

28-модда. Ногирон болалар, жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган болаларнинг тиббий-ижтимоий ёрдам олишга бўлган ҳуқуқи кафолатлари

Ногирон болалар тиббий-ижтимоий ёрдам олиш ҳуқуқига эга бўлиб, бу профилактика, даволаш-ташхис қўйиш, реабилитация, санаторий-курорт, протез-ортопедия ёрдамлари, ҳаракатланиш воситалари билан имтиёзли шартларда таъминланишни ва бошқа ёрдам турларини ўз ичига олади.

Ногирон болалар давлат соғлиқни сақлаш, меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш тизими муассасаларида бепул тиббий-ижтимоий ёрдам олиш, ўз уйларида парвариш қилиниш ҳуқуқига эга.

Жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган болаларга тиббий-ижтимоий ёрдам кўрсатиш тартиби, уларга бериладиган имтиёзлар рўйхати қонун ҳужжатлари билан белгиланади.

Жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган болалар ота-онаси ёки ота-онасининг ўрнини босувчи шахсларнинг аризасига кўра Ўзбекистон Республикасининг Давлат бюджети, ҳомийлик ва бошқа жамғармаларнинг маблағлари ҳисобидан, шунингдек ота-онаси ёки ота-онасининг ўрнини босувчи шахсларнинг маблағлари ҳисобидан ижтимоий муҳофаза тизими муассасаларида сақланишлари мумкин.

29-модда. Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг таълим олиш ҳуқуқи кафолатлари
Давлат махсус педагогик ёндашувга эҳтиёжи бўлган ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларнинг белгиланган таълим стандартлари ва талаблари даражасида билим олишларини кафолатловчи зарур маблағлар ажратади ҳамда бошқа чоралар кўради.

Жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган болалар ва ногирон болалар улар учун махсус ишлаб чиқилган таълим дастурлари бўйича таълим муассасаларида ўқиш ва тарбияланиш ҳамда ўз жисмоний, ақлий қобилиятлари ва хоҳишларига мос бўлган таълим олиш ҳуқуқига эга.

Тиббий-психологик-педагогик комиссиянинг тавсияси бўлган тақдирда, жисмоний ва (ёки) руҳий ривожланишида нуқсонлари бўлган болалар ва ногирон болаларнинг ота-оналари ўз хоҳиш-истагига кўра ҳамда боланинг қизиқишларидан келиб чиққан ҳолда таълим (умумтаълим ёки ихтисослаштирилган) муассасаси турини танлаш ҳуқуқига эга.

Ижтимоий ҳимояга муҳтож болаларга ўрта махсус, касб-хунар ва олий ўқув юртларига ўқишга киришда қонун ҳужжатлари билан имтиёзлар белгиланиши мумкин.

4-боб. Яқунловчи қоидалар

30-модда. Низоларни ҳал этиш

Бола ҳуқуқларининг кафолатлари соҳасидаги низолар қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда ҳал этилади.

31-модда. Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик

Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганликда айбдор шахслар белгиланган тартибда жавобгар бўладилар.

32-модда. Ушбу Қонуннинг кучга кириши

Ушбу Қонун расмий эълон қилинган кундан эътиборан кучга киради.

Ўзбекистон Республикасининг Президенти И. КАРИМОВ

Тошкент ш.,

2008 йил 7 январь,

ЎРҚ-139-сон

**ЎЗБЕКИСТОН ОАВДА БОЛАЛАР МАВЗУСИНИ ЁРИТИШНИНГ
НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ АСОСЛАРИ**

Олий ўқув юрларининг журналистика факультетларининг талабалари учун ўқув-амалий
қўлланма

Мундарижа

Сўзбоши.....

**1-БОБ. БОЛА ХУҚУҚЛАРИ ИНСОН ХУҚУҚЛАРИНИНГ АЖРАЛМАС ҚИСМИ
СИФАТИДА**

1.1§. Бола ҳуқуқлари ва журналистика.....

1.2§. Бола ҳуқуқларининг вужудга келиш тарихи.....

2-БОБ. БОЛА ХУҚУҚЛАРИ БЎЙИЧА ХАЛҚАРО ТАЖРИБА

2.1§.Бола ҳуқуқлари бўйича халқаро ҳужжатлар.....

2.2. § Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция.....

**2.3§. Ўзбекистон Республикасида болаларга нисбатан одил судловнинг амалга
оширилиши.....**

2.4§. Болаларни ёритишда жаҳон ОАВининг тажрибаси.....

**2.5§. Оммавий ахборот воситаларида қатнашиш аҳамияти
ҳақида болаларнинг фикрлари**

3-БОБ. БОЛАЛАР МАВЗУСИ ВА МИЛЛИЙ ЖУРНАЛИСТИКА

3.1§. Ўзбекистонда болалар ОАВининг таснифи.....

**3.2§. Бола ҳуқуқлари билан боғлиқ мавзуларнинг босма ОАВда акс этиши:
ютуқ ва муаммолар.....**

**3.3§. Оммавий ахборот воситалари стереотиплари ва журналистлар томонидан
йўл қўйиладиган хатолар.....**

**4-БОБ. ОАВДА БОЛАЛАР МАСАЛАЛАРИНИНГ ЁРИТИЛИШИ ВА
ПРОФЕССИОНАЛ МАҲОРАТ**

4.1§. Бола мавзусини ёритишда журналистга қўйиладиган талаблар.....

**4.2§. Матбуотда чоп этилган болалар мавзусига бағишланган материалларнинг тили
ва услуби.....**

**5-БОБ. БОЛА ХУҚУҚЛАРИНИ ЁРИТИШДА КАСБИЙ АҲЛОҚ МЕЪЁРЛАРИ ВА
ЖУРНАЛИСТИК ЁНДАШУВ**

5.1§. Ахборот манбалари билан ишлаш тамойиллари.....

**5.2§. Халқаро ва миллий журналистикада болалар мавзусининг акс этишида ахлоқ
кодексларига амал қилиш.....**

6-БОБ. БОЛАЛАРНИ ОАВДА ЁРИТИШ АМАЛИЁТИ

6.1§. ОАВ болаларнинг фикр айтиш минбари сифатида.....

6.2§. Болаларни сўровномадан ўтказиш бўйича ЮНИСЕФ тажрибаси

Фойдаланган адабиётлар рўйхати.....

Илова.

Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция.....

Ўзбекистон Республикасининг “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги қонуни.